

Interface : eksperimentalno učilište s interkulturalnim centrom

---

Zorić, Helena

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:

University of Split, Faculty of Civil Engineering, Architecture and Geodesy / Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:123:486030>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-08**

Repository / Repozitorij:

[FCEAG Repository - Repository of the Faculty of Civil Engineering, Architecture and Geodesy, University of Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

INTERFACE: Eksperimentalno učilište s interkulturalnim centrom

_prostori post-konflikta

mentor_doc. art. Davor Bušnja, dipl. ing. arh.

komentorica_doc. dr. sc. Sanja Matijević Barčotdipl. ing. arh.

konzultantica za konstrukciju_dr. sc. Nikolina Živaljić

prostori post-konflikta

0. Povijesni i politički identitet Mostara

1. Podijeljeni grad

1.1. Planiranje u podijeljenim gradovima

1.2. Multivalentni grad

2. Dvoznačnost teme granice

2.1. Arhitektura kao granica i atraktor

2.2. Berlin Wall as Architecture, Rem Koolhaas

2.3. Exodus, Rem Koolhaas i Elia Zenghelis, 1972.

2.4. Usporedba Koolhaasovog i mostarskog zida

3. Prostor i ljudi post-konflikta

3.1. Post-konfliktna arhitektura

3.1.1. Fleksibilno planiranje unutar post-konfliktnog grada

3.2. Mostar: podijeljeni grad ili dvostruki grad

3.2.1. Urbana morfologija lijeve i desne obale Mostara

3.3. Sukob između autentičnosti i hibridnosti

3.4. Uloga arhitekta u poslijeratnom oporavku

3.5. Održavanje mira kroz prostor

3.6. Parametar emocije u arhitekturi Mostara

3.6.1. Subjektivni atlas Mostara

3.6.2. Male promjene, veliki rezultati

4. Zaključak

0. POVIJESNI I POLITIČKI IDENTITET MOSTARA

Mostar je prije rata u Bosni i Hercegovini bio prepoznat i cijenjen na domaćem i međunarodnom planu kao jedna od najvažnijih povijesnih urbanih cjelina u regiji. Bio je poznat i kao **grad s kulturološki mješovitim stanovništvom i urbanim oblikom koji je odražavao njegov položaj kao točke kulturnog sjecišta**. Opći je dojam da ta multikulturalna slika grada izgubljena tijekom rata, ali malo je pitanja oko toga koji ga je novi urbani identitet zamijenio. Zapravo, križanje različitih lokalnih kultura i međunarodne zajednice u poslijeratnom Mostaru dovelo je do brojnih, suprotstavljenih vizija Mostara.

Kako je Mostar promatran i shvaćen, kao i na prirodu njegovog urbanog identiteta u proteklom desetljeću utjecala su razaranja, demografske promjene i mobilizacija koji su se dogodili tijekom rata. Osim toga, na izgled Mostara uvelike su utjecali i programi obnove i novogradnje. Kako su se percepcije grada i mjesta unutar njega neprestano mijenjale, te su rasprave postale neodvojive i međusobno utjecajne. Svaki novi arhitektonski, urbanistički ili rekonstrukcijski projekt u gradu može se shvatiti samo u kontekstu cjelokupnog značenja i simbolike Mostara, ali na taj urbani identitet u isto vrijeme utječe i svaki pojedinačni projekt.

Predratni identitet Mostara bio je fokusiran na njegovu kulturnu i književnu baštinu. Bilo je to književno središte u Bosni i Hercegovini počevši od sredine devetnaestog stoljeća kada je tu osnovana druga tiskara u regiji, a **tijekom kasnog osmanskog i čitavog austrijskog doba bila je dom brojnih novina i časopisa usmjerenih na različite kulturne, političke i zabavne teme**. Kao grad pjesnika poznat je od početka dvadesetog stoljeća, kada su mu književnici poput Alekse Šantića, Svetozara Ćorovića i Osmana Đikića donijeli regionalnu važnost.

No, daleko veći naglasak osim grada kao središta književne i umjetničke produkcije bila je reputacija njegove izvanredne izgrađene sredine, po kojoj je i danas poznat. Najdosljednije reference na grad od strane domaćih pjesnika i tekstopisaca, kao i stranih posjetitelja kroz devetnaesto i dvadeseto stoljeće bile su jednostavno aluzije na ljepotu grada.

Tijekom rata multikulturalizam je postao glavna slika i Mostara i Bosne i Hercegovine općenito za međunarodnu i lokalnu zajednicu. Kao što je vrijedilo za most, upravo se ta ideja povezivanja grada uklapala u njihove priče o samom ratu i idealima grada. **Mostar je multivalentan grad** pluralističke pozadine, o čemu će u nastavku biti više riječi. Budućnost Mostara nikako se ne temelji na nacionalizmu, a pronalazi se način da se to simbolički prikaže.

Prijeratna i poslijeratna populacijska statistika u gradu se obično poziva na prikaz gubitka multikultorne slike grada. Ne samo da se ukupan postotak stanovništva promijenio tijekom rata, nego što je još važnije promijenio se i njihov raspored unutar grada, pri čemu su preostali Hrvati i Muslimani živjeli u fizički odvojenim područjima.

Uvodno istraživanje naslovljeno bi slijedeća ključna pitanja: **Kako kreirati prostore socijalne kohezije unutar multikulturnog i podijeljenog grada? Kako izbjeći prostorni konflikt identiteta? Kako koordinirati aktivnosti internacionalnih sudionika različitih interesa?** Kroz komentorski rad i projekt cilj je odgovoriti na pitanje kakva je to arhitektura u post-konfliktnoj situaciji.

1. PODIJELJENI GRAD

Najzloglasnije nasljeđe rata u Mostaru bila je njegova demografska, politička i psihološka podjela. Mostar je od rata bio sinonim u cijeloj zemlji, a posebno u cijelom svijetu za pretjerana razaranja i polarizirane zajednice. U uvodu New York Timesa iz 1999. godine Richard Holbrooke, američki diplomat i arhitekt Daytonskog mirovnog sporazuma, opisao je Mostar kao “najslomljeniji grad na europskom kontinentu.”

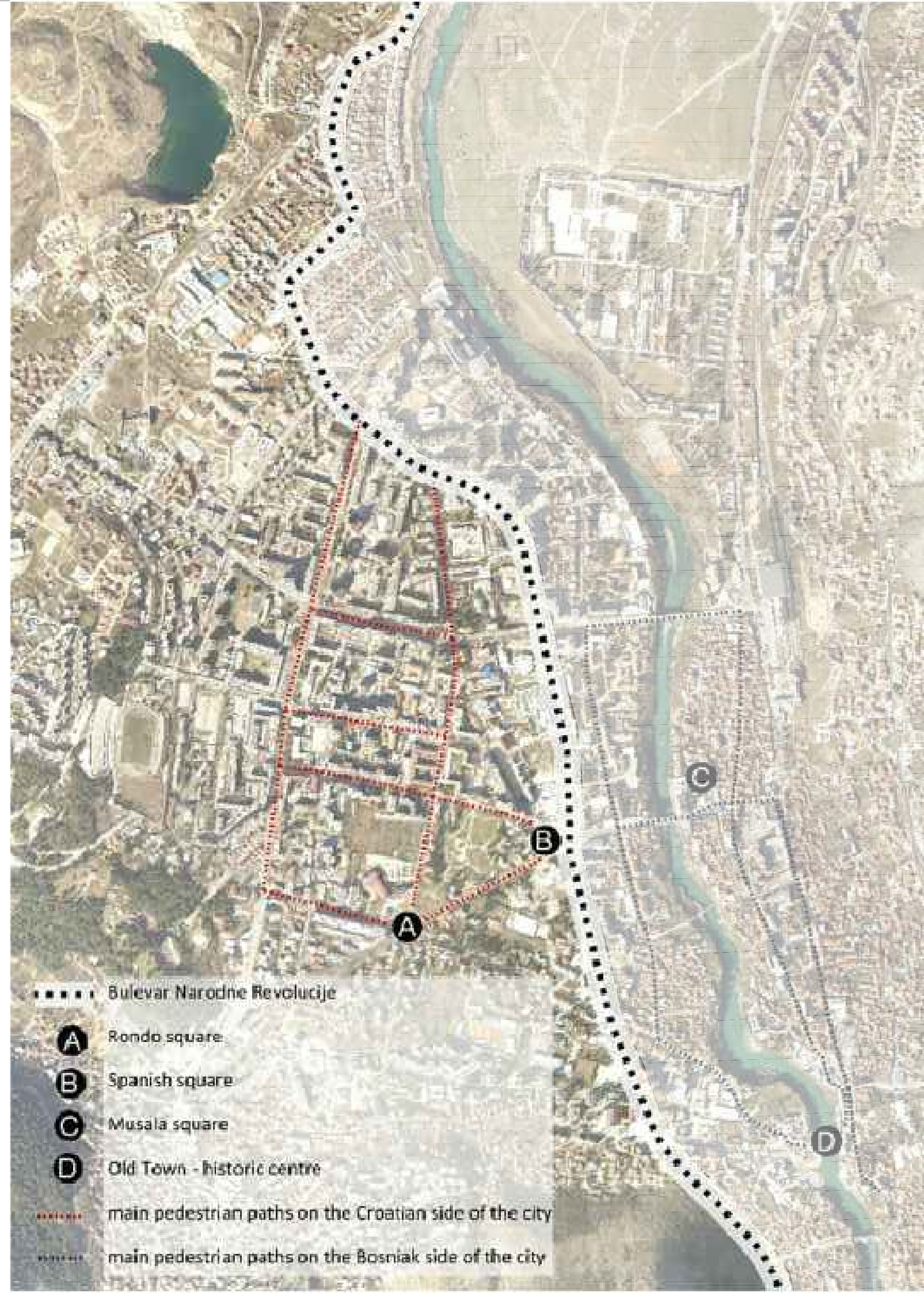
Prema Sumantri Bose, britanskom politologu koji je opširno pisao o postkonfliktnim društvima, “od simbola raznolikosti Jugoslavije, Mostar je sveden na konačni simbol podjele i razaranja koje je prouzročio bosanski rat.” Razglednice grada u godinama nakon rata prenosile su ovu sliku devastacije i privlačile pozornost na namjerno uništavanje grada.

Na razini temeljnih potreba globalnog društva mir se materijalizira u organizacijama za pružanje pomoći u kojima postoji bogato znanje i iskustvo. Arhitekti su spremni intervenirati u konfliktnim područjima, boriti se za mir, ali pitanje je što činiti dalje. Planiranja strategija arhitekata i političara trebala bi težiti dugotrajnosti za dobrobit društva i prostora post-konflikta.

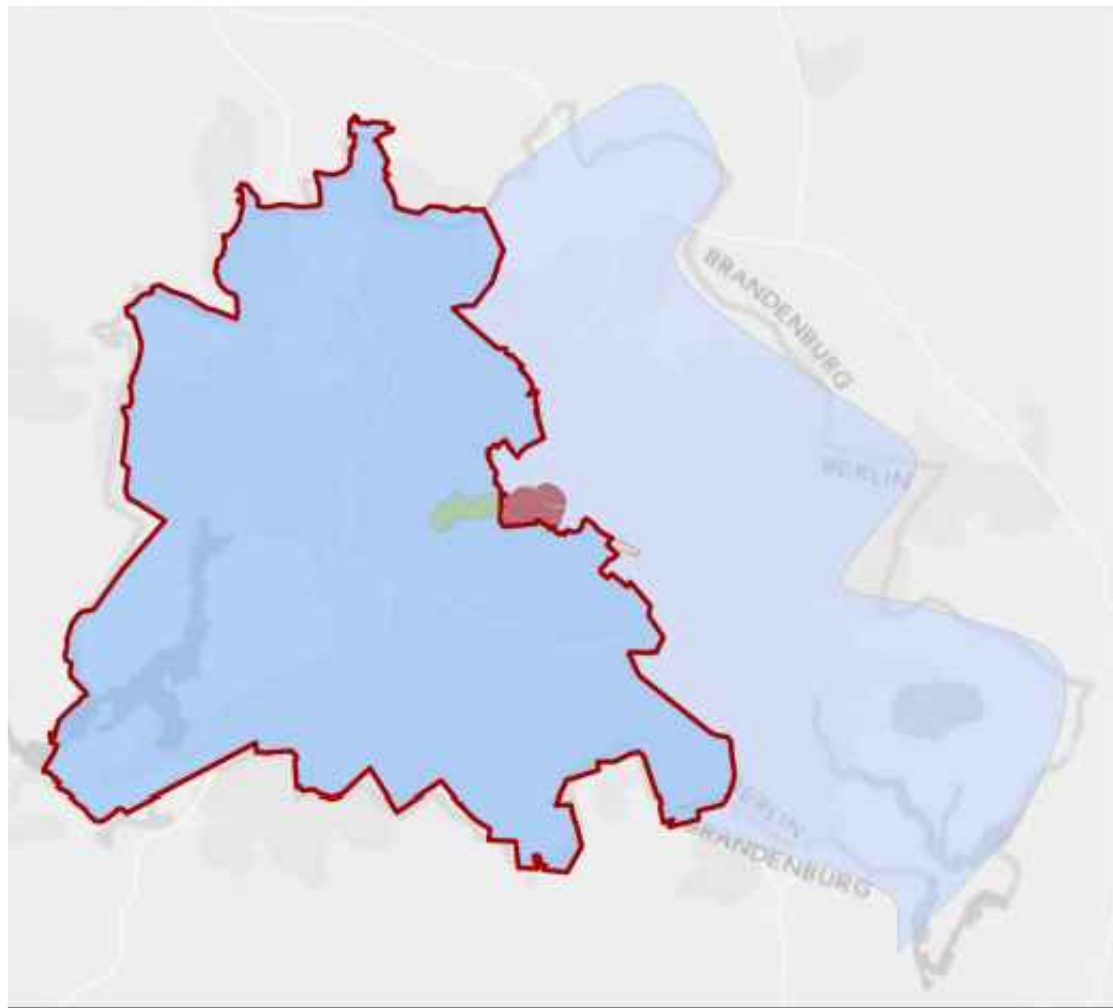
Gradove oblikuju etnički sukobi i društvene napetosti, kao i borba za zauzimanje prostora i njegovo simboličko značenje. Prijete im društvene podjele i ksenofobija; nedostatkom perspektive s jedne strane, međusobnim uvažavanjem i neuvažavanjem, kao i suparništvom unutar grada koje pogoršava probleme zajedničkog života i sukob može lako i nasilno izbiti.

Gradovi su ranjivi. To je posebno vidljivo u gradovima koji su nedavno izašli iz razdoblja rata ili nasilnih sukoba, u kojima zajednice nastavljaju braniti svoje interese fizičkim prisvajanjem dijelova grada ili borbom za političku kontrolu. Zauzimanje urbanih prostora ili podizanje spomenika i zgrada koje simboliziraju i izgrađuju određenu zajednicu ima za cilj jačanje osjećaja pripadnosti i identiteta njezinih članova, te istodobno polaže isključivo pravo na grad u njihovo ime. Borbe se konstantno vode oko grada i arhitekture. Postavlja se pitanje mogu li se kodeksi koji reguliraju takve prostore prepisati, te mogu li se stvoriti neki potpuno novi prostori uspostavljanjem nove prostorne prakse.

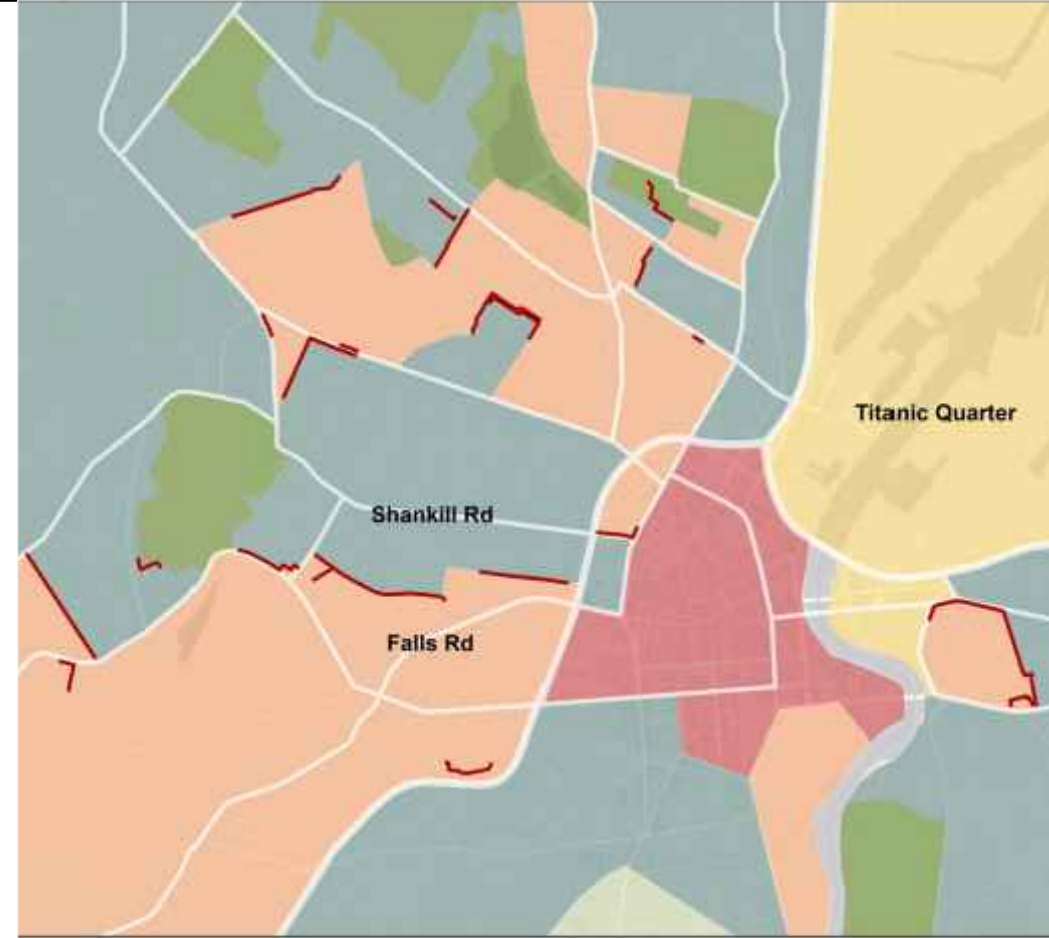
Općepoznati podijeljeni gradovi, koji su komparativni Mostaru na izravan ili apstraktan način su: Berlin, Beirut, Belfast i Jeruzalem, što je vidljivo i u njihovim kartografskim prikazima.

B E R L I N

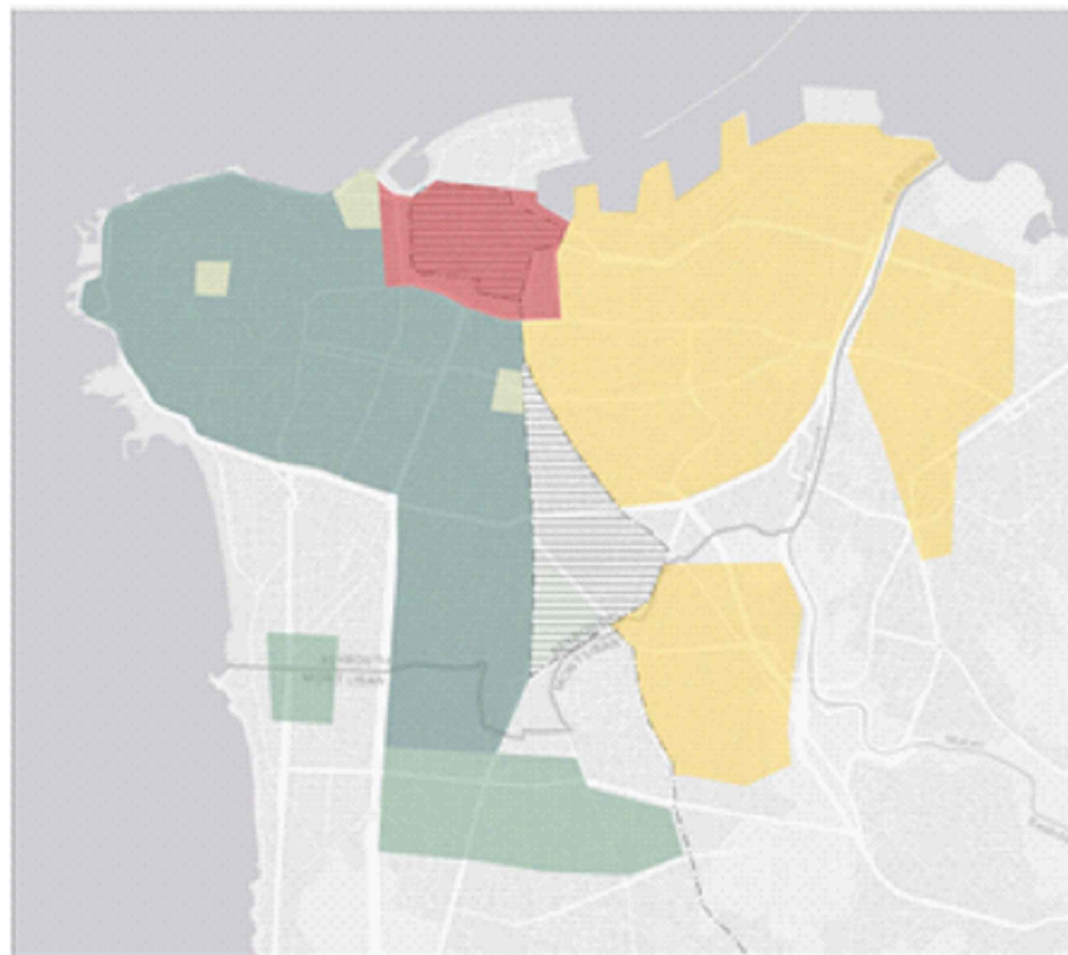
West Berlin East Berlin Buffer Zone City Centre Green Areas Berlin Wall

Protestant Catholic Mixed Neutral City Centre Green Areas Peace Walls

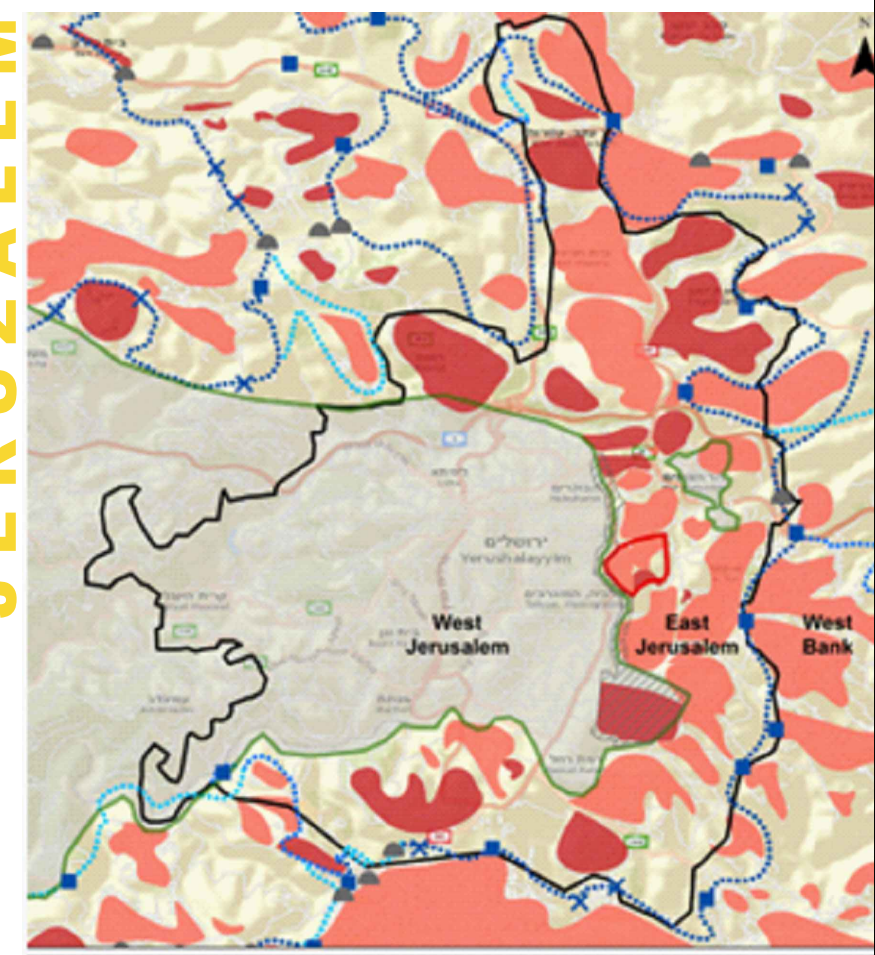
B E L F A S T

B E I R U T

Sunni Shia Christian Mixed City Centre Buffer Zone

J E R U Z A L E M

Borders
 Jerusalem Municipal Boundary
 Old City
 Green Line
 Dead Zone

Built-up Areas
 Palestinian
 Jewish settlements beyond Green Line
Gates
 Agricultural Gates
 Checkpoints

Separation Barrier
 Completed
 Under Construction
 Approved
 Tunnels

1.1. PLANIRANJE U PODIJELJENIM GRADOVIMA

Kada se radi o podijeljenim gradovima, profesija planiranja postaje nedostatna i ne može se nositi sa žestokim situacijama uzrokovanih sporovima oko prostora. U takvim prostorima mora se dogoditi re-konceptualizacija koja ide dalje od samog fizičkog zemljišta planiranog prostora. Uzimajući to u obzir planiranje ima moć promijeniti prostorne, ekonomske, društvene i političke dimenzije urbanog prostora. Procesi planiranja u podijeljenim gradovima rješavaju se kroz više dimenzija: teritorijalna, proceduralna, ekonomska i kulturna dimenzija.

Teritorijalna dimenzija se koristi za kontrolu i disperziju etničkih skupina prostorno putem korištenja politike zoniranja. Proceduralna dimenzija koristi se za uključivanje različitih dijelova društva iz procesa donošenja odluka. Ekonomska dimenzija koristi se za alociranje urbane usluge i potrošnje. Kulturna dimenzija određuje grupni identitet kroz kulturne institucije, obrazovanje i religiju. Svi ti uvjeti rezultiraju uspješnijim prostornim planiranjem.

1.2. MULTIVALENTNI GRAD

Multivalentan (lat. multivalens - viševrijedan) grad koji ima pluralističku i raznoliku pozadinu.

Prema riječima jednog od osnivača Urban Movementa Mostar, nesklonost da ga pitaju s koje je strane grada kad god spomene da je Mostarac, potaknula je ideju za spomenik Bruce Leeju. Skulptura Ivana Fijolića locirana je u parku Zrinjevac u Mostaru i **simbol je solidarnosti u etnički podijeljenom gradu**. Cilj je da u budućnosti, kada ljudima kaže odakle je, umjesto da propituju svoj nacionalni identitet i identificiraju svoj rodni grad kao podijeljeni grad, oni odgovore: „*Da, znam Mostar. To je grad sa spomenikom Bruce Leeju.*” Filmska zvijezda bila je simbol odanosti, vještine, prijateljstva i pravde.

Malo je vjerojatno da će svjetski ugled Mostara ovisiti o njegovom spomeniku Bruce Leeju, što članovi Urbanog pokreta Mostar svakako dobro znaju; međutim, važno je da oni zamišljaju **budući Mostar čiji se identitet ni na koji način ne temelji na nacionalizmu**. Jer, iako je poslijeratni Mostar u proteklom desetljeću bio zamišljen na više različitih načina - kao podijeljeni grad ili ujedinjeni grad, multikulturni grad ili hrvatski grad, ili kao dva grada ili simbol Bosne ili Federacije - svaki od urbanih identiteta su vezani za pitanja nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini.

Kao što je bio slučaj sa Starim mostom i brojnim drugim poslijeratnim projektima gradnje i obnove u gradu, **urbani identitet Mostara u poslijeratnom razdoblju različito je shvaćao različite zajednice**. O multivalentnosti samog grada također su govorile devastacije i demografske promjene koje su se dogodile tijekom rata 1992.-1995., tumačenja i naslijeđe rata u gradu. Priroda procesa obnove, uključujući međunarodne projekte idealiziranih zajednica u gradu također je odraz multivalentnosti grada. Ime grada Mostara nekima dočarava slike podjela i polarizacije, ali drugima donosi i romantične slike zelene rijeke u svom stjenovitom kanjonu koja vijuga kroz **grad mostova, povijesne arhitekture i slikovitih pogleda**. Neretva tako ostaje jedan od najrasprostranjenijih identiteta grada za mještane.

2. DVOZNAČNOST TEME GRANICE

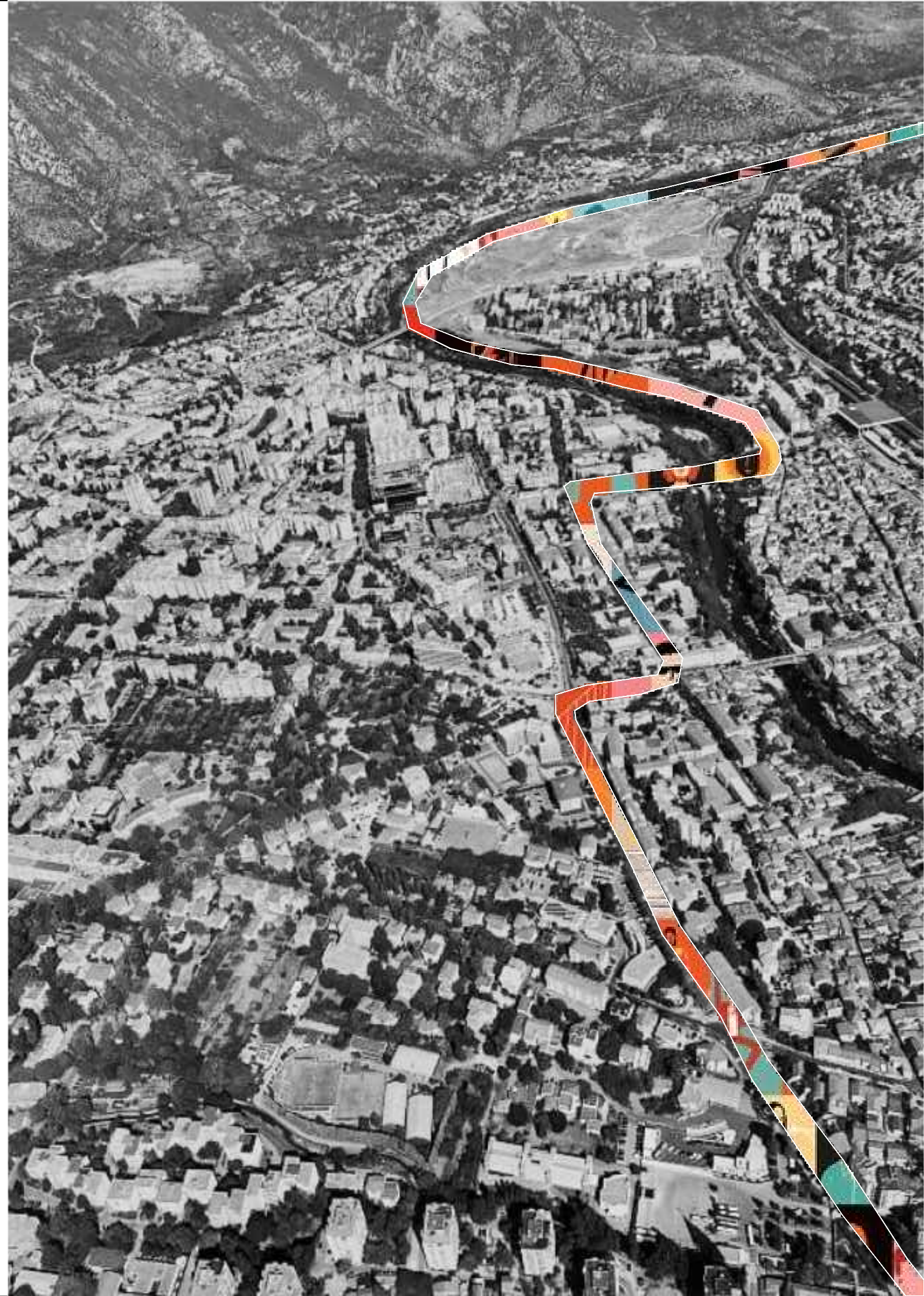
Granica koja u svojoj materijalnosti može propuštati ili strogo dijeliti prostor, otvara pitanje kako na centralnom lokalitetu grada Mostara konkretizirati granicu i jasno je prikazati korisnicima prostora. Ona treba pružiti utočište i zaštitu, a ujedno dati neograničenu slobodu napretka i stvaranja zajedničke sredine.

Granica koja u Mostaru najviše dolazi do izražaja je ona psihološka. Ljudi su podvojeni između želje za slobodnom interakcijom i držanja "svoje strane". Kroz politiku i medije je naglašena tenzija koje se teško osloboditi u svakodnevnom životu.

2.1. ARHITEKTURA KAO GRANICA I ATRAKTOR

Tema granice je dvoznačna, ona dijeli, ali ujedno pruža sigurnost i zaštitu. Lokacija je granica dvije estetike i dva mentaliteta, unutar kojih se povezuju i pretapaju različite urbane tipologije. One su odraz životnog stila i refleksija prošlosti.

Obrasci gradnje u proteklom desetljeću ojačali su podjelu grada. Zabrana gradnje zgrada koje su povezane isključivo s jednom određenom grupom u središnjoj zoni, kao što su kazalište i katedrala, bili su **pokušaji da se ovaj neutralni prostor sačuva za zajedničke institucije i kao temelj za buduće ponovno ujedinjenje grada**. Međutim, rezultat je bio i dodatno učvršćivanje gradske podjele osiguravajući da sve hrvatske i muslimanske kulturne i vjerske institucije budu izgrađene samo na svojim "stranama". **Središnja zona bila je jedini dio Mostara u kojem su se obje grupe mogle graditi u neposrednoj blizini tijekom desetljeća podjele**, ali do trenutka kada je grad ponovno ujedinjen, institucije su izgrađene ili preseljene na dvije odvojene strane povećavajući interes svake grupe da ostane samo tamo.

2.2. BERLIN WALL AS ARCHITECTURE, REM KOOLHAAS

Jedan od rijetkih tradicionalnih programa u Koolhaasovom obrazovanju 1971., 'Ljetni studij' bio je zamišljen kao dokumentacija postojećih arhitektonskih objekata. Umjesto da istražuje tipičniji arhitektonski projekt, Koolhaas je otputovao u Berlin kako bi ispitao zid koji dijeli Istok od Zapada, star već deset godina. Iako se činilo da se udaljio od zadatka, s njegovim nekonvencionalnim odabirom objekta, njegovo ispitivanje je bilo upravo ono što je bilo potrebno: **pažljivo artikulirana analiza zida kao arhitekture.**

Razmišljajući o arhitektonskoj prisutnosti zida i retrospektivno nagađajući o njegovu nastanku doveo je u pitanje izravnu korelaciju između arhitektonskog oblika i njegovog značaja. Njegov izbor projekta i naknadna interpretacija otvaraju mnoga pitanja s kojima se kasnije bori.

To ga je suočilo s pitanjem arhitektonskog oblika naspram događaja, a u njegovim vlastitim istraživanjima suočio se s 'arhitekturom istinske prirode', koju definira u nizu od pet točaka, koje je moguće promatrati kao kontrapunkt Le Corbusierovim pet točaka arhitekture. Umjesto Le Corbusierovog opisa arhitektonskih činjenica koje impliciraju novu vrstu zgrade (što bi onda moglo dovesti do novih oblika stanovanja), natpisi na Berlinskom zidu otkrivaju granice onoga što arhitektura može postići zajedno s osjetljivošću na čistu činjenicu njezine prisutnosti.

Prvo je zaključio da je arhitektura neizbježno više od odvajanja i isključenja, te da je ona više oslobođenje. Arhitektura je svakako imala moć, ali suprotno onome što su vjerovali njegovi učitelji, to nije bila moć isključivo političke i društvene emancipacije.

Dalje, u nizu od četiri prihvaćene istine u arhitekturi, zaključio je da je **ljepota zida bila proporcionalna njegovom užasu**; da između oblika nije bilo uzročne veze i značenje; ta važnost i masovnost nisu mogli biti izjednačeni; i da je zid predstavljao temeljni moderni projekt koji je bio izražen u beskonačnim, često kontradiktornim deformacijama.

Prizori života uz Berlinski zid prikazuju napetost između programa i forme, te demonstriraju arhitekturu kao istodobno nemoćnu i svemoćnu. Svakodnevni život prkosio je zidu, gdje mlada i mladoženja gledaju preko betonskih blokova na drugu stranu i vide ljude koji im mašu.

Tekst na Berlinskom zidu odražava niz pitanja koja su ostala aktualna tijekom Koolhaasova rada.

"That was one of the most exciting things: it was one wall that always assumed a different condition...In permanent transformation. It was also very contextual, because on each side it had a different character; it would adjust itself to different circumstances." Rem Koolhaas

2.3. EXODUS, REM KOOLHAAS I ELIA ZENGHELIS, 1972.

Paralela sa temom granice može se pronaći u djelu Exodus, zbirci crteža Rem Koolhaasa iz 1972., koja je nastala u suradnji sa Madelon Vreindorp, Elia Zenghelis i Zoe Zenghelis.

Proučavanjem Berlinskog zida 1972. Rem Koolhaas dolazi do spoznaje da u Zapadnom Berlinu, zid postaje uvjetom slobode, samozatvorom. Dobrovoljno odvojeni, ljudi nalaze utočište unutar zidina zatvora velegradskih razmjera.

Crteži potječu iz serije od osamnaest crteža, akvarela i kolaža pod nazivom Exodus ili Dobrovoljni zatvorenici arhitekture. Gusti piktografski storyboard odražava Koolhaasove ranije angažmane kao novinara i scenarista i namijenjen je da se istovremeno čita kao činjenični i izmišljeni scenarij za suvremenu metropolu. Naslov projekta aludira na hladni rat Zapadnog Berlina, ograničeni teritorij okružen zidom, zapravo zatvor veličine metropole i zatvor u kojem su ljudi dobrovoljno tražili utočište.

Exodus predlaže grad opasan zidinama u dugoj traci, s visokim barijerama koje presijecaju urbano tkivo Londona - intervencija osmišljena da stvori novu urbanu kulturu osnaženu arhitektonskim inovacijama i pokušajima isključenosti politike. Koolhaas i njegovi suradnici koriste kolaž kako bi stvorili živopisne prizore života unutar ovih vizionarskih urbanih granica.

U Exodusu se opisuje kako je jednom grad bio podijeljen na dva dijela. Jedan dio je postao dobra polovica, drugi dio loša polovica. Stanovnici loše polovice počeli su se slijevati u dobar dio podijeljenog grada. Da se ova situacija nastavi zauvijek, populacija dobre polovice bi se udvostručila, dok bi se loša polovica pretvorila u grad duhova.

Nakon što su propali svi pokušaji prekidanja ove nepoželjne migracije, vlasti lošeg dijela su se očajnički i divljački poslužile arhitekturom: podigle su zid oko dobrog dijela grada, učinivši ga potpuno nedostupnim svojim podanicima. Zid je bio remek-djelo. Samo bodljikave žice koje su postavljene na imaginarnu liniju granice, te njihovi psihološki i simbolički učinci, bili su beskrajno moćniji od njihovog fizičkog izgleda.

Dobra polovica, koja se sada nazirala samo preko prepreke s udaljenosti, postala je još više nedostižna. Oni zarobljeni, ostavljeni u sumornoj lošoj polovici, postali su opsjednuti uzaludnim planovima za bijeg. Beznađe je vladalo s krive strane Zida.

Kao i često prije u ovoj povijesti čovječanstva, arhitektura je bila krivo oruđe očaja.

Arhitektura

Moguće je zamisliti zrcalnu sliku ove zastrašujuće arhitekture, silu jednako intenzivnu i razornu, ali umjesto toga korištenu u službi pozitivnih namjera.

Podjela, izolacija, nejednakost, agresija, uništenje, svi negativni aspekti Zida, mogli bi biti sastojci novog fenomena:

arhitektonskog ratovanja protiv nepoželjnih uvjeta, u ovom slučaju Londona. Ovo bi bila neskromna arhitektura posvećena ne samo poboljšanju, već pružanju potpuno poželjnih alternativa. Stanovnici ove arhitekture, oni dovoljno jaki da je zavole, postat će njezini Dobrovoljni zatvorenici, zaneseni slobodom svojih arhitektonskih granica.

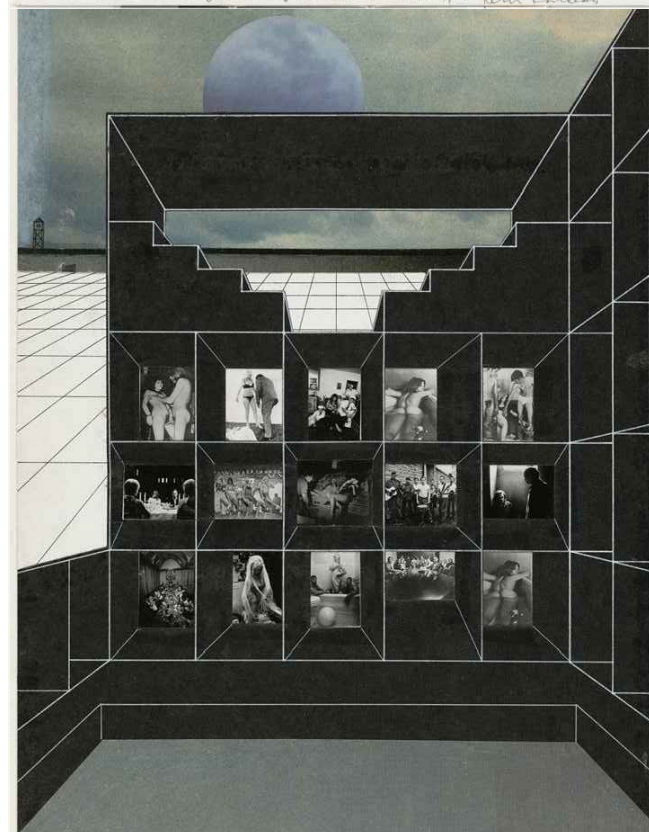
Suprotno modernoj arhitekturi i njezinim potomcima, ova nova arhitektura nije autoritarna: to je hedonistička znanost projektiranja kolektivnih objekata koji u potpunosti zadovoljavaju individualne želje.

Dobrovoljni zatvorenici

Ova studija opisuje korake koje će se morati poduzeti kako bi se uspostavila arhitektonska oaza u Londonu. Središtem Londona prolazi traka intenzivne metropolitanske ideje.

Dva zida zatvaraju i štite ovu zonu kako bi zadržali njezin integritet i spriječili bilo kakvu kontaminaciju njezine površine. Njihov broj brzo raste u nezaustavljivom tijeku.

Fizička struktura starog grada Londona neće moći izdržati kontinuiranu konkurenciju ove nove arhitektonske prisutnosti. London kakav poznajemo postat će niz ruševina.

2.4. USPOREDBA KOOLHAASOVOG I MOSTARSKOG ZIDA

Koolhaasovo promišljanje teme berlinskog zida otkriva što arhitektura može postići i koliko može doći do biti samog postojanja čovjeka. Koolhaas je prvenstveno zaključio da je arhitektura „podjela i isključenje“ nego sloboda o kojoj je bio učen. Ona je tenzija između programa i forme, arhitektura je demonstrirana kao simultana, nesumnjiva i snažna. Prikaz života ljudi uz zid, ljudi koji mašu jedni drugima, dijele trenutke i sl. **Kao uvod u scenarij koristi fotografije života uz zid i prikazuje snagu koja predvodi u procesu kreiranja arhitekture.**

Politička podjela Mostara na istočnu stranu koju kontroliraju Bošnjaci i zapadnu stranu pod kontrolom Hrvata između 1993. do 2004. konkretizirala je apstraktne slike Mostara kao podijeljenog grada. **Nazvan balkanskim Berlinom**, poslijeratni Mostar često se uspoređivao sa suštinski podijeljenim njemačkim gradom za vrijeme hladnog rata. **Iako je usporedba učinila situaciju Mostara odmah razumljivom stranoj publici, ona je također previše pojednostavila gradsku stvarnost.** Podijeljeni Berlin i Mostar dijelili su političke, strukturne i urbane karakteristike, ali u smislu vremenskog okvira i tendencija podjela i ujedinjenja, ova dva grada bila su vrlo različita.

U kratkom razdoblju od ponovnog ujedinjenja Berlina, Mostar je ponovno podijeljen i ponovno ujedinjen, a ta je kompaktnost naglasila aktivnosti unutar grada. Podjela nije bila nešto što je uvedeno prije generaciju ili dvije, nego su to radili mnogi isti ljudi koji su sudjelovali u ponovnom ujedinjenju i politički aktivni i danas.

Podjela Berlina također se obično shvaća kao odluka odozgo prema dolje, ona koja je neprirodno nametnuta i koja se provodi samo izgradnjom zida kako bi se ljudi razdvojili. **U Mostaru nije bio potreban zid: psihološka barijera i napušteni bulevar držali su ljude dobrovoljno odvojene tijekom desetljeća podjela.** Iako je rat nedvojbeno uključivao elitno manipulaciju identitetima i lokalnim osjećajima, sukobljavajući susjeda sa susjedom tamo gdje neprijateljstvo često nije postojalo, nasilje, izdaje i **identitetske razlike koje su se dogodile** tijekom rata bile su vrlo stvarne i nije ih bilo lako zaboraviti. Stoga danas, čak i kada pojedinci prelaze bulevar koji fizički dijeli grad i aktivno koristi i istočni i zapadni Mostar, **u glavama ljudi ostaju odvojenost i razlike.**

U arhitekturi odsutnost uvijek pobjeđuje u kontekstu prisutnosti i najtemeljitija je upravo tenzija između zida i poruke koju je prenosio. Poruku koju mostarski psihološki zid prenosi je duboka ukorijenjenost ideala i mržnje koja je naizgled nepobjediva i njezina prisutnost je jako naglašena. Ono što je može dijelom smanjiti je **socijalna interakcija ljudi koja se događa spontano i intuitivno, bez nametnutog i forsiranog povezivanja dviju strana.** Arhitektura je zasigurno dio rješenja tog konflikta.

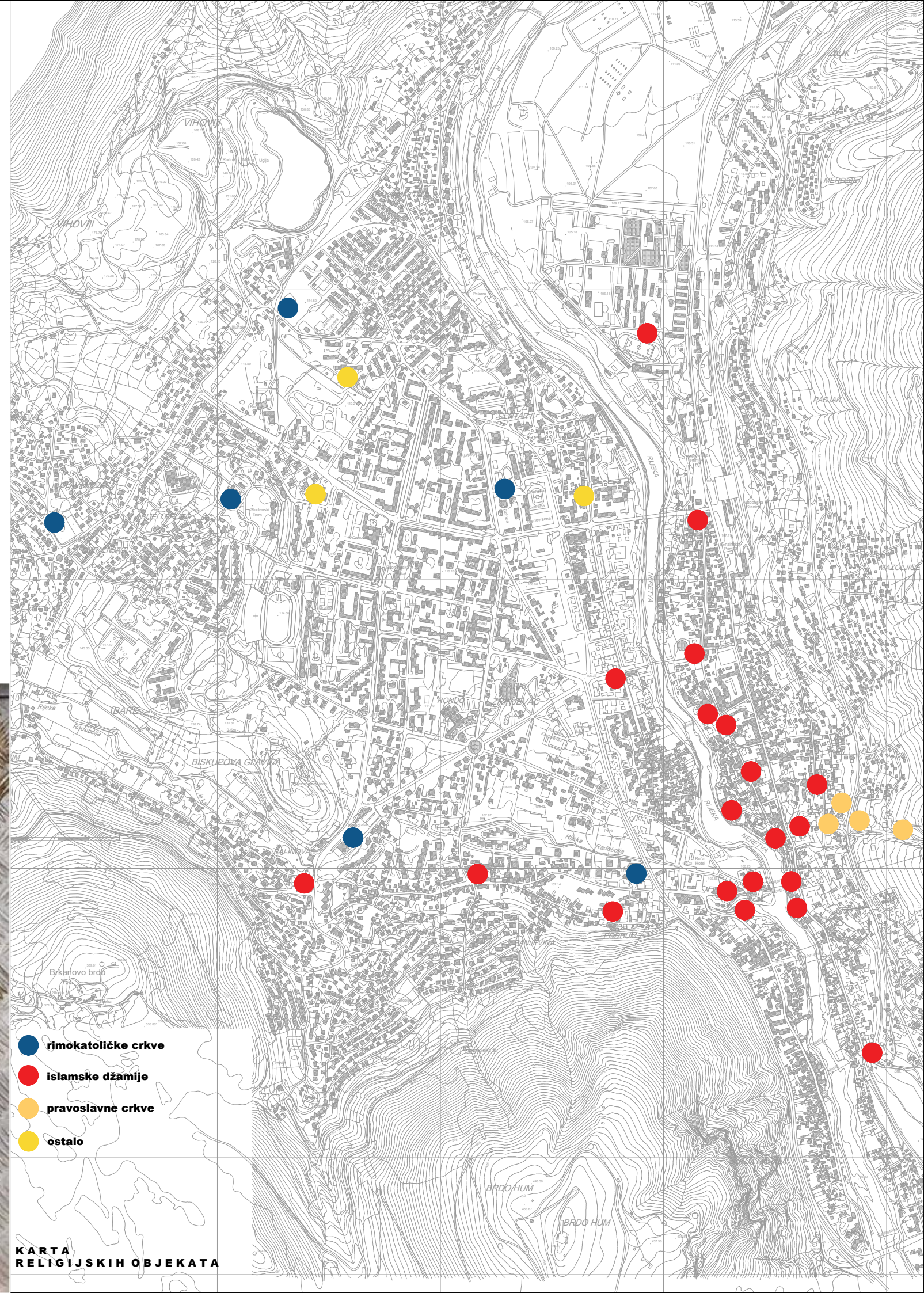
3. PROSTOR I LJUDI POST-KONFLIKTA

Konflikt unutar sredine koja je heterogena ovisi o povijesti zemlje, resursima kojima raspolaže i načinom na koji se nosi sa konfliktom i sukobom različitih lokalnih interesa. Brzina rasta i razvoja, te rješavanja konflikta ovisi o više faktora; politika, ekonomija, (ne)kultura, religija i sl.

Fokus se prebacuje na proces nastanka koji je naizgled nevidljiv, a ponajviše se odnosi na socijalnu interakciju prostora i ljudi. Projekt predstavlja priliku kreiranja javnog prostora gdje ljudi mogu stvarati, upoznati se, razmijeniti iskustvo i interese unutar podijeljenog grada. **Arhitektura sama po sebi ne može riješiti problem konflikta, ali može biti dio rješenja, prvenstveno kroz analizu postojećeg stanja i usvajanje okolnosti lokalne sredine.** Ona je odgovor na zatečeno, intervencija povezivanja unutar prostora koji su fleksibilni i promjenjivi.

„Past violence best predicts future violence.“ Architecture of peace, Volume

U prostorima post-konflikta važno je u ljudima stvoriti osjećaj da je svijet izvana puno gori od svijeta iznutra i da se konstantno događa ujedinjavanje zajedničkih neprijatelja. Ako vanjski neprijatelj nije lako dostupan alternativa je 'zavadi pa vladaj'. Stanje stalne (ali kontrolirane) svađe i dugotrajnih unutarnjih napetosti izbjegava se jedinstvo na državnoj razini.

3.1. POST-KONFLIKTNA ARHITEKTURA

Isprepletenost neriješenih nacionalnih pitanja i opterećenja iz prošlosti udaljavaju grad Mostar kao prostor post-konflikta od europskih standarda. Konflikti su potaknuti nedostatkom komunikacijskih kanala između građana i političara. U nedostatku institucija koje bi pomogle u rješavanju konflikta i transmisiji razlika, velika je važnost u promoviranju koncepta širenja očuvanog identiteta i zajedničke demokratske kulture.

Arhitektura je bitan faktor procesa, međutim ključno je prvo analizirati problem - bez razmišljanja o budućoj zgradi, a zatim usvojiti okolnosti lokalne sredine. Makro-scale arhitekture ukazuje da ljudi gravitiraju u velike gradove, ali u manjima se konflikt lakše rješava. Micro-scale prebacuje fokus sa prostornog planiranja u arhitekturi, a naglašava socijalni proces, donošenje odluke kakva je to zgrada i što je prioritet za buduće korisnike.

Potencijalni prijedlozi obnove ukazuju na istančan arhitektonski osjećaj za urbanu memoriju i pitanje post-traumatskog nacionalnog identiteta, ujedno otvaraju dilemu zašto oni ni do dan danas nisu realizirani.

3.1.1. FLEKSIBILNO PLANIRANJE UNUTAR POST-KONFLIKTNOG GRADA

Jasan neuspjeh gradske uprave i međunarodnih organizacija u post-konfliktnim situacijama, koje su zajedno odgovorne za razvoj grada, može se pratiti kroz problematično razumijevanje planiranja i uloge stručnjaka. Neosporno je kako su planovi potrebni kako bi se strukturirao i regulirao razvoj grada. Međutim, u tradicionalnom pristupu koji je dio hijerarhijski strukturiranog planiranja - već postoji niz problematičnih aspekata koji se zapravo ne uzimaju u obzir. Glavni je problem iznimno zamoran proces koji se često produži na nekoliko godina: kad dođe do kraja stvarnost ga je već nadmašila. U slučaju Mostara posljednji urbanistički regulacijski plan napravljen je 1991. godine, dok je novi tek u procesu nastajanja. Politička pozadina grada najviše je utjecala na takvu realnost grada, koji iziskuje planiranu budućnost.

Također, **grad se smatra koherentnom formom - objektom koji treba oblikovati i dizajnirati.** Zanimljivo je činjenica da grad ima aktivnu strukturu koja se stalno mijenja. Naravno, potrebno je da u planiranju postoje ciljevi i da planiranje bude regulirana snaga urbanog razvoja, ali to je proces koji traje i mora biti fleksibilan kad god se okolnosti promijene. Odbaci li se tradicionalni model urbanizma, potrebno je razviti nove oblike suradnje i pregovaranja između privatnih stranaka i državnih institucija. Master planovi koji pokušavaju na isti način tretirati složene slojeve političkih i ekonomskih problema (sveobuhvatno planiranje) nemaju nikakvog značaja. Umjesto toga potrebno je razviti procesne, participativne, a ime i komunikacijske vrste planova (suradničko planiranje). Za ovu vrstu fleksibilnog planiranja ključno je da se dopuste novi načini suradnje. Međutim ove vrste zajedničkih napora trebale bi ostati transparentne. Ipak, mora biti dovoljno transparentan da ga javnost prati. Stoga treba poticati snage civilnog društva na sudjelovanje; treba ih smatrati važnim akterima u procesu planiranja.

Ključ svega je komunikacija: trebalo je potaknuti javnu raspravu, uz pomoć lokalnih medija. Javne bi kampanje također trebale **potaknuti aktivno sudjelovanje i omogućiti ljudima da se uključe.**

3.2. MOSTAR: PODIJELJENI GRAD ILI DVOSTRUKI GRAD

Kultura stanovnika grada Mostara razlikuju se prema tradiciji, religiji, načinu života i ponašanja. Očita heterogenost mentaliteta ljudi istočnog i zapadnog dijela grada odražava se u svakodnevnom životu kroz mnoga polja. Ono što ostaje zajedničko istoku i zapadu je želja za održavanjem i življenjem svoje kulture i religije koju nitko neće svakodnevno narušavati.

Primarni razlog zbog kojeg se Mostar doživljava kao dva grada je stvaranje i ustrajnost paralelnih institucija. Bitne institucije koje djeluju u Mostaru većinom imaju predznak nacionalne, političke i religijske opredijeljenosti.

Unatoč ponovnom političkom ujedinjenju grada, današnji Mostar još uvijek ima dva zdravstvena i školska sustava, kao i dva sveučilišta, dva narodna kazališta, dva autobusna kolodvora, dvije elektroprivrede i dva mirovinska fonda. Ima čak i dva nogometna tima. To ukazuje na civilno društvo bez obzira na zajedničku gradsku vlast. Suradnja između bilo koje od ovih paralelnih institucija viđena je kao prilika za ponovno ujedinjenje i pomirenje u gradu; međutim, čak i oni pokušaji koji se čine najmanje kontroverznima i od kojih bi svi mogli imati koristi naišli su na neku vrstu protivljenja i opstrukcije. Bitnost očuvanja individualnog kulturnog dobra i bilo koje vrste opredijeljenosti je ključna za rast i razvoj sredine. Ona ljudima pruža utočište i sigurnost, te im daje osjećaj pripadnosti. Projekti unaprjeđenja sredine i buđenja svijesti dio su svakodnevnice, posebno kroz umjetnost, glumu, festivale, glazbu i sl.

Multikulturalizam je ideologija koje potiče na institucionalizaciju zajednica koje imaju mnoge kulture. U suštini to se odnosi na demografsku sliku nekog mjesta, i to na organizaciji školstva, susjedstva, gradova, i nacija.

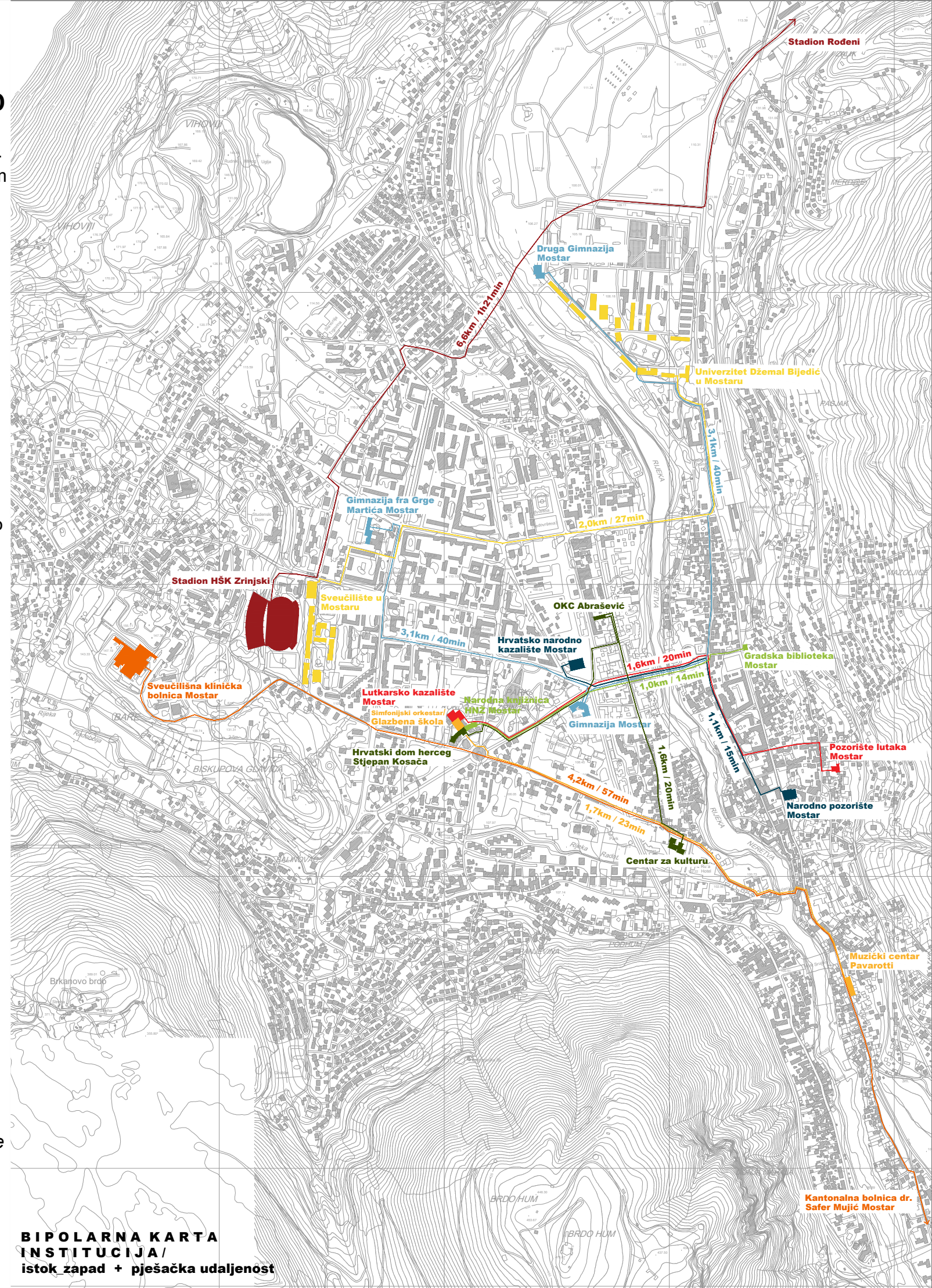
U političkom kontekstu, ovaj pojam se koristi na razne načine, s jedne strane **traži se jednakost između raznih kultura unutar jednog društva, do poticanja čuvanja raznolikosti kultura.** Multikulturalizam je u kontrastu sa kulturnom asimilacijom.

Jedan mostarski književnik i novinar koji se vratio 2001. godine nakon gotovo devet godina izbjavanja rekao je da grad koji je napustio više ne postoji i da je na njegovom mjestu pronašao "dva" nova, koja su se jako razlikovala jedni od drugih i od nekadašnjeg grada. Strani humanitarni radnici u poslijeratnom Mostaru također su napomenuli da su Mostar zapravo "dva grada". **Postoji razlika između viđenja Mostara kao jednog podijeljenog grada i gledanja na njega kao dva odvojena grada.** Podijeljen grad je neprirodan i vjerojatno privremen, ali promatranje istočnog i zapadnog Mostara kao dva odvojena grada u poslijeratnom razdoblju impliciralo je nepovratnost situacije, bilo to prihvaćeno ili ne. Pet godina nakon rata u Mostaru su postojale dvije valute, dva policijska sustava i sl.

Prvih nekoliko godina nakon rata, neki nisu imali pritužbe na ovu novonastalu situaciju, smatrajući je jednim od željenih ishoda rata. Međutim, drugi, posebno međunarodna zajednica, držali su se ideje da Mostar ponovno postane zajednički grad i simbol međukulturalne suradnje.

Danas, generacije mladih ljudi koji su željni promjene žive u solidarnosti i prihvaćanju, te pokušavaju izvući najbolje iz ovog grada i zanemariti sve one koji nemaju isti cilj. Iako, **Mostar u mnogim područjima ipak ostaje dvojni i paralelni grad**, koji funkcionira na dvije obale kroz binarnost institucija, mentaliteta, kulture i religije.

„People can inhabit anything. And they can be miserable in anything and ecstatic in anything. More and more I think that architecture has nothing to do with it. Of course, that's both liberating and alarming. But the generic city, the general urban condition, is happening everywhere, and just the fact that it occurs in such enormous quantities must mean that it's habitable. Architecture can't do anything that the culture doesn't.“ Rem Koolhaas

BIPOLARNA KARTA
INSTITUCIJA /
istok zapad + pješačka udaljenost

3.2.1

URBANA MORFOLOGIJA LIJEVE I DESNE

OBALE MOSTARA

Iako je urbani identitet Mostara vezan uz njegov most i rijeku i prije i nakon rata, promijenili su se i mnogi drugi aspekti njegova izgleda. Plan Mostara jasno prikazuje postojeću izgrađenost koja se razlikuje na njegovoj lijevoj i desnoj obali. Neretva kao razdjelna linija, dijeli ne samo dva mentaliteta, nego i njihove estetike i stil svakodnevnog življenja.

Urbana morfologija istočne strane grada je većim dijelom usitnjena i čine ju pretežno obiteljske kuće koje su i turističkog karaktera, radi blizine stare gradske jezgre. Dok na zapadnom dijelu prevladavaju visoke zgrade i poslovni kompleksi.

Tipologije koje su zastupljene na obje strane Mostara u središnjoj zoni grada se preklapaju i prožimaju. Vidljiv je jasan prijelaz između jedne urbane morfološke strukture u kombiniranu zonu, te u drugu urbanu strukturu.

3.3. SUKOB AUTENTIČNOSTI I HIBRIDNOSTI

Sukob autentičnosti i hibridnosti odnosi se na sukob između lažnih slika ili fantazija o tome što su zapravo autentičnost i hibridnost. To pokazuje da su pojedinci u svom gradu više od površnih konzumenata globalnih poruka i transnacionalnih ili hibridnih priča. Ljudska potreba osjećaja „kod kuće“ i ugroženosti lokalne hibridnosti vlastitog svakodnevnog iskustva, tj. multikulturalna stvarnost urbane sredine.

Nedostajanje fluidnosti kulture i samorazumljivo poistovjećivanje s njom je ono što sprječava društvo da progresivno ide naprijed. Sami sukob autentičnosti potječe iz pogrešnog predstavljanja prošlosti života zajednice, a prevelika nostalgija postaje opasna i samoporažavajuća. U prostorima post-konflikta društvo postaje neprepoznatljivo, anonimno, degenerirano i pusto, uz konstantnu neuspjelu potrebu isticanja vlastite autentičnosti. Složenost i hibridnost kulturnog stanja sredine svodi se na sukob ili suprotnost između prosvjetiteljske kulture znanosti i demokratske politike, te primitivnih kultura s druge strane.

Također, kriza kolektivnih identiteta povezuje se s tzv. Ekologijom straha. Ona je rezultat posredovanja fantazije urbanog života koju ljudi više ne provjeravaju niti testiraju stvarnim svakodnevnim iskustvom urbanog života u gradu. Kroz medije se često prenosi fiktivna slika i prikaz svakodnevnog života i potiskuje se vlastito iskustvo stvarnog života unutar grada. Odnosno, kontinuitet i koherentnost imaginarne urbane kulture u medijima postaje jača od vlastitih individualnih i kolektivnih svakodnevnih iskustava.

Za očuvanje kulturne autentičnosti važan je kontinuitet. U današnjoj kulturi i politici dominira strah i neizvjesnost. Umjesto da stvaraju red ili tvrde da to čine, političari i drugi profesionalci koji se bave stanjem svakodnevne kulture i okruženja trebali bi pokušati **razviti strategije i alate za suočavanje sa stvarnošću nereda, sukoba i hibridnosti**.

„Najveća mana u mitu o modernosti postoji u činjenici da nas veže za nadu u jedinstvo, dok bismo trebali naučiti živjeti sa sukobima.“ John Gray

Umjesto praćenja modernog mita o harmoniji, komunikaciji i konsenzusu, trebali bismo pokušati pristati na neslaganje. Nema sklada, ni u fiksnom, zatvorenom nacionalnom identitetu niti u multikulturalizmu.

Mogući izlaz iz bitke između autentičnosti i čistoće s jedne strane i hibridnosti i nereda s druge strane je u **pojmu kontinuiteta**. **Pojam je skovao René Boomkens**, kao alternativu za opoziciju između napretka i tradicije, ili između globalizacije i nacionalnog identiteta. Kontinuitet pokušava pobjeći od lažnih univerzalnosti, od pojma čistog identiteta, istinskog porijekla ili biti. Kontinuitet počinje prihvaćanjem diskontinuiteta svakodnevnog svijeta i iskustva. Diskontinuitet je rezultat nekontroliranih sila - procesa globalizacije. Rezultat tih procesa je osjećaj da živimo u vječnoj sadašnjosti radikalno fleksibilnog uma ili identiteta. Kontinuitet pokušava raskinuti s trenutnošću neprestano procjenjujući i vraćajući se na ono što smo ostavili za sobom, što je zaboravljeno u vrtlogu obnove i napretka. To se ne čini iz osjećaja nostalgije, već iz potrebe prilagođavanja novoj stvarnosti diskontinuiranog iskustva. Kontinuitet je politika preopisivanja i redizajniranja, politika sjećanja i obnove, a ne bijeg u fiktivnu prošlost sklada i jedinstva, već obnova krhkog kontinuiteta našeg svakodnevnog iskustva.

Trajnost postaje središnja vrijednost postmodernog, hibridnog i globaliziranog društva. Pozicija ljudi tog društva nalazi se usred neuredne kulture hibridnosti, bez samouvjerenosti modernističkih planera ili političara uvjerenih u svoju poziciju u projektu napretka i obnove. **Društvo treba prihvatiti da nije moguće obnoviti nešto što je u suštini samo proces stalne obnove.** Ideja obnove izgubila je svoje pravo značenje, a jedini način da se nešto spasi ili izvorno obnovi je da se ponovno opiše i redizajnira.

To je jedino moguće kada društvo osim što je konzument zamišljenih zajednica i politički građanin raspadnutih nacionalnih država, u mogućnosti razviti se u kulturno društvo - građane, tj. u ljude koji se aktivno bave vlastitom lokalnom, svakodnevnom kulturom i koji su dovoljno sigurni da sebe vide kao koautore te kulture. Građani kulture mogu i koriste maštovitu snagu novog, globalnog svijeta, ali samo da bi bili aktivnije prisutni u vlastitom lokalnom životnom svijetu. Tek tada će **ekologija straha biti zamijenjena novom ekologijom trajnosti ili kontinuiteta**. Ljudski strah stvara novi vokabular: onaj post-nacionalnog nostalgičnog nacionalizma. Poriv da svaki pojedinac zadrži svoj nacionalni identitet, pri tome ne uzimajući u obzir da bi se pluralistička sredina u kojoj se nalazi trebala temeljiti na toleranciji i prihvaćanju.

3.4. ULOGA ARHITEKTA U POST-RATNOM OPORAVKU

Promjene u prirodi rata od međudržavnog suparništva do unutarnje nestabilnosti i građanskog sukoba radikalno su promijenile percepciju obnove i uloge arhitekta u procesima poslijeratnog oporavka. Arhitekt više nije izvršitelj sistematskog plana velikih razmjera za preobrazbu i izgrađenog okoliša nakon širokog razaranja. U novom kontekstu krhkosti države i unutarnjeg sukoba, arhitekt mora usvojiti nove pristupe koji su mali i vođeni zajednicom. **U mnogim slučajevima više ne postoji jasna razlika između situacija rata i mira**; dugotrajni sukobi otvaraju dilemu o obnovi u situacijama nesigurnosti i nestabilnosti. Krhki konteksti postaju promjenjivi zbog višestrukih tranzicija koje se očekuju od društava koja se oporavljaju od rata, kao što su planirana prema tržišnoj ekonomiji, ruralna u urbana ili autoritarna u liberalno demokratska.

U ovom kontekstu suvremenog sukoba ove složenosti predstavljaju i izravne i neizravne izazove ulogi arhitekta u vođenju i usmjeravanju društvenih ishoda. Promjena prirode sukoba i neuspjeh arhitekata da se mobiliziraju doveli su do marginalizacije profesije u procesima poslijeratnog oporavka. **Zajednička vizija** koja potvrđuje središnju i proaktivnu ulogu arhitekta u poslijeratnom oporavku i izgradnji mira apsolutno je neophodna, a s obzirom na složenu prirodu post-konfliktnih konteksta, takva vizija mora biti etnički vođena. Lokalne percepcije oporavka često su usmjerene na reafirmaciju identiteta i ponovno stjecanje kontrole nad životima i sredstvima za život na razini pojedinca i zajednice. Međutim, suvremene intervencije rekonstrukcije često zanemaruju zahtjeve za identitetom i kontrolom. Postoji zajednička dilema između zahtjeva za brzom i učinkovitom obnovom i oblika obnove koji uključuju veću zaštitu kulturne baštine i njeguju identitete.

Važno je proširiti ulogu profesije izvan arhitekta kao kreatora i izvršitelja planova na druge pregovarače o post-konfliktnoj politici izgrađenog okoliša. Arhitekti su primjereni za ovu funkciju radi vještina pregovaranja između interesa vlasti, klijenata i zajednice. Interdisciplinarnе vještine i vještine rješavanja problema svojstvene arhitektonskoj konceptualizaciji i proizvodnji omogućuju bolje razumijevanje procesa oporavka. Vještine empatije, razumijevanja i diplomacije bit će središnje za obuku generacije arhitekata osjetljivih na sukobe, sposobnih za navigaciju i transformaciju složenih poslijeratnih konteksta.

Od velikog je značaja da naponi za poticanje razvoja počnu u ranoj fazi kada razina resursa, politička volja i pozornost javnosti ostaju visoki. Kao takav, rani angažman ključan je za vođenje prijelaza od pomoći do oporavka. Međutim, važno je imati na umu da urbana revitalizacija nije ograničena na jednostavnu fizičku sanaciju izgrađenog okoliša. **Uspješna obnova zahtjeva gospodarski i društveni oporavak.** Aktivno sudjelovanje lokalnih zajednica u oporavku središnji je stup uspjeha. Arhitekt bi trebao podržati lokalnu inicijativu u procesu rekonstrukcije koju pokreće zajednica. **Arhitektura bi trebala biti fleksibilna i lako se prilagoditi svakodnevnom okruženju.**

Važno je ulagati u izgradnju kapaciteta arhitekata da odgovore na odgovarajući način, kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini. Uspostavljanje etičkog kodeksa za arhitekate od velikog je značaja kako bi se osiguralo da arhitektura maksimizira dugoročne izgledе za održivi rast, razvoj i mir, istovremeno **pod sviješću središnje uloge koju vjera i politika imaju u životima ljudi post-konfliktnog okruženja.**

3.5. ODRŽAVANJE MIRA KROZ PROSTOR

Osnovna napetost postoji između arhitekata koji rade na ponovnoj uspostavi osnovne infrastrukture i onih koji rade na ponovnom uspostavljanju identiteta i zajednice. Posebna pozornost se posvećuje na obnovu ključnih kulturnih mjesta, no to nije uvijek najbolji način izgradnje mira u prostoru.

Nakon rata u Mostaru jedan od prioriteta bila je obnova Starog mosta, izuzetno važnog i simboličnog kulturnog lokaliteta. Međutim, nakon rata rijeka Neretva bila je jako zagađena zbog bolničkog otpada, što je dovelo do niza drugih problema. Dakle, nije potpuno ispravno odlučiti se za obnovu Starog mosta ili za sanaciju infrastrukture, za što su se pobrinuli donatori i strani mediji kroz projekte kulturne baštine, dok je situacija ostatka grada i više nego neizvjesna. Argument za ovu tezu nije ili-ili, jer obnova i održavanje kulturne baštine je ključno. Međutim, razlika je u tome što se transparent sponzora može okačiti na most, ali ne i na rijeku.

Prostori grada koji teže obnovi, bilo da se radi o rekonstrukciji objekata ili rješavanju pitanja neuređenih gradskih praznina, najviše ovise o infrastrukturnoj potpori, državnoj potpori, financiranjima i stabilnim upravljanjima. Ratovi, za razliku od prirodnih katastrofa ili čak društvenih sukoba, često se odnose na političku moć, bez uspostavljene vlade.

3.5.1. MOSTAR

Osnovna napetost postoji između arhitekata koji rade na ponovnoj uspostavi osnovne infrastrukture i onih koji rade na ponovnom uspostavljanju identiteta i zajednice. Posebna pozornost se posvećuje na obnovu ključnih kulturnih mjesta, no to nije uvijek najbolji način izgradnje mira u prostoru.

Nakon rata u Mostaru jedan od prioriteta bila je obnova Starog mosta, izuzetno važnog i simboličnog kulturnog lokaliteta. Međutim, nakon rata rijeka Neretva bila je jako zagađena zbog bolničkog otpada, što je dovelo do niza drugih problema. Dakle, nije potpuno ispravno odlučiti se za obnovu Starog mosta ili za sanaciju infrastrukture, za što su se pobrinuli donatori i strani mediji kroz projekte kulturne baštine, dok je situacija ostatka grada i više nego neizvjesna. Argument za ovu tezu nije ili-ili, jer obnova i održavanje kulturne baštine je ključno. Međutim, razlika je u tome što se transparent sponzora može okačiti na most, ali ne i na rijeku.

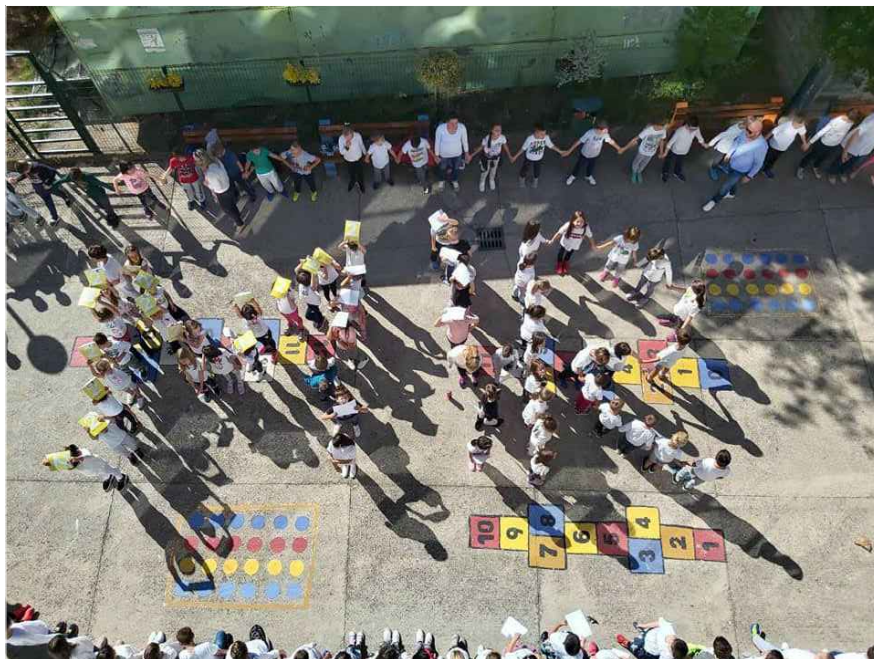
Prostori grada koji teže obnovi, bilo da se radi o rekonstrukciji objekata ili rješavanju pitanja neuređenih gradskih praznina, najviše ovise o infrastrukturnoj potpori, državnoj potpori, financiranjima i stabilnim upravljanjima. Ratovi, za razliku od prirodnih katastrofa ili čak društvenih sukoba, često se odnose na političku moć, bez uspostavljene vlade.

Interaktivni prostori za razvoj kulturne i moralne svijesti građana u Mostaru još uvijek su u stagnaciji. Međutim, postoje inicijative koje potiču mijenjanje društva na bolje i pokušavaju uspostaviti kvalitetne i uzajamne međuljudske odnose i suradnju. Najuspješniji kontakt različitih nacionalnih zajednica odvija se kroz edukaciju, te društvene, umjetničke i kulturne organizacije i ustanove.

Nansen model obrazovanja je program koji se odnosi na princip „dvije škole pod jednim krovom“, po kojem je nastava organizirana tako da su djeca podijeljena po nacionalnoj osnovi. **Nansen model kombinira zajedničke sate, zajedničke multietničke lokalne inicijative i snažne partnerske odnose sa akterima u široj zajednici, posebno sa roditeljima.**

Od kada ga je NDC Skopje pokrenuo 2007. godine, nakon dvije godine pažljivog rada, ovaj model je uspješno realiziran u zajednicama u Sjevernoj Makedoniji u kojima postoji segregacija i pokazao je odlične rezultate. Od 2015. godine, NDC Mostar je prilagodio ovaj model bosanskohercegovačkom kontekstu i on se trenutno provodi u 10 škola u Mostaru, Stocu i Prozor-Rami. **Cilj ovog dugoročnog programa je smanjiti barijere, kao i stereotipe i predrasude vezane za različitu nacionalnu, vjersku i kulturnu pripadnost učenika sa ciljem povećanja integracije i socijalizacije.**

Nansen model obrazovanja je sastavni dio škole koja sudjeluje u ovom programu. Zasniva se na tri glavne komponente:

- Redovne integrirane vannastavne aktivnosti za učenike osnovnih i srednjih škola - model koji se bavi nedostatkom zajedničkih aktivnosti kod učenika osnovnih i srednjih škola tako što se provode zajedničke vannastavne aktivnosti među učenicima iz različitih nacionalnih zajednica koje omogućuju uspješnu integraciju i socijalizaciju.
- Obuka za izgradnju kapaciteta i radionice za nastavnike - ovaj program je usmjeren na razvoj kompetencija obrazovnih interesnih skupina u vezi sa multikulturnim obrazovanjem, integracijom i nepristrasnim pristupom obrazovanju. To se radi pomoću strukturiranog seta aktivnosti (kao što su treninzi i radionice), te pomoću razvoja školskih strategija i praksi koje povećavaju nivo integracija i smanjuju etničku distancu između zajednica
- Program za suradnju sa roditeljima - Nansen model obrazovanja stvara partnerske odnose sa roditeljima i uključuje ih u školske aktivnosti NDC-a Mostar. Programi suradnje sa roditeljima ostvaruju se putem obrazovnih i kreativnih radionica, tečajeva i konzultacija sa ciljem jačanja suradnje i partnerskog odnosa između roditelja.

Rezultat integriranog obrazovanja i sustava protiv segregacije u školama je program koji učvršćuje angažman lokalne zajednice i lokalne inicijative civilnog društva usmjerene na promoviranje nacionalnog pomirenja, tolerancije i poštivanja razlika u narednim generacijama. **Sve programske aktivnosti Nansen modela obrazovanja pažljivo su isplanirane** i strukturirane tako da se bave problemima obrazovnog sustava i ponude nove pristupe koji povećavaju međuetničku integraciju i toleranciju, te promoviraju suradnju između škola i lokalnih zajednica, a u isto vrijeme uspostavljaju nove strategije i prakse. NDC Mostar je zapazio sljedeće rezultate u školama koje provode Nansen model obrazovanja:

- Povećanu međuetničku i međuvjersku integraciju, te prevenciju nasilja i podjela u školi
- Manje stereotipa i predrasuda vezanih za nacionalnu, kulturnu i vjersku pripadnost
- Poboljšane vještine komunikacija kod učenika; kritičko razmišljanje i rješavanje problema, pregovaranje i mirno rješenje konflikta; poštivanje razlika i međukulturnog razumijevanja
- Razvijene kompetencije obrazovnih radnika vezano za medijaciju, prevenciju konflikta, multikulturalizam, međukulturne kompetencije, inkluziju i nepristrasan pristup obrazovanju.
- Razvijene lokalne strategije i prakse u školama koje će povećati razinu integracije među grupama iz različitih nacionalnih i vjerskih zajednica. Na primjer, u Mostaru, Stocu i Prozor-Rami preuzeti su programi koje je pokrenuo NDC Mostar i postali su sastavni dio vannastavnih aktivnosti škola uključenih u projekt
- Osam Nansen učionica otvoreno je u partnerskim školama

U Srednjoj prometnoj školi, odnosno Srednjoj mašinsko-saobraćajnoj školi Mostar otvorena je Nansen učionica. NDC provodi projekt integriranog obrazovanja u sklopu kojeg je obnovljena i opremljena učionica koju će koristiti zajednički učenici obje škole. Projekt je podržala Vlada Kraljevine Norveške, kao i ministarstvo obrazovanja HNK-a.

U Mostaru, još postoje takozvane „dvije škole pod jednim krovom“ u kojima se učenici, koji nastavu pohađaju prema dva nastavna plana i programa, uopće ne susreću. Zahvaljujući Nansen dijalog centru Mostar od siječnja ove godine učenici Srednje prometne škole, odnosno Srednje mašinsko-saobraćajne zajedno rade i druže se i što je najbitnije, razgovaraju.

„Pošto se mi ne viđamo u školskom dvorištu, pričali smo o raznim temama, ljudskim pravima, komunikaciji, nasilju, što u stvari jeste potrebno da se priča s ovim generacijama“, Asja Fiko, učenica Srednje mašinsko-saobraćajne škole Mostar.

School for all of us

Nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini 1995. godine, međunarodna zajednica je podržala izradu zasebnog studijskog programa za svaku od glavnih etničkih skupina uključenih u sukob: Bošnjake, Srbe i Hrvate. Ono što je trebalo biti privremeno rješenje za olakšanje povratka izbjeglica u njihova mjesta stanovanja, 25 godina kasnije postalo je alat za sustavnu segregaciju studenata.

Dva dokumentarista David Fernandez Graña i Amaia Maguregui putuju u kombiju diljem zemlje tri mjeseca u potrazi za inovativnim i inspirativnim učiteljima, školama i zajednicama koje nude alternativu starom javnom obrazovnom sustavu.

NDC Mostar je pridonio uspjehu ovog dokumentarca koji se premijerno prikazao na 27. Sarajevo Film Festivalu.

Mostar Street Arts festival

Umjetnička i aktivistička scena u Mostaru jedna je od najvećih snaga ovog grada. Kroz likovnu umjetnost, glazbu, kazalište i film, ljudi su spontano povezani i biraju djelovati zajedno.

Street Arts Festival Mostar donosi nove talente i umjetnost na ulice poslijeratnog grada, redefinira javni prostor i umrežava umjetnike iz cijelog svijeta. Festival postoji od 2012. godine. **Sve počinje kroz aktivizam mladih iz Mostara koji žele unijeti više pozitivne u podijeljeni grad.**

Street Arts Festival revitalizira napuštene prostore i ruševine u umjetnost i daje **univerzalni vizualni identitet gradu**. Također festival afirmira umjetnike iz Bosne i Hercegovine i povezuje ih sa poznatim uličnim umjetnicima iz cijelog svijeta. Festival donosi pozitivne društvene reakcije u Mostaru i izgradio je vrlo snažnu urbanu umjetničku platformu koja unosi novu dinamiku u javni prostor. Utjecaj ulične umjetnosti vidljiv je gotovo na svakom uglu: na obnovljenim građevinama; na uništenim blokovima; **na ulici koja je obilježila podjelu grada tijekom rata 1990-ih.**

Bitna je podrška lokalne zajednice, građani pomažu pri odabiru dobrih zidova za umjetnike. Daju dopuštenje za oslikavanje njihovih zgrada i kuća. Također, bitna je i podrška škola i sveučilišta za oslikavanje njihovih zidova. **Tijekom festivala uistinu se može pronaći ponešto za svakoga i sve uzraste.** Pop-up događaji se događaju kako se povećava interes i kako građani Mostara shvaćaju vlastite kreativne vještine i talente koje mogu ponuditi.

Kroz uličnu umjetnost svaka zemlja ima mogućnost promoviranja urbane umjetnosti i umjetnika. U posljednjih 7 godina festival ugošćuje mnoštvo profesionalnih uličnih umjetnika iz cijelog svijeta i iz Bosne i Hercegovine. Toliko je ljudi radilo zajedno volonterski kako bi omogućili festival i rad za bolju budućnost Mostara.

3.6. PARAMETAR EMOCIJE U ARHITEKTURI MOSTARA

Kreiranje atmosfere prilagođene interesima korisnika znači uvesti pojam emocije u arhitekturu. **Arhitektura nas može pokrenuti, izazvati različite emocije, može vratiti sjećanja, ali može izazvati i izravne emocije, poput dopuštanja da se osjećate malim ili velikim, ili pružanja osjećaja sigurnosti ili nesigurnosti.** Jednaki prostori mogu učiniti da se netko osjeća smireno dok se druga osoba može osjećati neugodno ili čak nesigurno. Ipak, većina ljudi se osjeća malo u velikoj gotičkoj crkvi i nesigurno u mračnoj uličici noću. Arhitektonski prostori imaju određene atmosfere koje utječu na emocionalno stanje osobe: interakcija između okoline i pojedinaca. Uzimajući to u obzir potiče se usvajanje manje funkcionalnog pristupa; pristup u kojem je fokus na arhitektonskom ozračju usklađenom s interesima korisnika.

Peter Zumthor u *Thinking architecture* govori o vremenu kada je iskušavao arhitekturu bez razmišljanja o njoj. Ponekad može gotovo osjetiti kvaku na vratima u ruci, kao poseban znak ulaska u svijet različitih raspoloženja i mirisa. Sjeća se i zvuka šljunka pod nogama, sjaja stubišta od hrasta, čuje teška vrata kako se zatvaraju dok hoda mračnim hodnikom i ulazi u kuhinju, jedino stvarno svijetlo osvjetljenu prostoriju u kući.

„*Architects are barely trained in empathizing, they usually just play around.*“ Herman Hertzberger

Ovakva sjećanja sadrže najdublju arhitektonsku sliku i iskustva koje poznaje. Oni su rezervoari arhitektonskih atmosfera. **Svjetlost, zvuk, oblik, boja, pokret, tekstura i miris, oblici su stvaranja određene atmosfere.** Projektirani arhitektonski ugođaj treba ovisiti o odnosu osnovnih i specifičnih interesa korisnika. U tu svrhu potencijalnim korisnicima se može pokazati projekt i zatražiti povratna informacija. Ovu povratnu informaciju tada treba uzeti u obzir u projektiranju. **Taj ciklus se može ponavljati sve dok arhitekt i potencijalni korisnik ne budu zadovoljni.**

„*Architecture cannot be inhuman.*“ Herman Hertzberger

Projekti koji se temelje isključivo na konceptualnom pristupu, koja često u procesu isključuje brige korisnika. **Proces projektiranja za korisnika omogućuje stvaranje arhitektonske atmosfere prilagođene interesima korisnika.** Upravo takvo projektiranje potrebno je gradu Mostaru, u čijem procesu će biti uključeni korisnici. Pri tome uzimajući u obzir političku pozadinu grada, kao i cjelokupno ekonomsko stanje grada i države. Potrebno je stvarati ono što će ljudima biti blisko, mjesto koje će koristiti spontano i nenametnuto, koje neće buditi u njima emocije koje su usiljene i nepotrebne. **To je prostor transparentnosti, fleksibilnosti i prihvaćanja.**

„*You must have a notion of differences, but at the same time underline what people have in common.*“ Herman Hertzberger

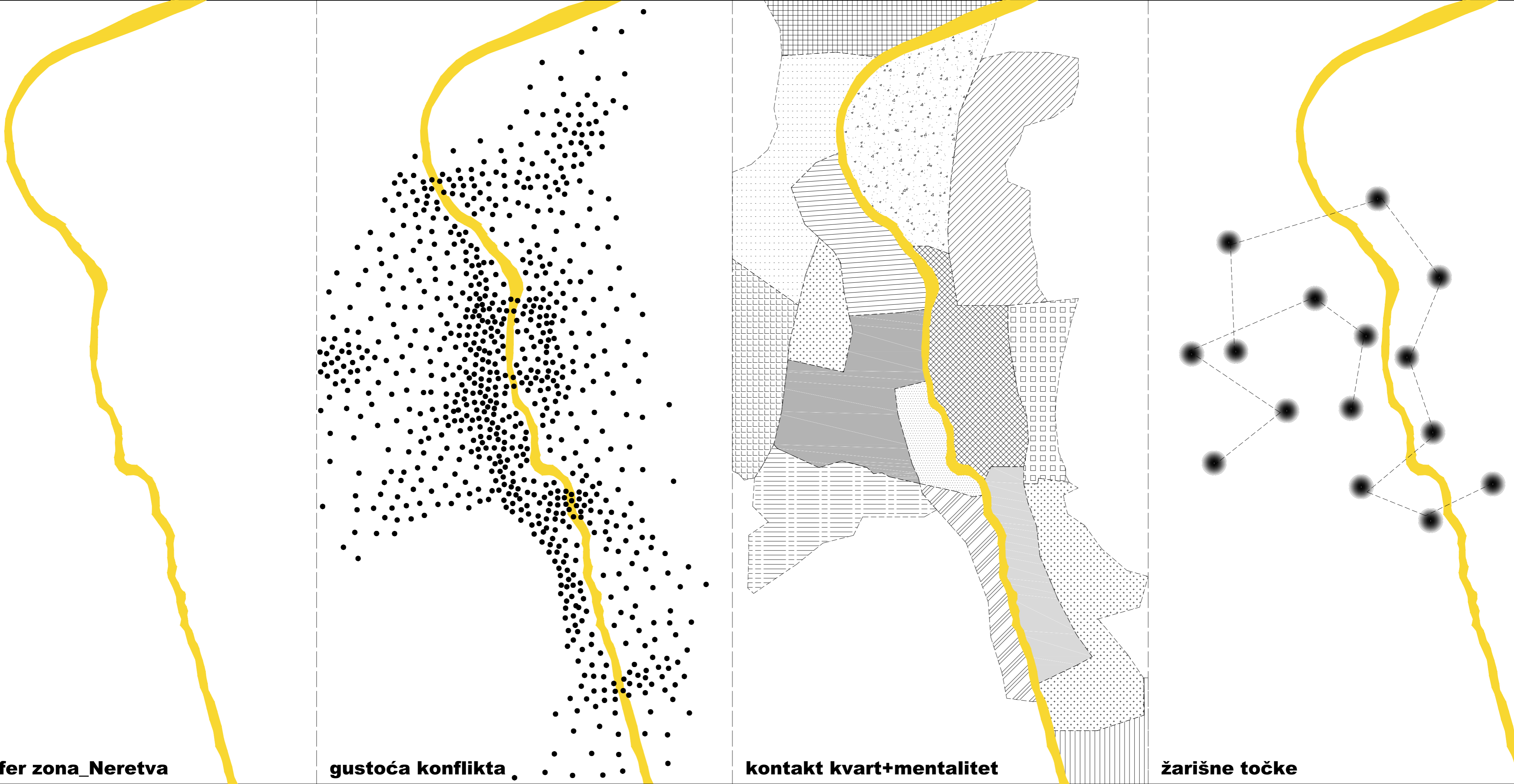

buffer zona_Neretva

gustoća konflikta

kontakt kvart+mentalitet

žarišne točke

3.6.2. MALE PROMJENE, VELIKI REZULTATI

Konflikt unutar gradova i prostora koji su u post-konfliktnom stanju sam po sebi nije ni približno važan kao uvjeti stvarnosti u kojima arhitekti djeluju. Mala pozornost posvećuje se povijesti i promatranju okoline iz perspektive vremena. Promjena kojoj teži prostor konfliktna povijesti zasniva se na miru i pravdi. Percepcija mira i pravde više je osobna i emocionalna percepcija, ona kojoj treba težiti, ali ju je u stvarnosti teško doseći, pogotovo u arhitekturi.

Pravda i stvarnost nisu statične. Međutim, projektanti prostora podređeni su svojim profesionalnim alatima i tehnologijama. Nastaju arhitektonski planovi, a tek onda se uzima u obzir stvarnost koja se s njima poistovjećuje. Pojednostavljanje složenosti i dovođenje iste u statički red. **Pretvarajući stvarnost u crtež, u jednom trenutku se stvara nova sredina, gdje ljudi mogu pristati živjeti pod određenim uvjetima.** To nije sva složenost koja bi se trebala uzeti u obzir da bi se postigla promjena.

Arhitekti mogu automatski djelovati kao mirotvorci i kreatori promjene. Oni moraju biti pregovarači o klijentu, zakonu, fizičkom kontekstu i umjetničkim željama, te stvoriti shemu u kojoj mir može postojati.

„I don't think anything or anyone is guilty. When you start blaming others, you become motionless, you become paralyzed.“ Malkit Soshan, Volume/Architecture of peace

Sve nevladine organizacije koje djeluju na prostoru Mostara i sličnih gradova post-konflikta, tu su za bolje, da poboljšaju ono što postoji. Ipak, čini se da je teško djelotvorno pridonijeti na pozitivan način.

Svaki oblik i pokušaj promjene bitno je gledati kao eksperiment, a ne kao egzaktnu znanost.

Napori svih važni su za stvaranje promjena, jer ponekad pojedinac može imati veću moć od institucije podvrgnute birokraciji koja ih blokira u postizanju svojih ciljeva. Pojedincu je moguće pronaći svoj put i kretati se kroz sustav. Paradoks je u tome da se povlačenjem iz vlasti i nadređenosti otvaraju mogućnosti promjene i učinkovitosti. Bitno je izbjegavati velike prijedloge, koji uvijek pokušavaju korištenjem vlastitog znanja ili sposobnosti postići veći cilj od onog primarnog i bitnog.

Kroz istraživanja otkriva se da sukobi postoje posvuda, bitno je shvatiti kakva je naša uloga u različitim kontekstima, kao i razotkrivanje sukoba i pokušaj rješenja kroz arhitekturu.

Mladi grada Mostara iznimno su kreativni i borbeni pojedinci, koji na vlastitoj koži osjećaju političke posljedice, kao i osudu zajednice u kojoj žive. Sloboda i pravo glasa postali su u neki segmentima nedostižni. Međutim, kontinuiran rad i glasno zagovaranje za prava daju rezultate vidljive u sitnim svakodnevnim situacijama.

4. ZAKLJUČAK

Arhitektonski prijedlog je uvijek više od jednostavnog nacrtu za gradnju. Djeluje politički prije, ponekad bez obzira što je arhitektonski konstruirano. Kao čin mašte i sredstvo komunikacije, njegov politički utjecaj često prethodi njegovoj fizičkoj stvarnosti; i nadmašuje ga dugo nakon izgradnje. Jedan od izazova je testirati načine na koje arhitektura može funkcionirati kao pravni zahtjev, kao dokaz, kao dio pravne strategije.

U post-konfliktnim kontekstima arhitektura i urbano planiranje imaju disciplinarnu perspektivu samo kada se smatraju dijelom cjelokupnog političkog sustava - to jest upravljanja. Nove strategije planiranja koje se mogu kontekstualizirati kako na međunarodnom tako i na lokalnom nivou, unutar različitih društvenih situacija, te pripremajući nove kontekste za sudionike u društvu. U centru pozornosti su nevladine organizacije koje djeluju u post-konfliktnim situacijama i moraju pronaći svoje mjesto unutar globalnog političkog regulatornog sustava. Da bi to učinili, moraju se više međusobno organizirati kako bi, u konačnici, formirali političku protutežu na međunarodnoj razini. Neovisna, međunarodna suradnja i udruženja bi tada također pomogla nevladinim organizacijama da formiraju sveobuhvatne političke ciljeve.

Mostar je grad nedovršenosti i improvizacije, kreativnih pojedinaca i aktivista koji pokušavaju poboljšati njegovu sliku. Gradu i njegovim ljudima potreban je spontani i alternativni prostor- sloboda, druženje i pravo izbora. Gdje se svaki pojedinac samostalno, kao i unutar kolektiva može osjećati prihvaćeno i korisno. Pojam granice i zida može poprimiti potpuno novo značenje i postati otvorena struktura unutar koje se sadržaji nastanjuju. Ona kao takva može djelovati u službi racionaliziranih prostora i postati njihova ekstenzija, dodatna vrijednost i sloboda izričaja.

Naglasak je također na onome što ostaje gradu, kada su sva vrata zaključana. To je artikulirani urbani prostor koji propušta i povezuje ljude, te potiče njihov susret i zadržavanje. Prostori post-konflikta nisu jednoznačno određeni, oni ne teže razrješenju napetosti stvaranjem homogenog naroda. Svaka različitost pojedinca je vrijedna isticanja i prihvaćanja. Time je svaki pojedinac dio gradskog sučelja, koje na sebi projicira suživot ljudi i konstantno mijenjanje i napredak.

Izvori:

[_https://socks-studio.com/2011/03/19/exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture/](https://socks-studio.com/2011/03/19/exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture/)

[_Celebrating Mostar, dr. Amir Pašić, V. poglavlje](#)

[_Volume #40: Architecture of Peace](#)

[_Volume #19:Architecture of Hope](#)

[_https://en.m.wikipedia.org/wiki/Statue_of_Bruce_Lee_\(Mostar\)](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Statue_of_Bruce_Lee_(Mostar))

[_Urban planning approaches in divided cities_Gizem Canem_Fulin Bolen](#)

[_https://streetartsfestivalmostar.com/](https://streetartsfestivalmostar.com/)

INTERFACE

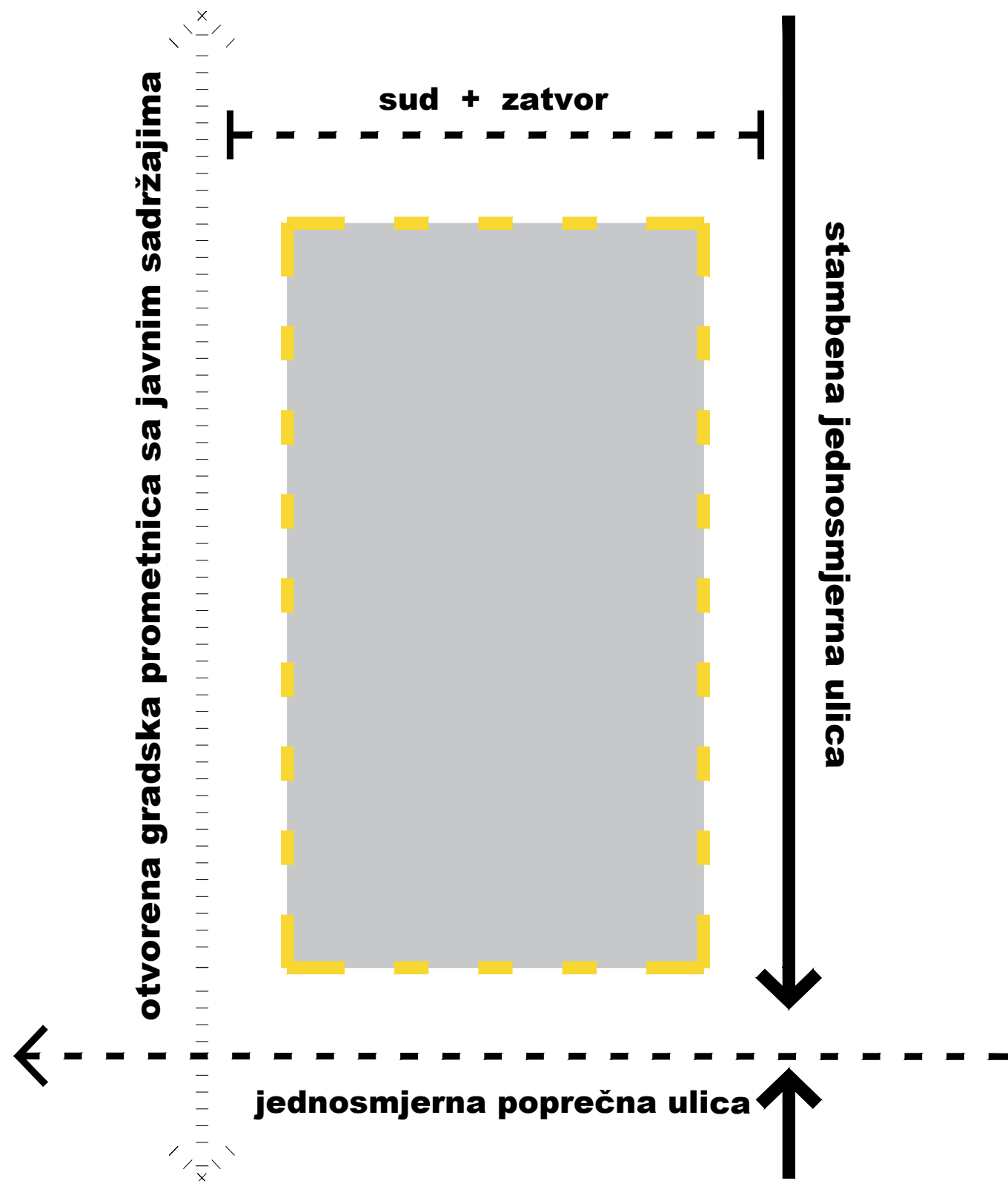
analiza rubnih uvjeta

Obuhvat je defniran sa četiri strane. Na **sjeveru** uz sami rub nalazi županijski sud te njihov kolni prilaz u dvorište i zatvor poluotvorenog tipa omeđen zidom i žicom.

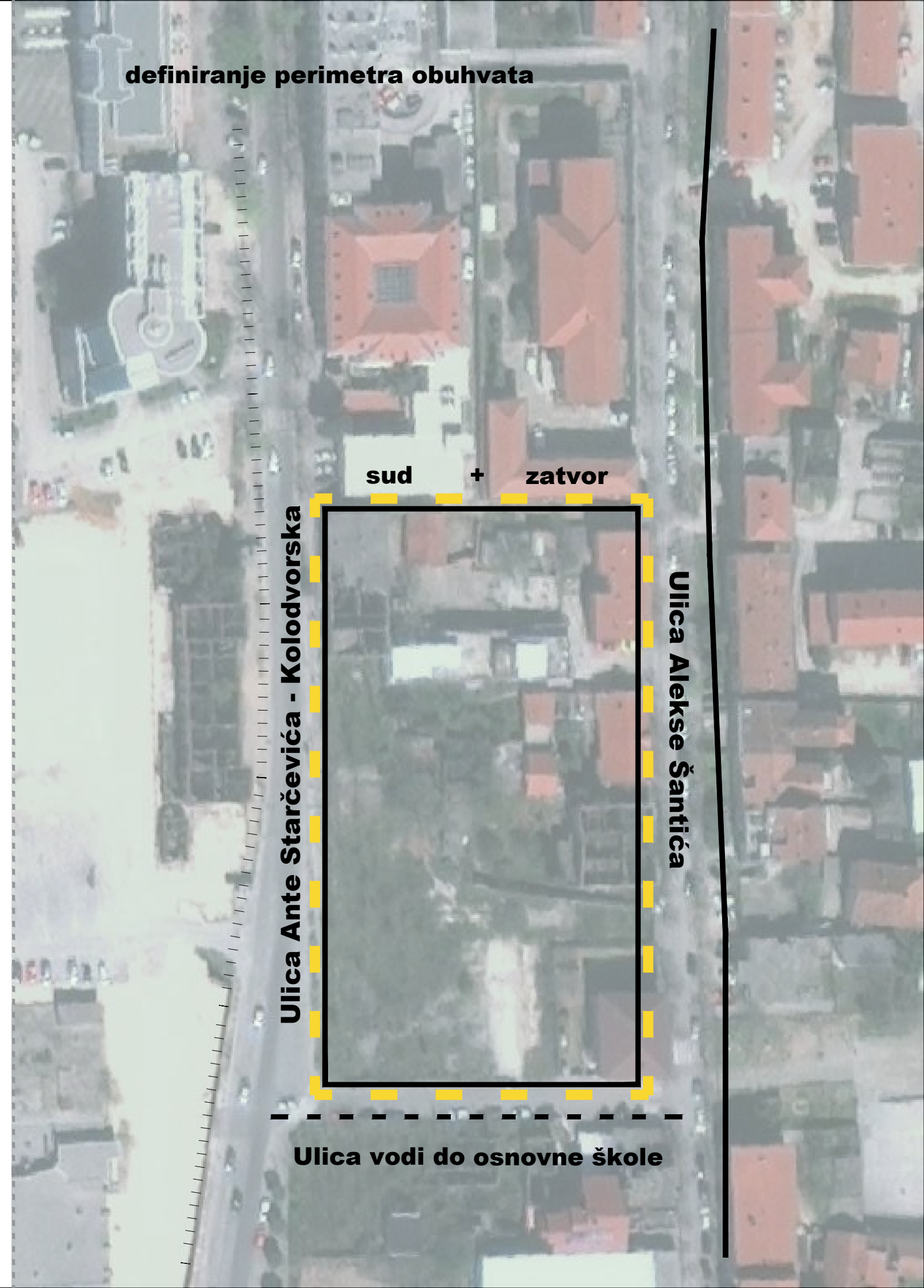
Jug obuhvata određuje jednosmjerna prometnica koja povezuje školu sa glavnom gradskom Ulicom Ante Starčevića.

Istok je definiran nizom stambenih zgrada sa predvrtovima, pješaci biraju stambenu stranu ulice za šetnju radi neprohodnosti i sadržaja s druge strane ulice.

Zapad je otvoren i nedovršen / ruševine, makadam, zgrade većeg mjerila.

definiranje perimetra obuhvata

ARHITEKTURA S DVA LICA, gdje se u različitosti karaktera graničnih prometnica (istočne i zapadne) čita i dvojnost mentaliteta, politike, kulture, religije, ljudi i prostora. Rubni uvjeti koji određuju što nastaje u prostoru između.

Konsolidirana cjelina koja drži na okupu različite programske sadržaje. Arhitektura koja je reverzibilna i pri tome ne gubi svoju osnovnu zadaću unutar konteksta.

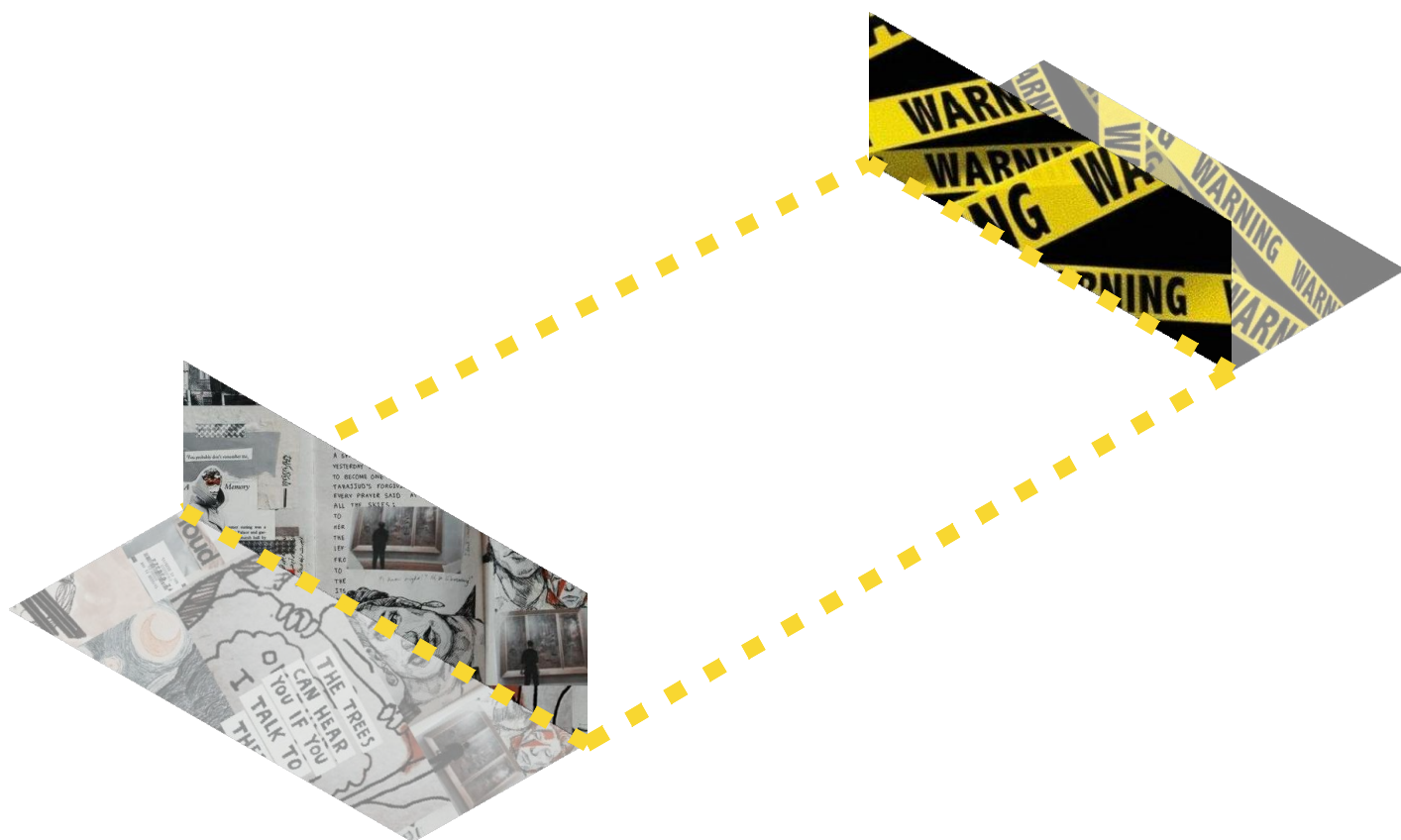
Izvor znanja, vještine i inspiracije kao osnovnog sredstva za život unutar pluralističke sredine.

"Otkrivanje drugih je otkrivanje odnosa, a ne preprka." C. Levi-Strauss

REFLEKSIJA KONTAKTNIH ZONA NA GRANICU OBUHVATA

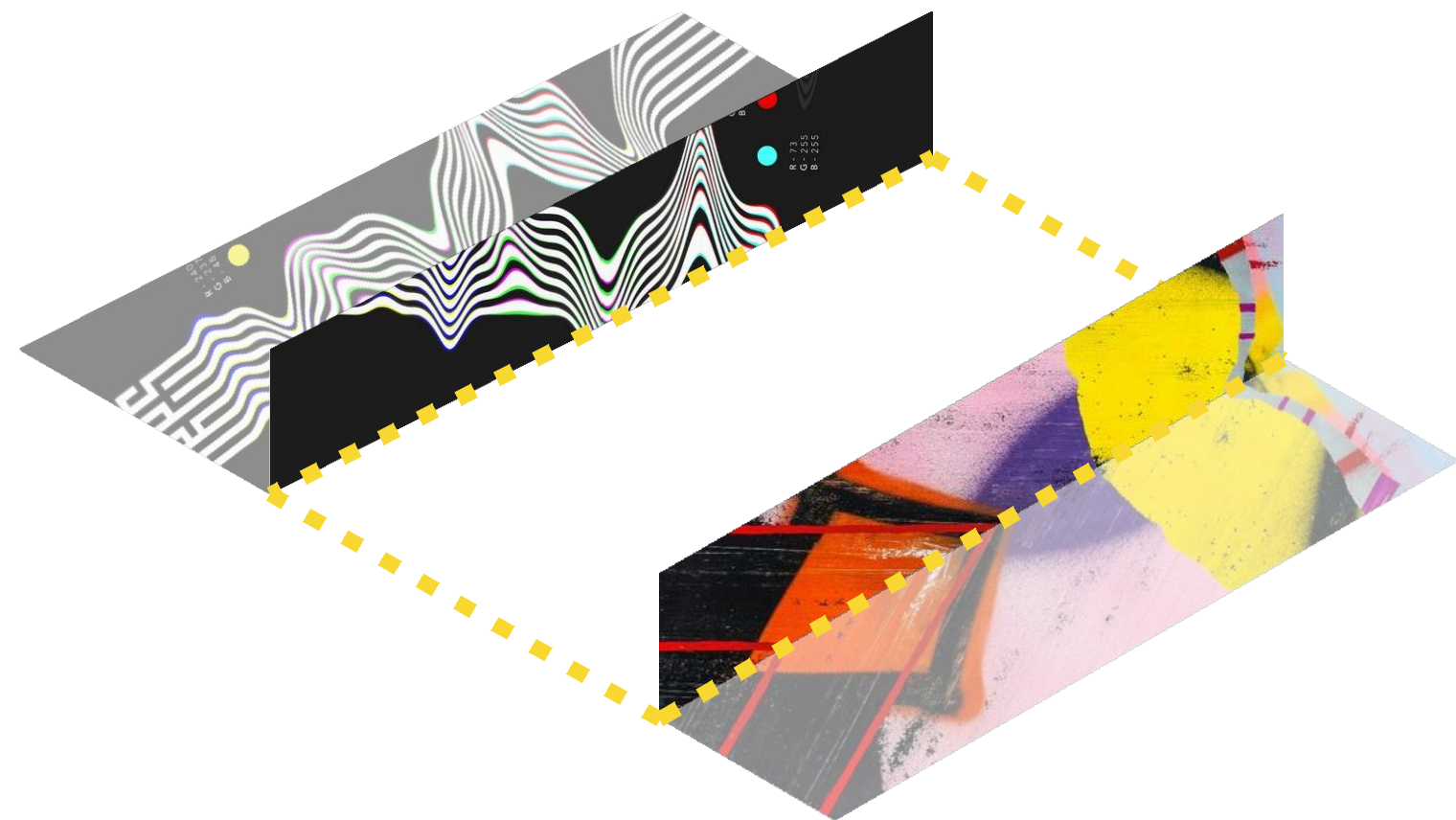
sjever / jug

Sjeverni dio obuhvata graniči sa Zatvorom, te se objekt na sjeveru vertikalno odjeljuje. Jug obuhvata jedina je i bitna poprečna veza prometnica i glavna pješačka ruta prema Osnovnoj školi u blizini. Objekt na jugu propušta ljude, te se ostvaruje vizualna komunikacija kretnjom kroz ulicu prema dvorištu.

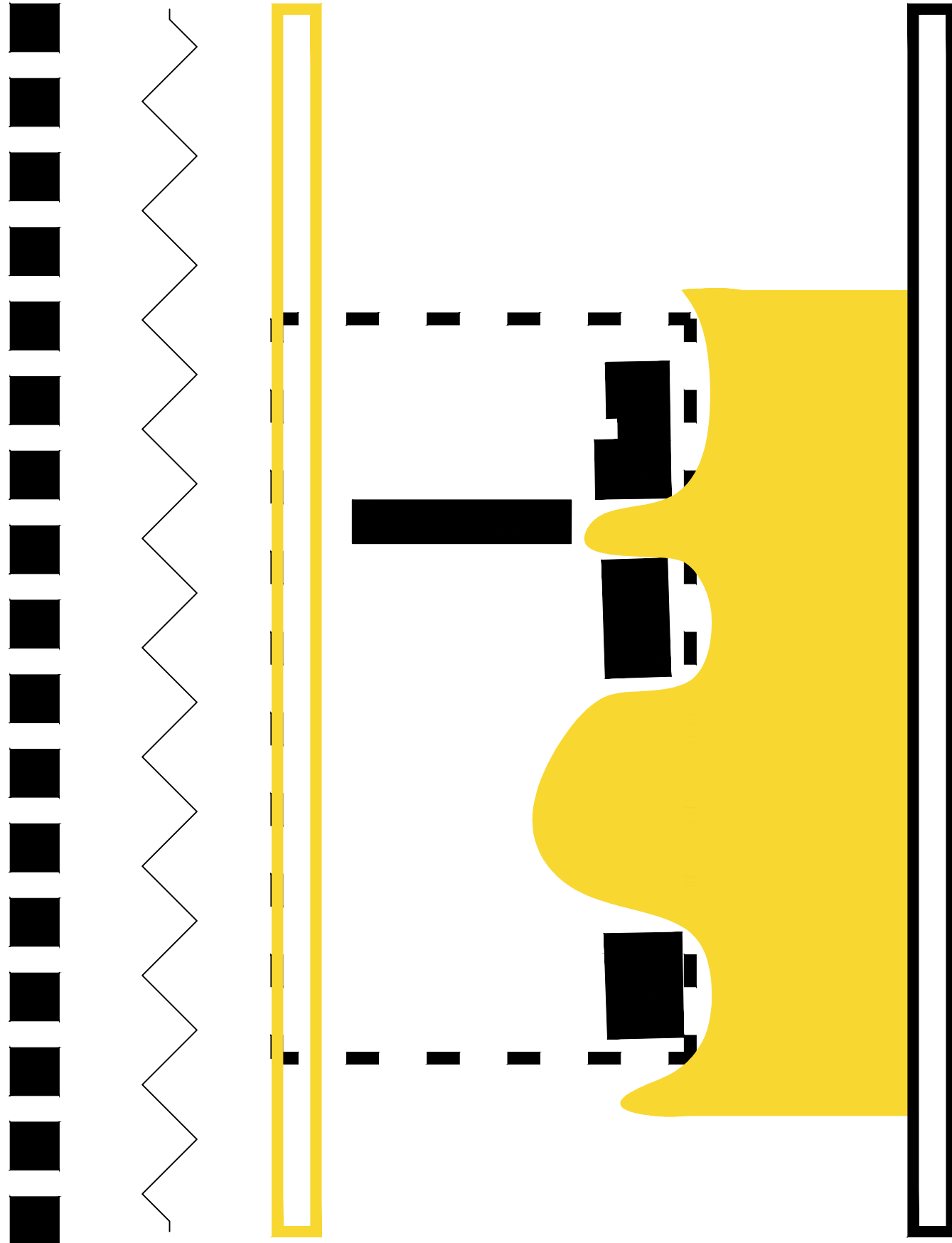
Istok / zapad

Zapadna kontaktna zona obuhvata svojom otvorenošću i velikim mjerilom otvara mogućnost stvaranja gradske vertikale koja se od nje odjeljuje. Istok obuhvata reflektira toplinu stambene ulice kroz propuštanje karaktera iste u zonu obuhvata.

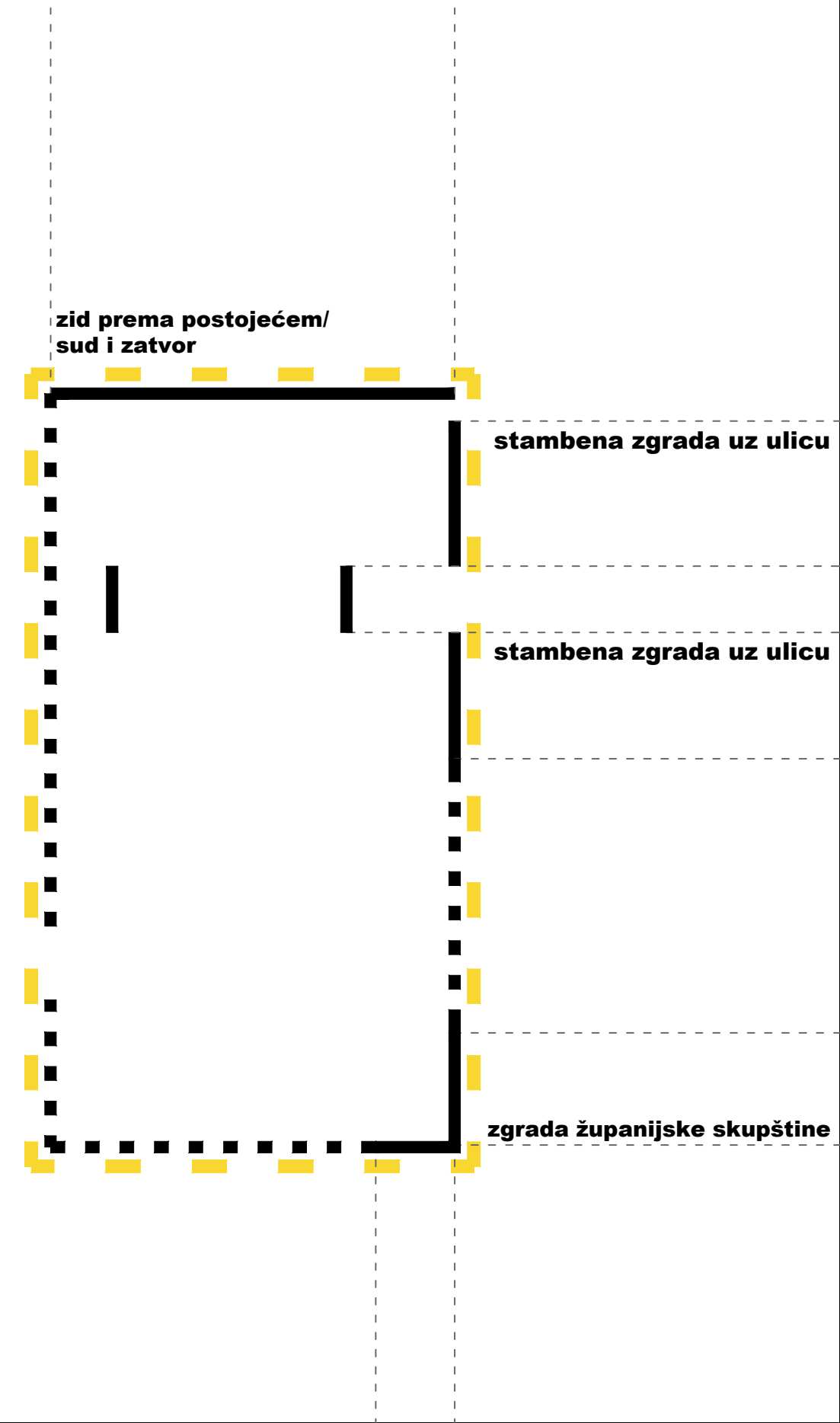
pitanje granice obuhvata

Obuhvat je defniran sa četiri strane. Na sjeveru uz sami rub nalazi županijski sud te njihov kolni prilaz u dvorište i zatvor poluotvorenog tipa omeđen zidom i žicom. Jug obuhvata određuje prometnica

granica obuhvata s obzirom na postojeće stanje

Objekt se s obzirom na granicu obuhvata postavlja tako da je zapadna strana omeđena zidom, volumenom koji odgovara zapadnoj tipologiji grada. Istočna strana predstavlja izlomljeni zid, unutar kojeg dominiraju praznine koje dopuštaju naselju da se prelije u obuhvat.

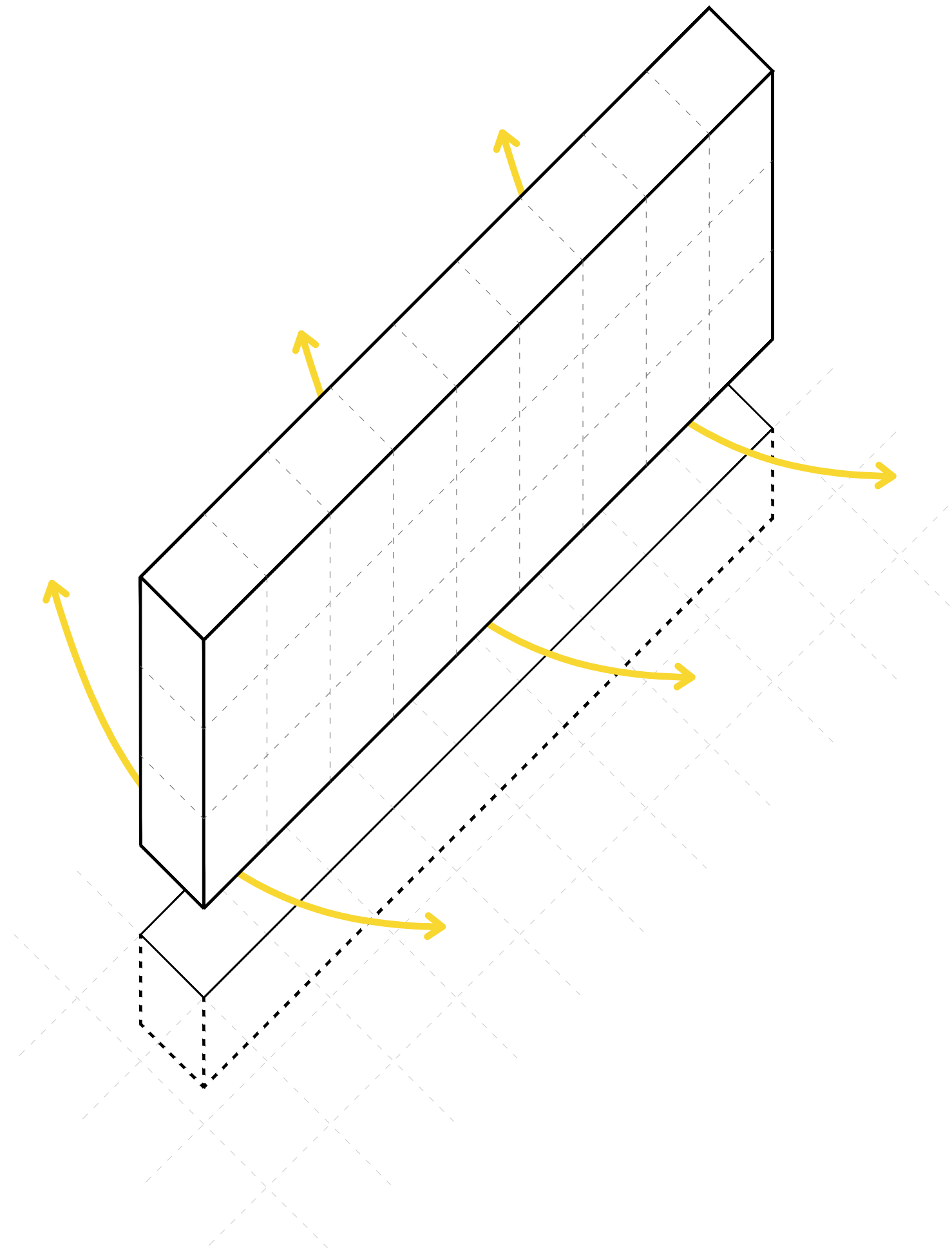

GRADSKI ZID

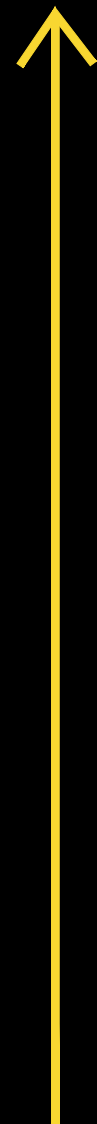
Zid koji spaja, a ne dijeli. Propituje fizičke granice i predlaže transformaciju tipologije zida iz pregrade prostora u funkcionalni infrastrukturni prostor koji pruža utočište, kao i kulturne i komercijalne aktivnosti. Zid koji prihvaća različite aktivnosti i oblike izražavanja.

Zid propušta ljude u unutrašnjost, prizemlje - javni plato/artikulirani javni prostor grada otvoren slobodi korištenja.

Upuštanjem u suteran aktivira se dvorišno prizemlje koje poprima duh naselja i zaštićene aktivne gradske površine.

GRADSKI ZID_hijerarhija sadržaja unutar strukture

REALIZACIJA
START UP
PRAKSA
EDUKACIJA
JAVNO / URBANO
TAMNI PROSTORI   **SERVIS + PROMET**

SOLID = VOID

neuređena
zemljana površina

PARKING
neuređen/makadam

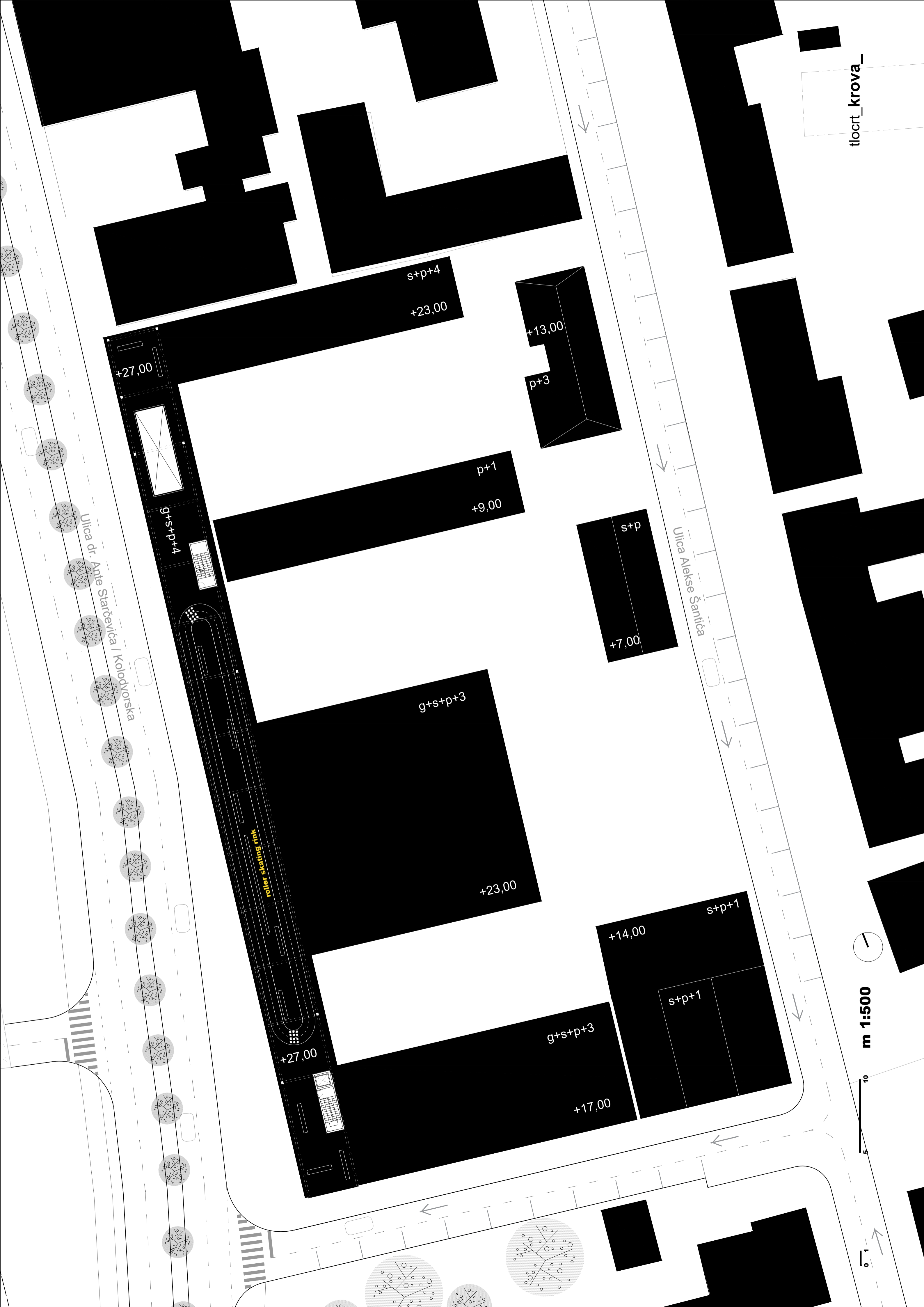
neuređena zelena
površina

locrt_krova_

NERETVA

kontekst_situacija m 1:1000

tlocrt_krova_

s+p+4
+23,00

+13,00
p+3

p+1
+9,00

s+p
+7,00

g+s+p+3

+23,00

+14,00
s+p+1

s+p+1

g+s+p+3

+17,00

+27,00

+27,00

g+s+p+4

roller skating rink

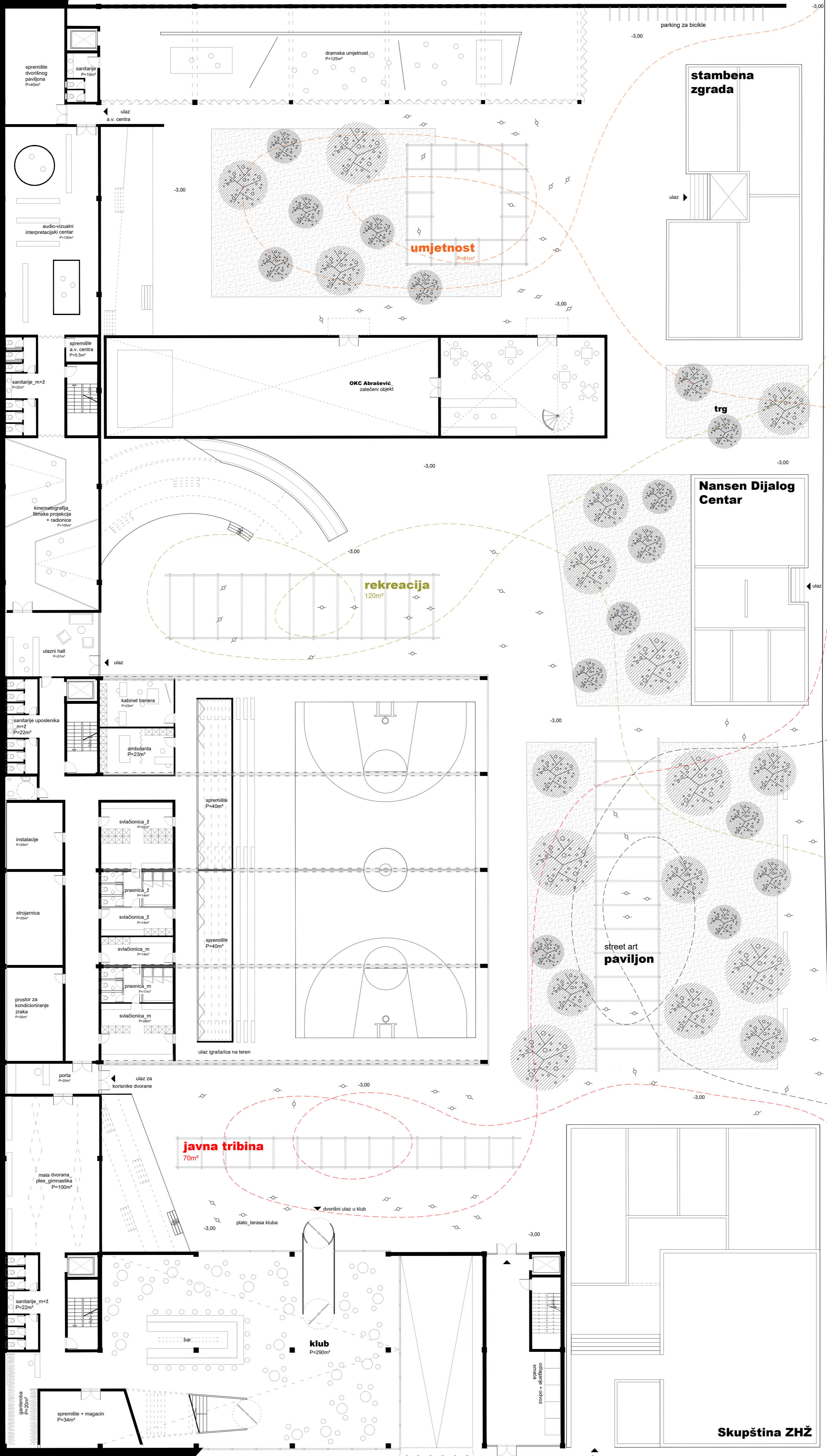
Ulica dr. Ante Starčevića / Kolodvorska

Ulica Alekse Šantića

m 1:500

6.1

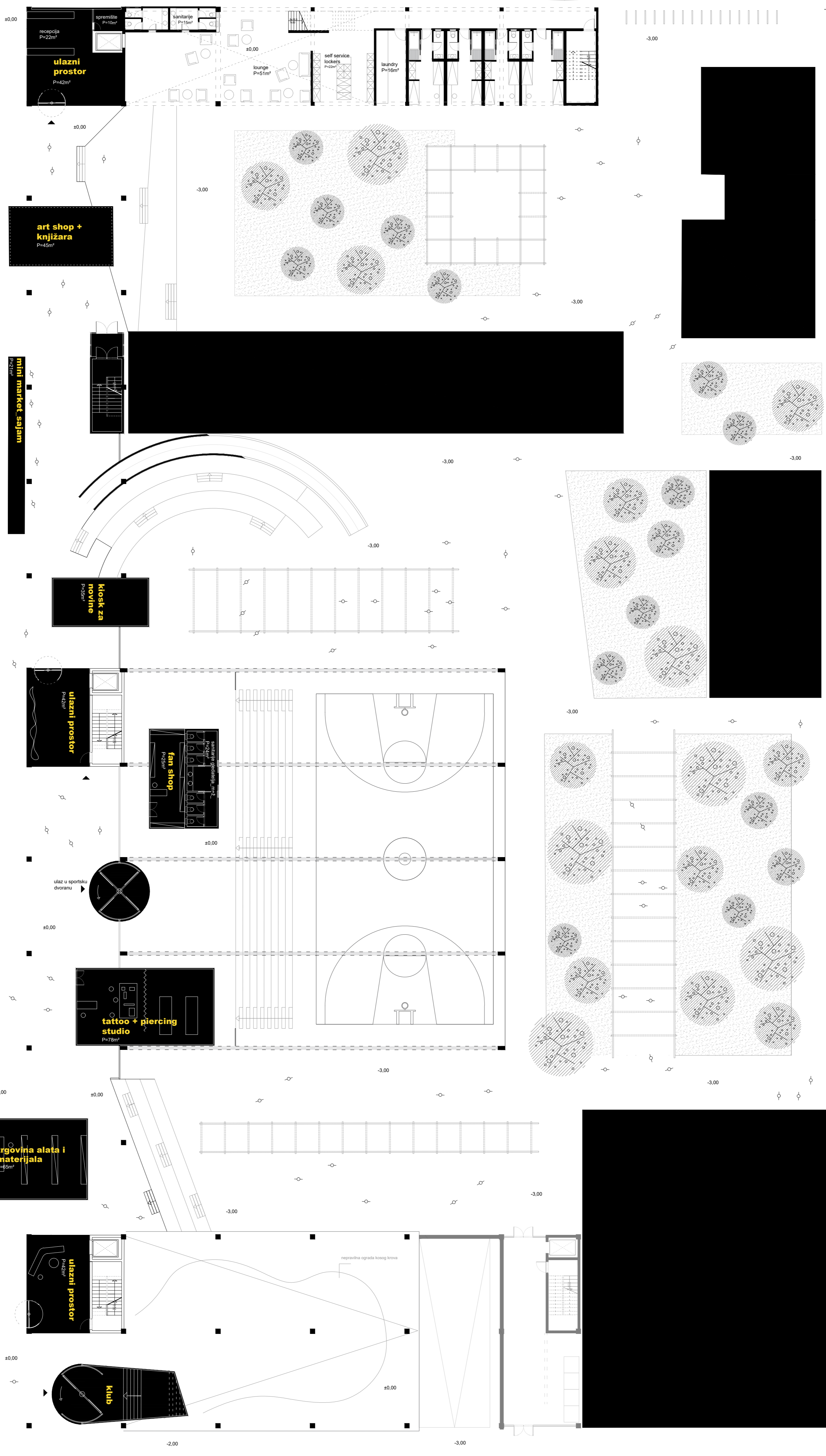
Ulica Alekse Šantića

0 5 10 m 1:200

tlcrt_suteren_

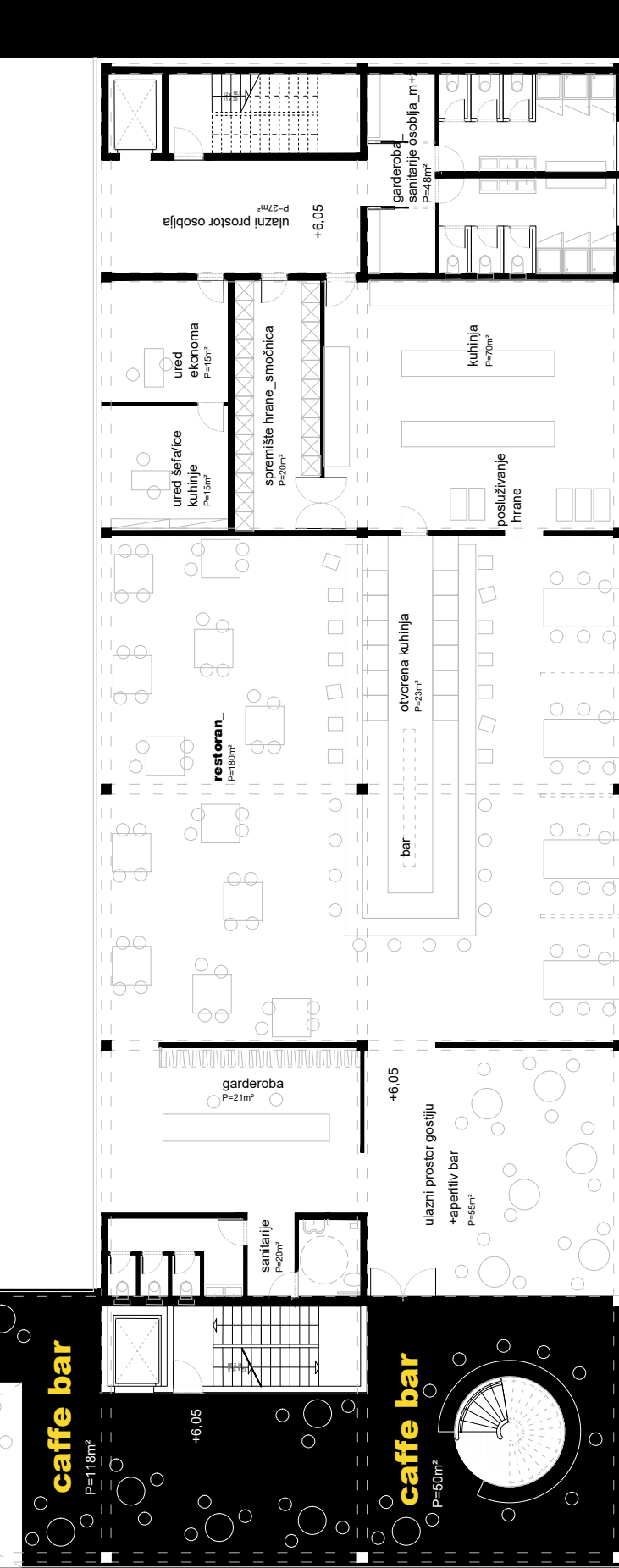
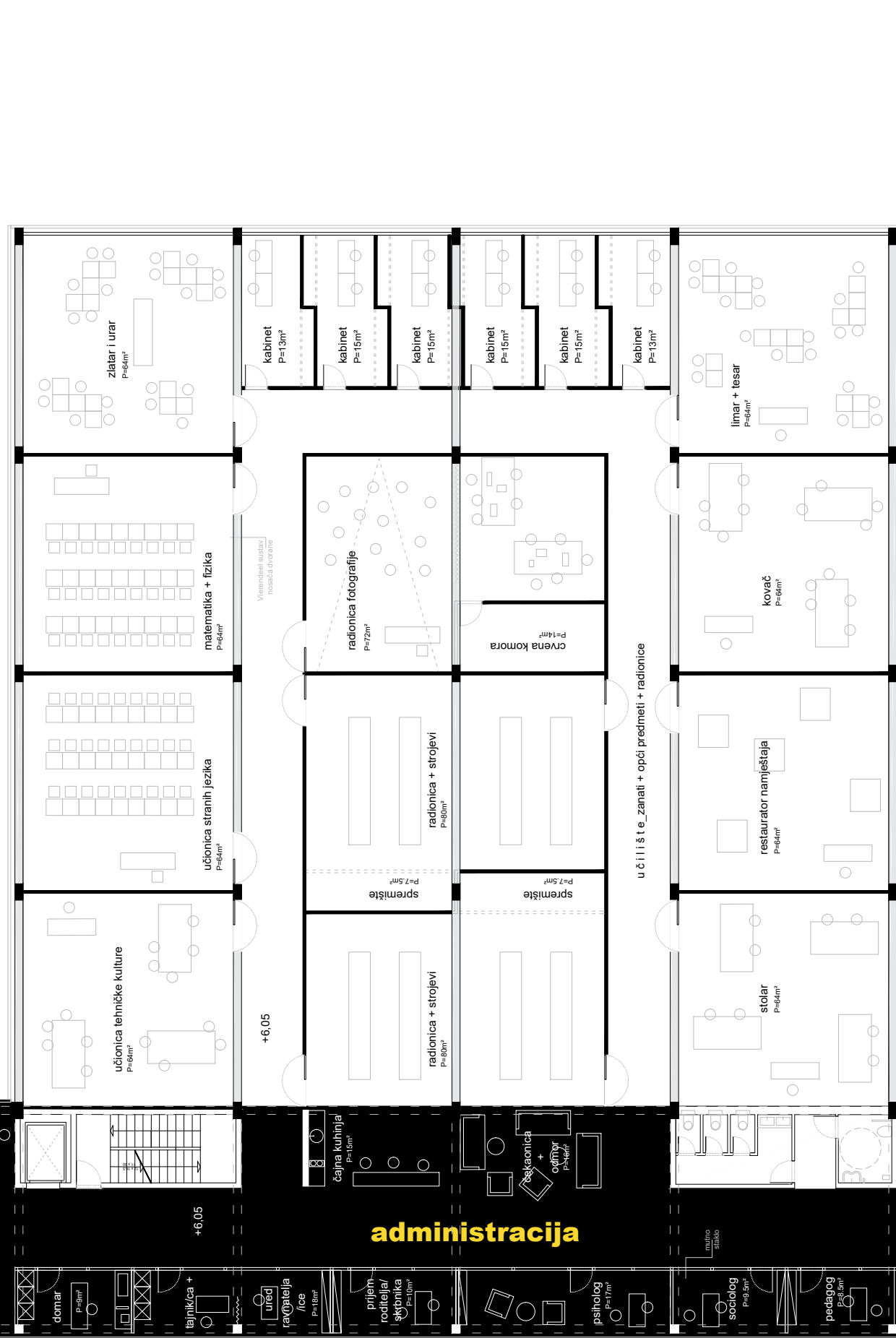
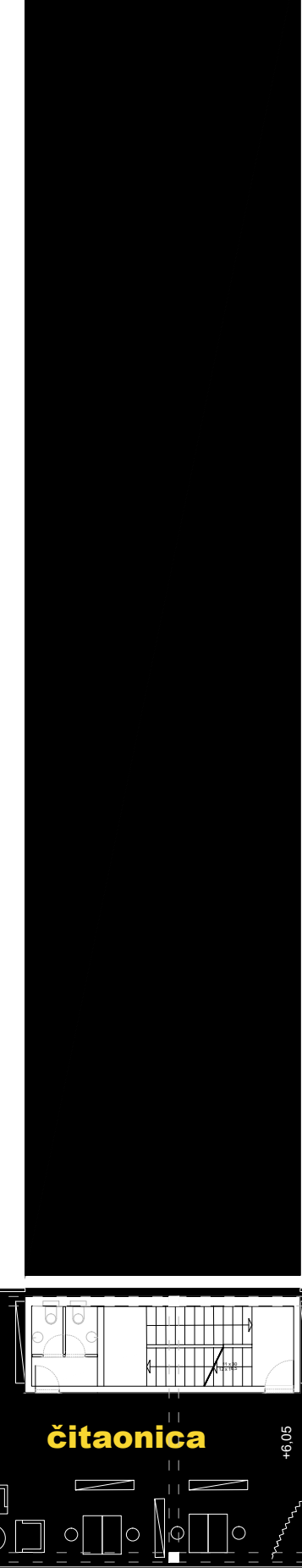
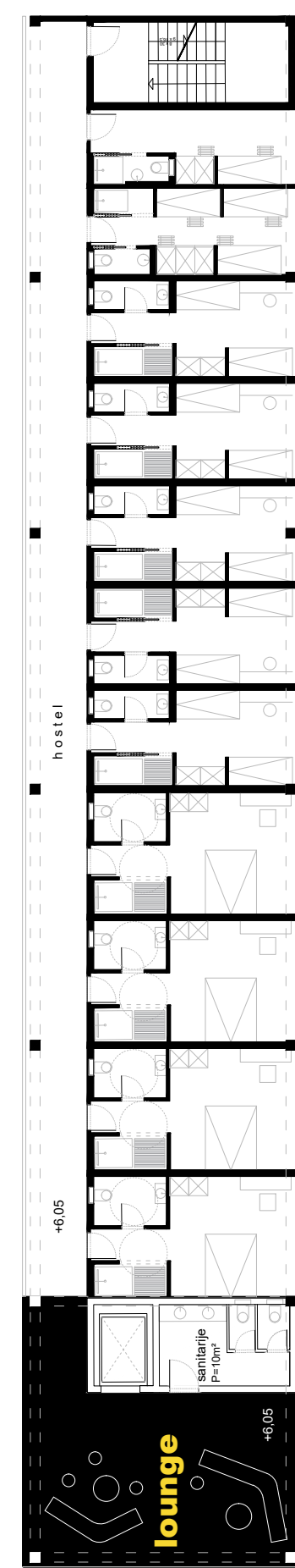
Ulica dr. Ante Starčevića / Kolodvorska

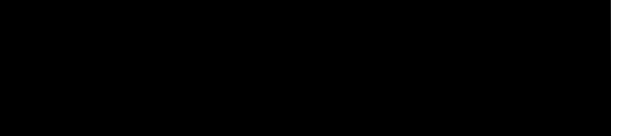
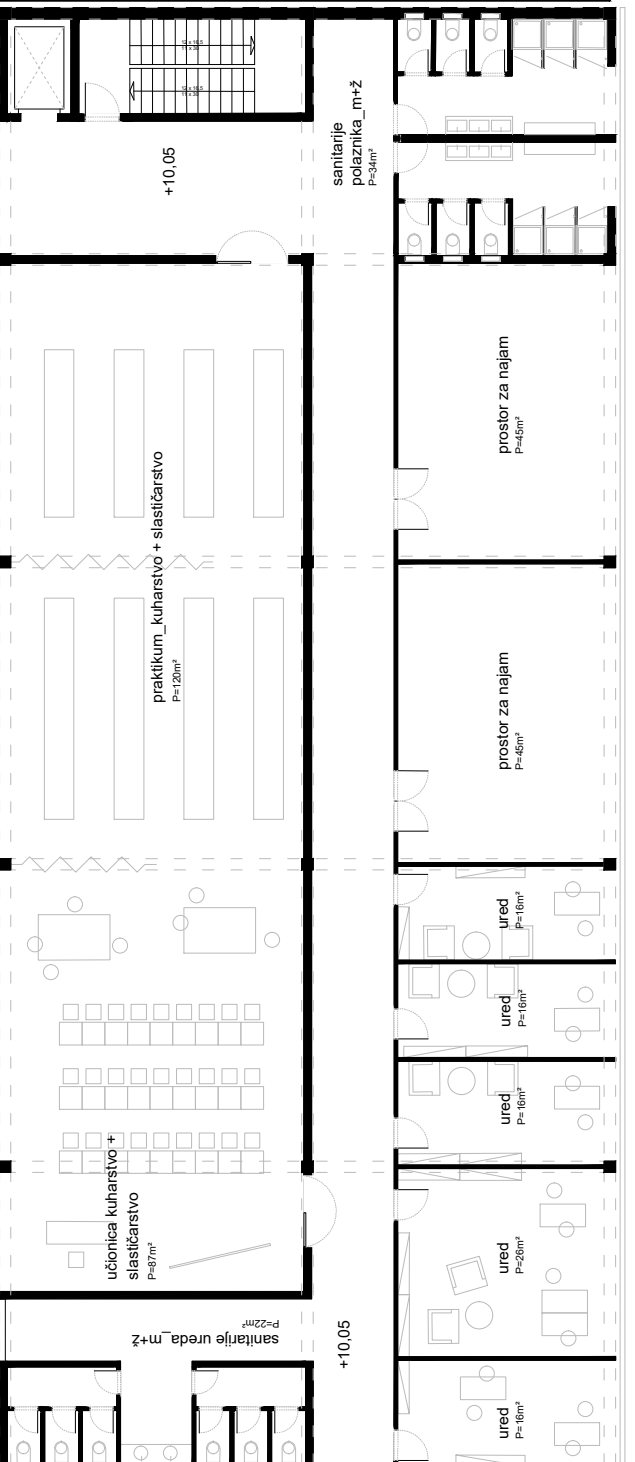
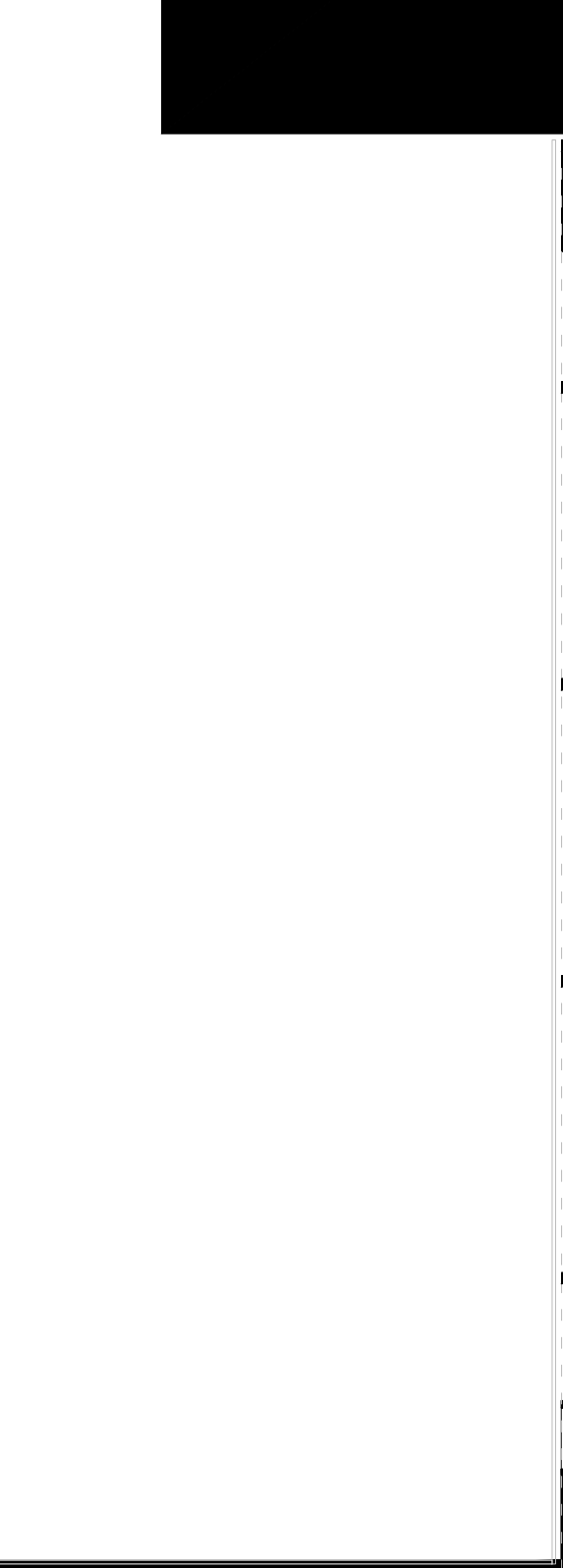
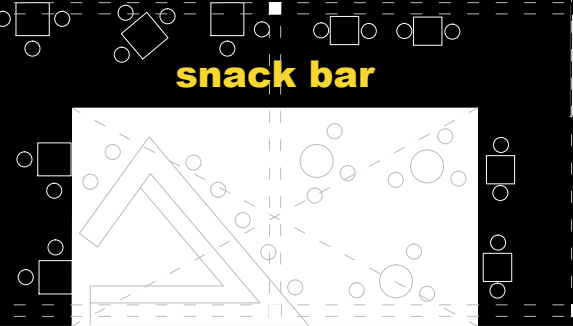
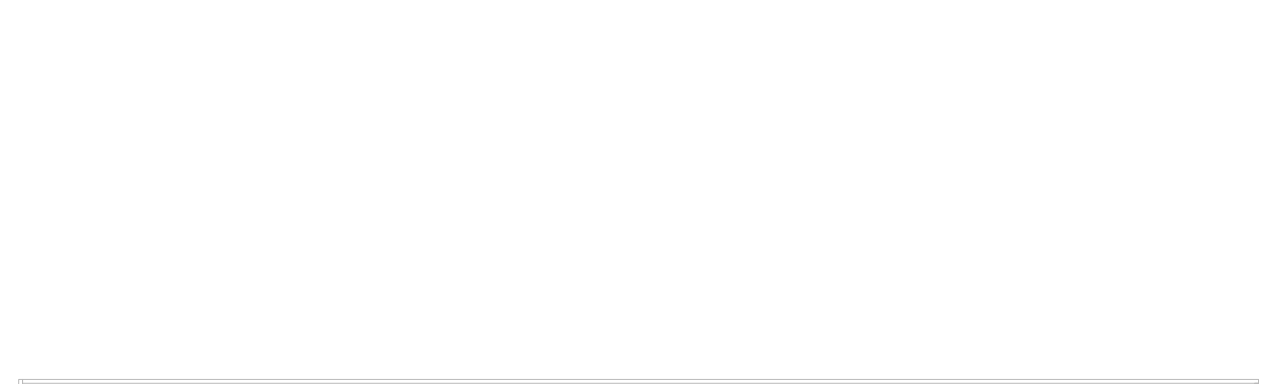
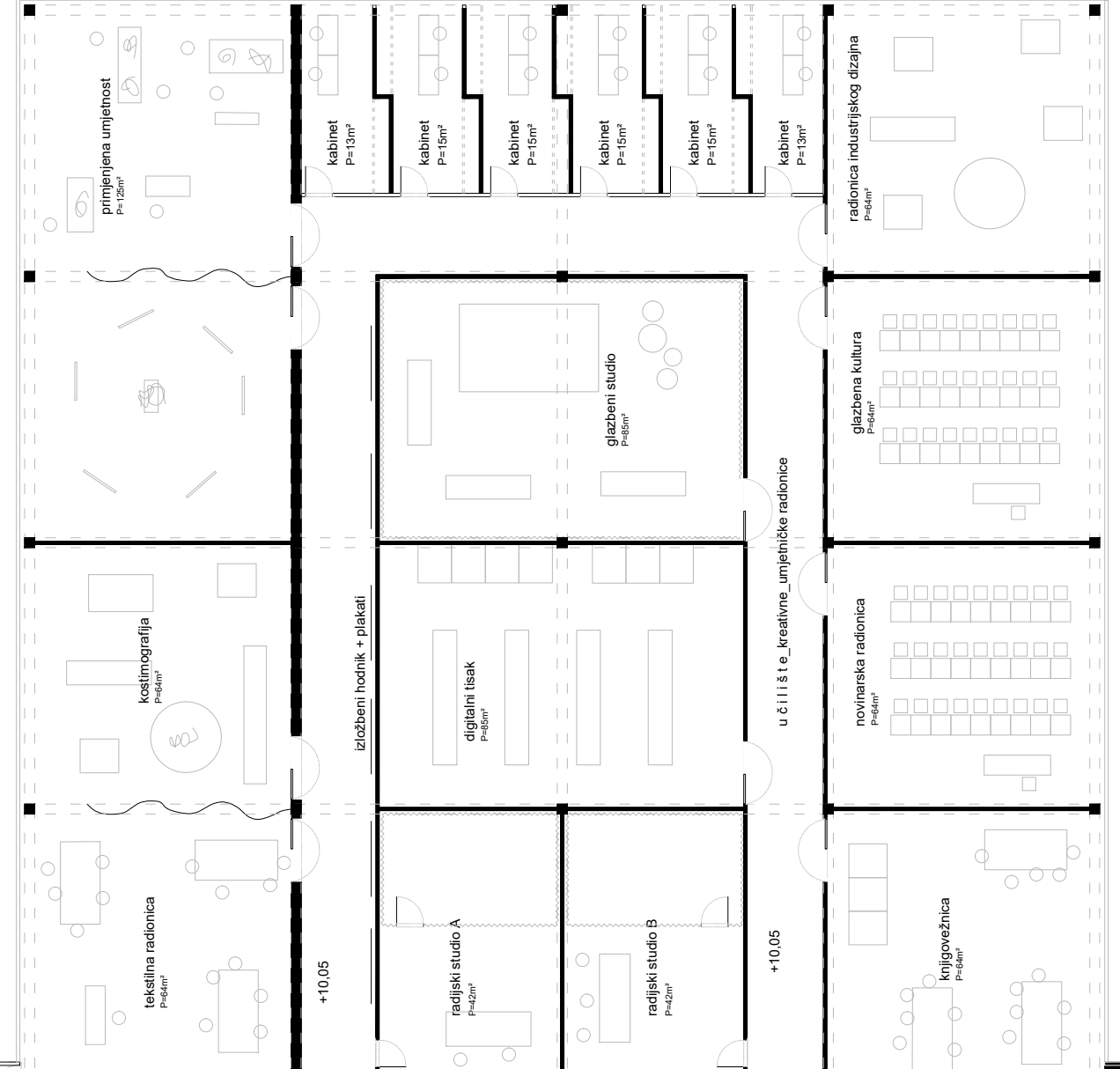
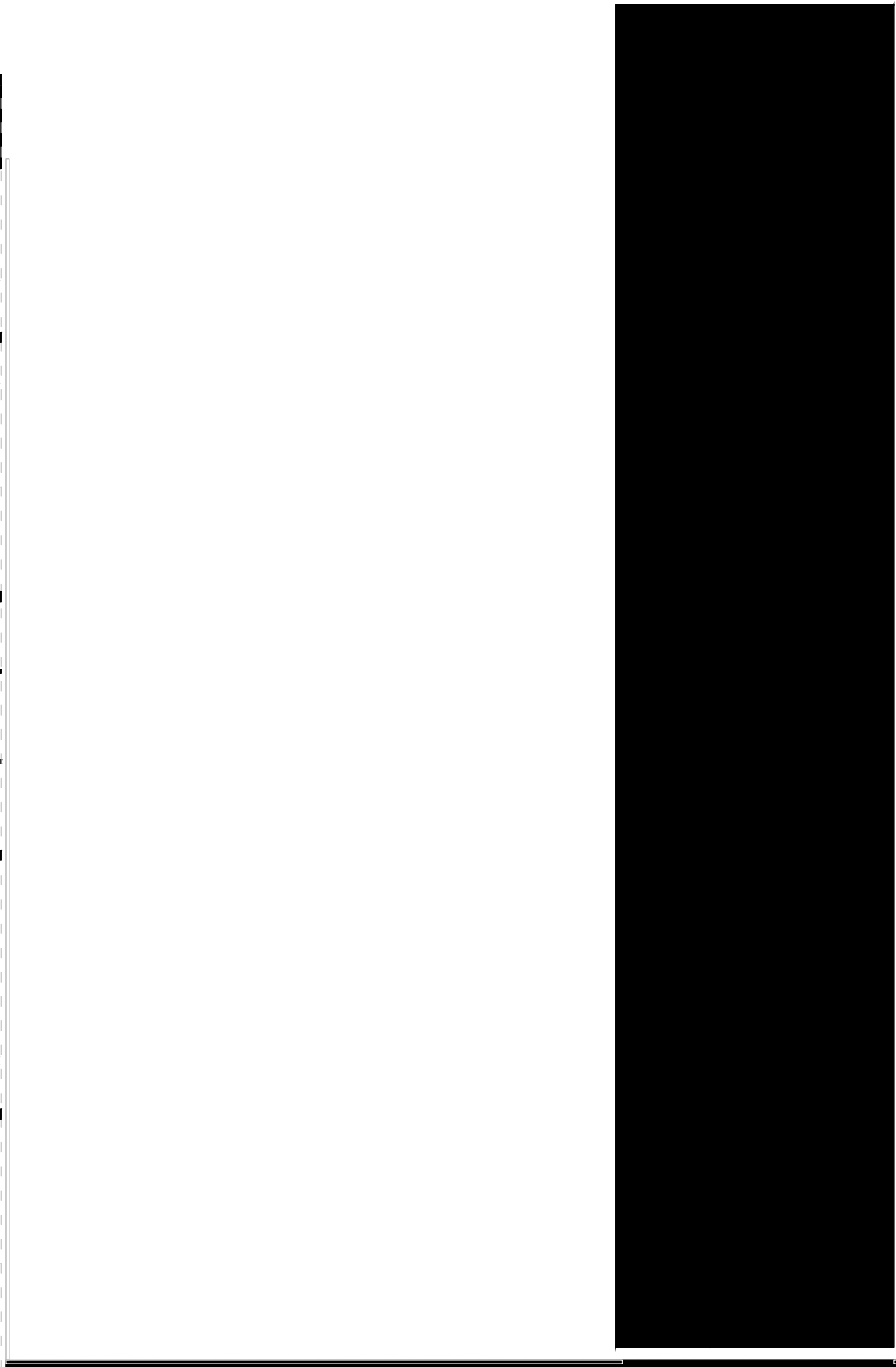
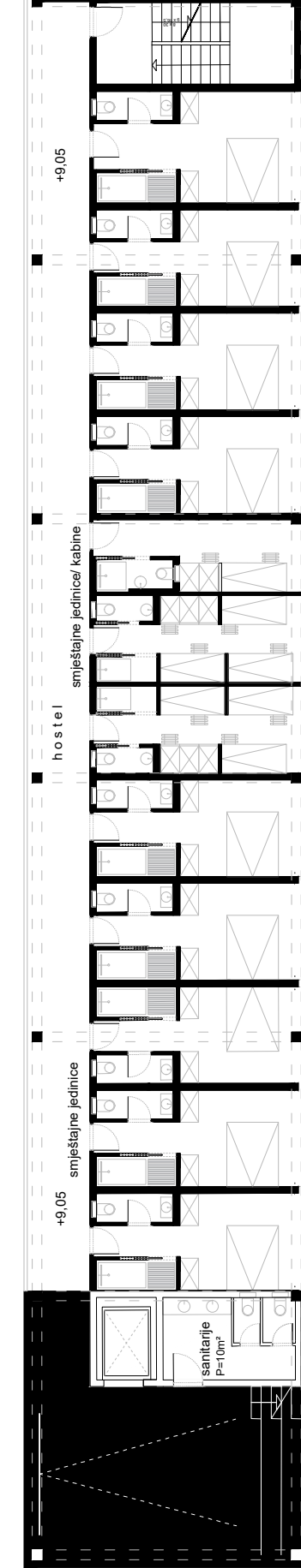
Ulica Alekse Šantića

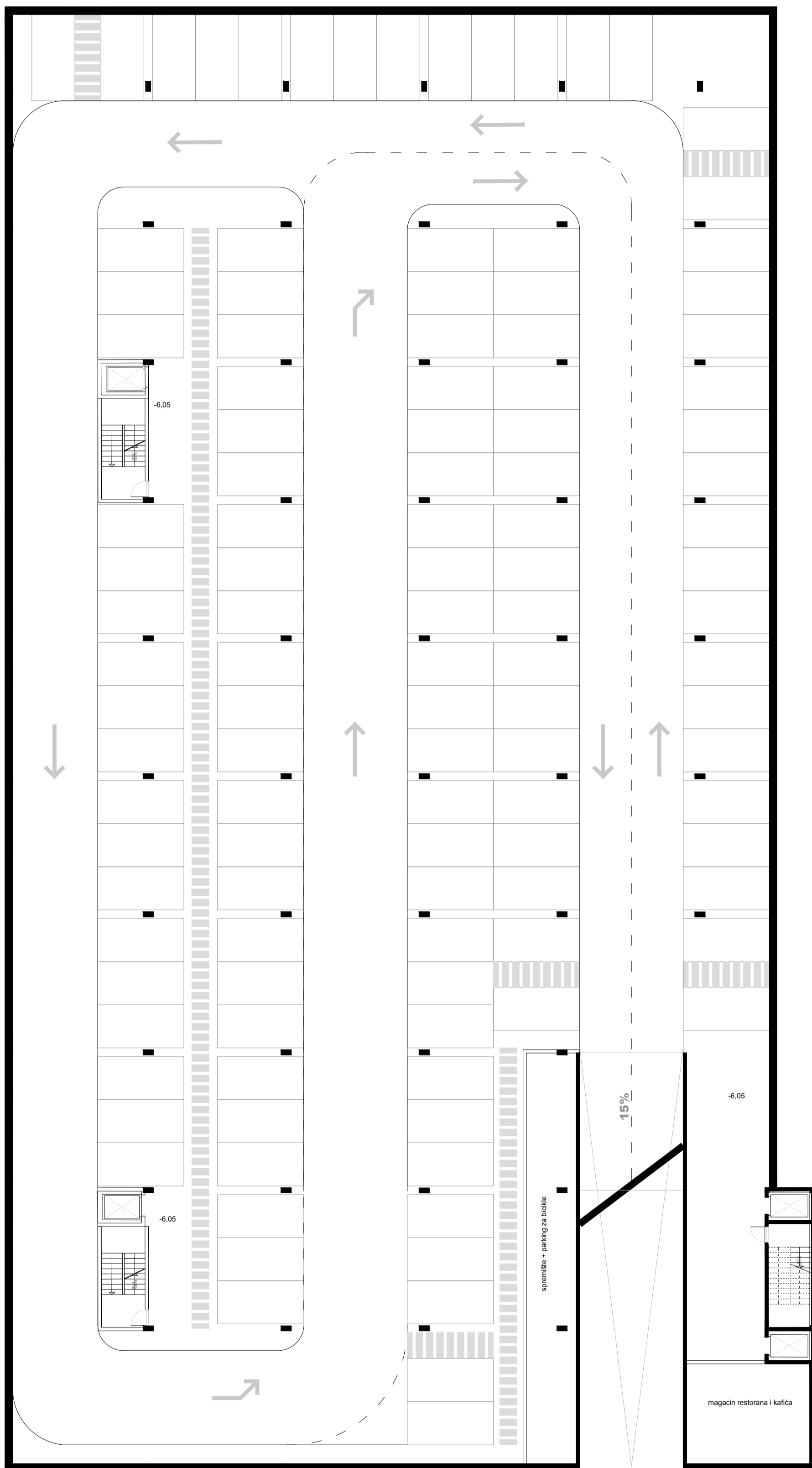
m 1:200

tlocrt_prizemlje_

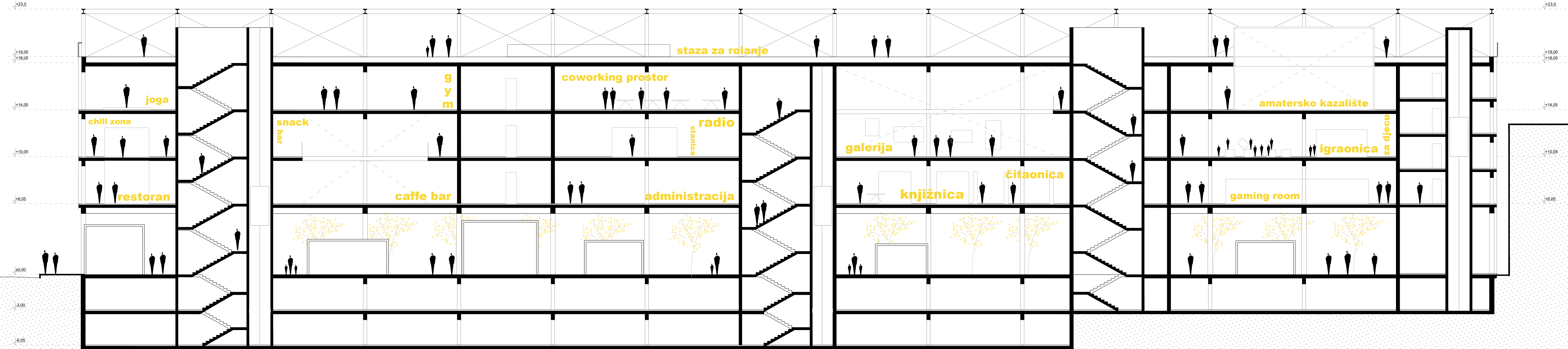

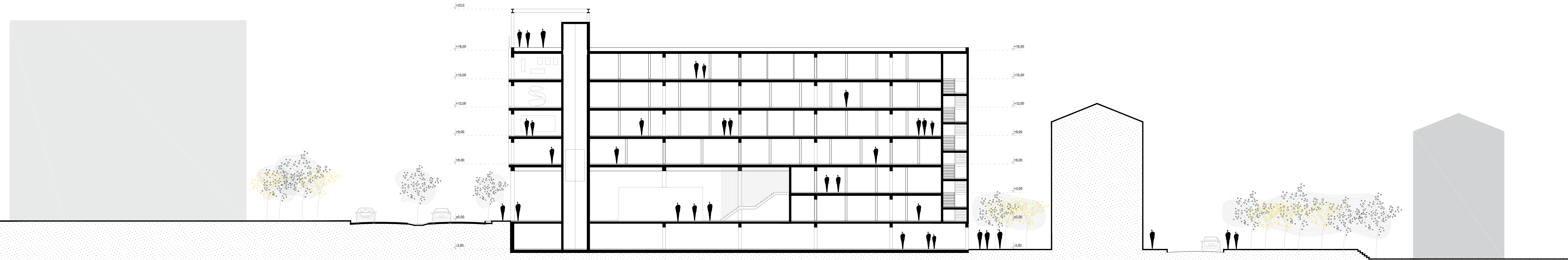
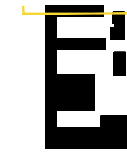

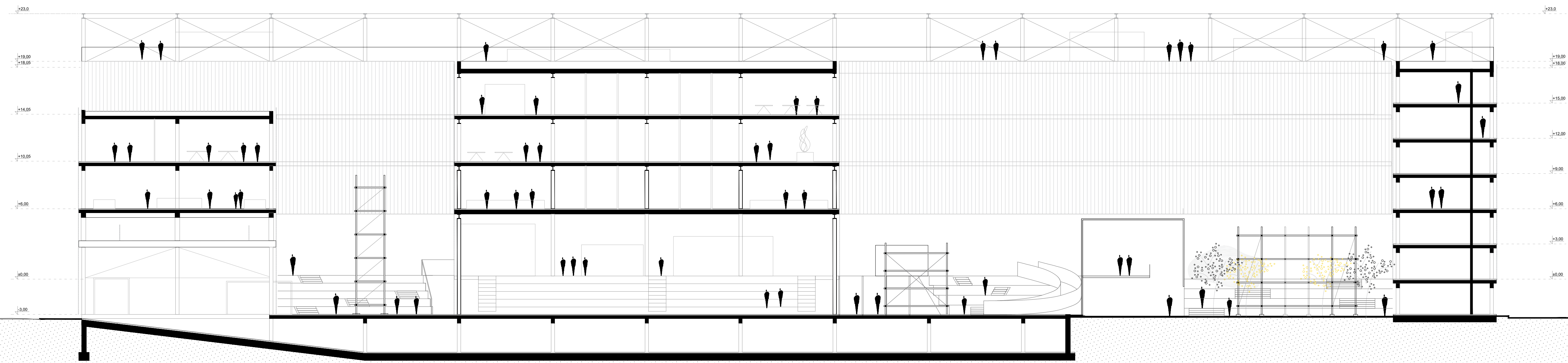
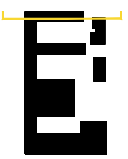

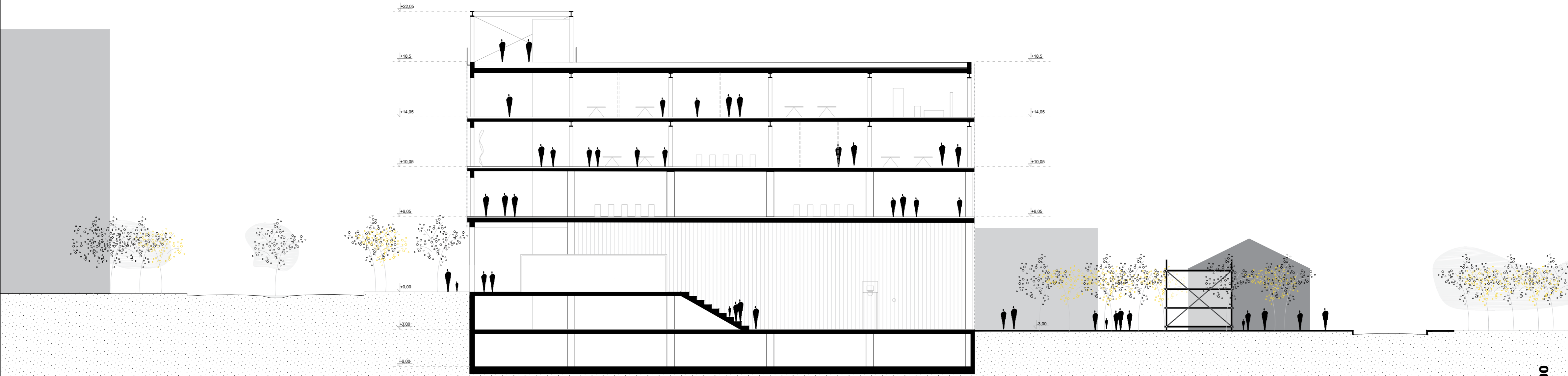

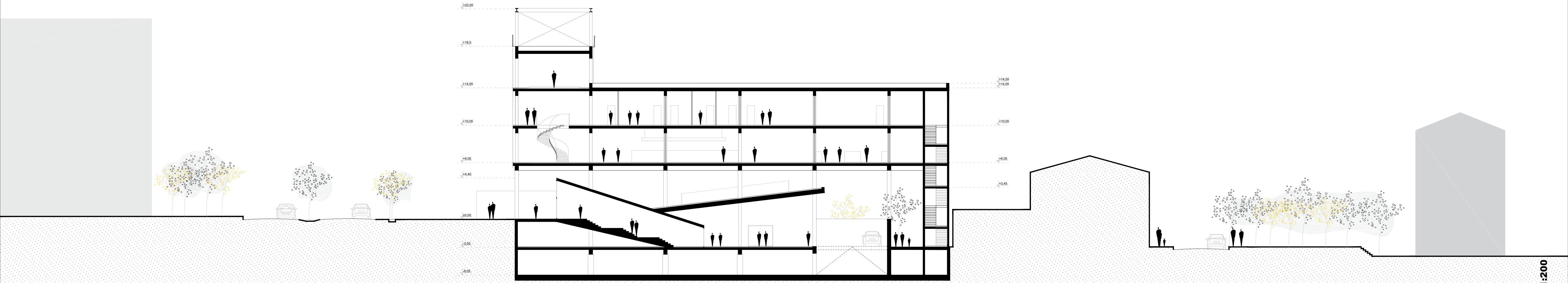

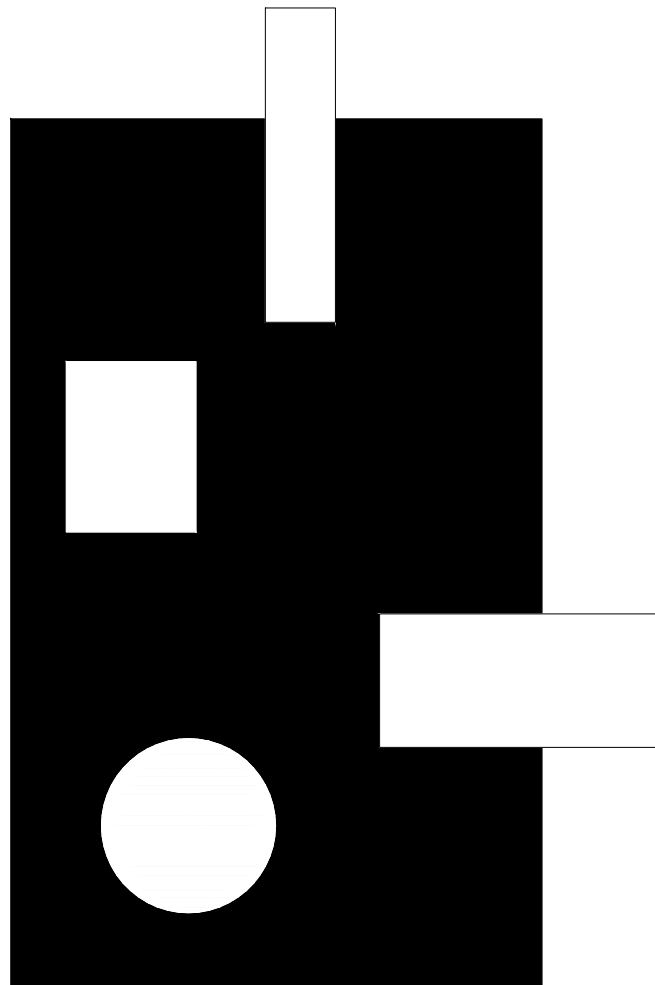

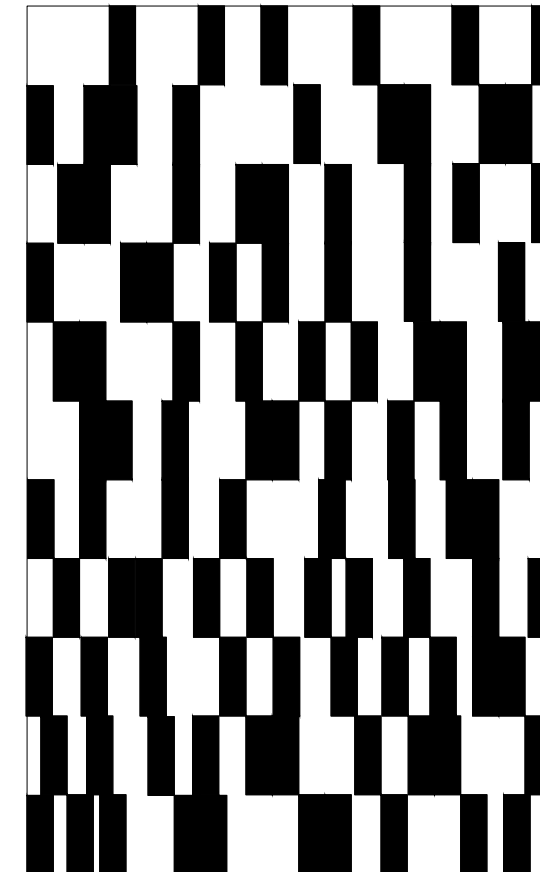
0 5 10 m 1:200

koncept_fasada

Fasada gradske lamele/ zida oblikovana je kao puno translucetno pročelje na kojem se iz punog oduzima prazno/otvori, velikih dimenzija s obzirom na sadržaje lamele.
Materijal praznog (staklo) odgovara osnovnom materijalu volumena koji se nastavljaju na lamelu.

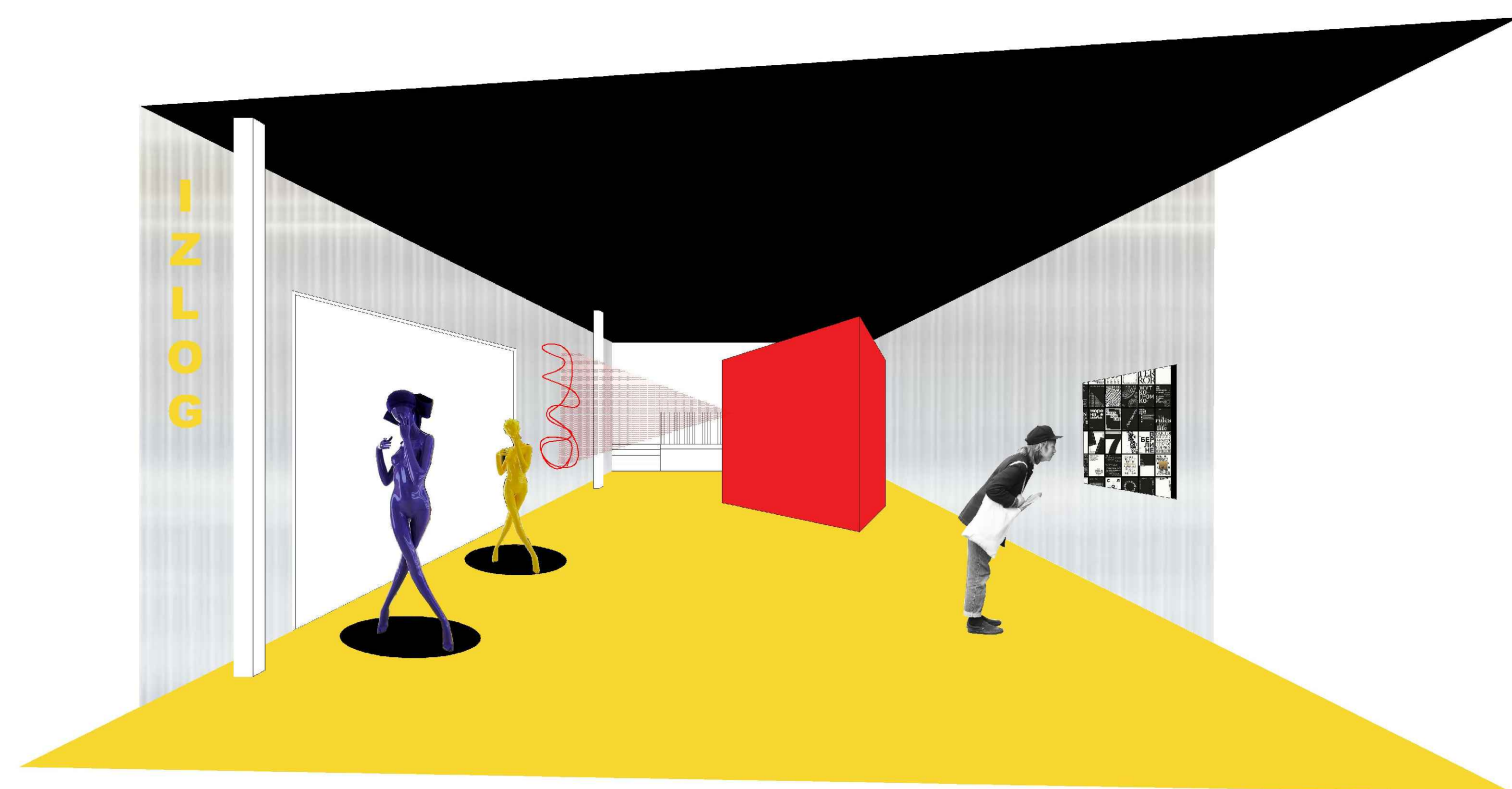
Fasada dvorišnih volumena objekta oblikovana je kao prazni otvoreni volumen, prema potrebama programskog sadržaja, koja se točkasto zatvara punim ploham.
Materijal punog odgovara osnovnom materijalu (polikarbonat; lexan) gradske lamele.

Fasada gradske lamele/ zida nastaje referiranjem na istočnu i zapadnu kulturu, te kroz apstrahiranje otvora uvodi novi oblikovni element, na slobodnom translucentnom platnu pročelja.

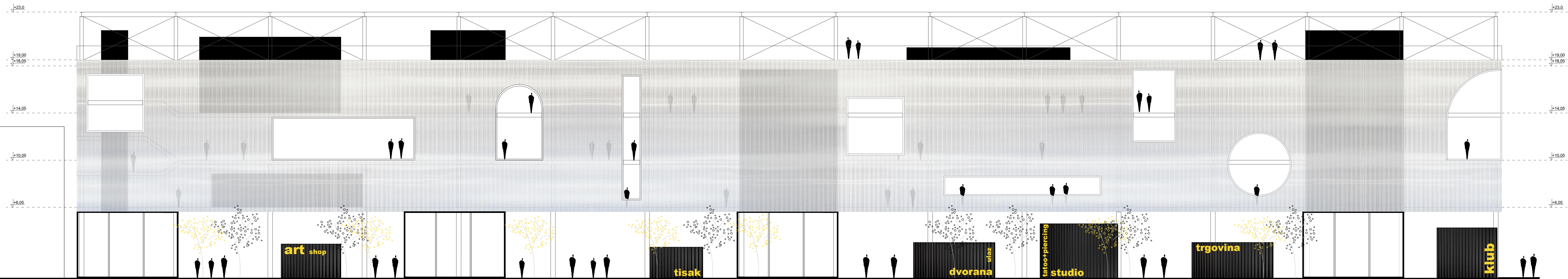
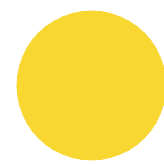

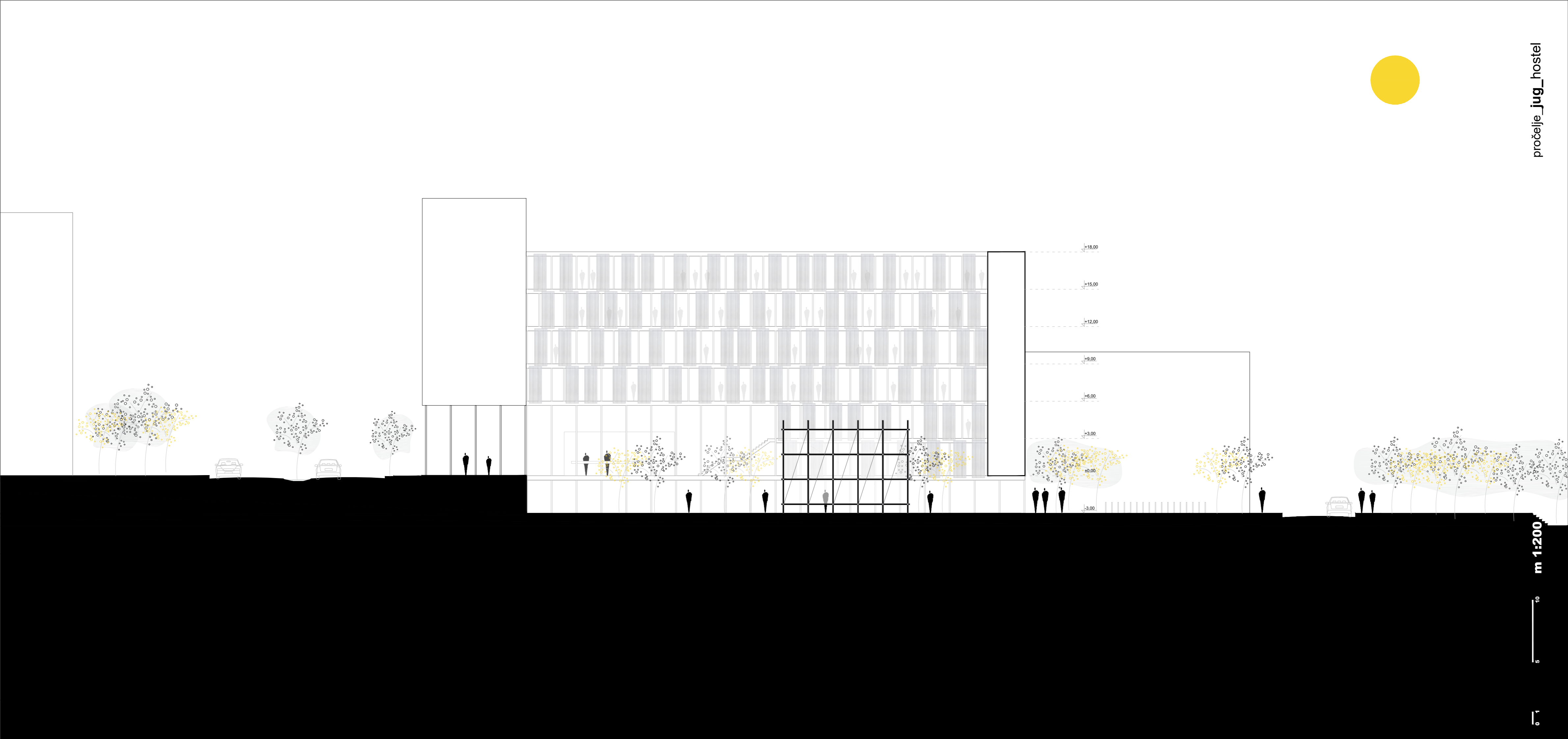

kolaž materijala / ambijenta

+18.00

+15.00

+12.00

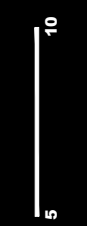
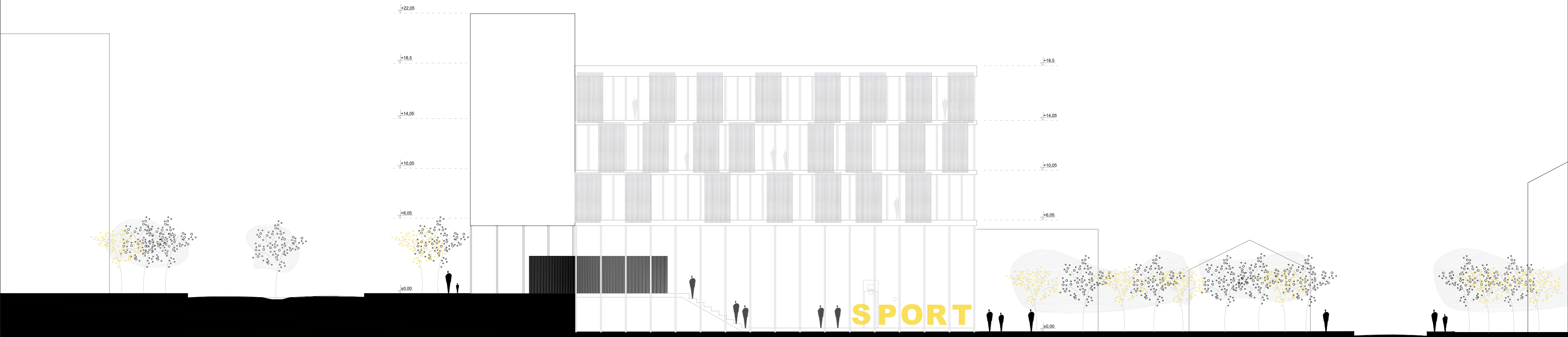
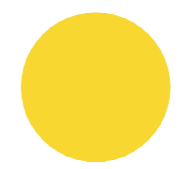
+9.00

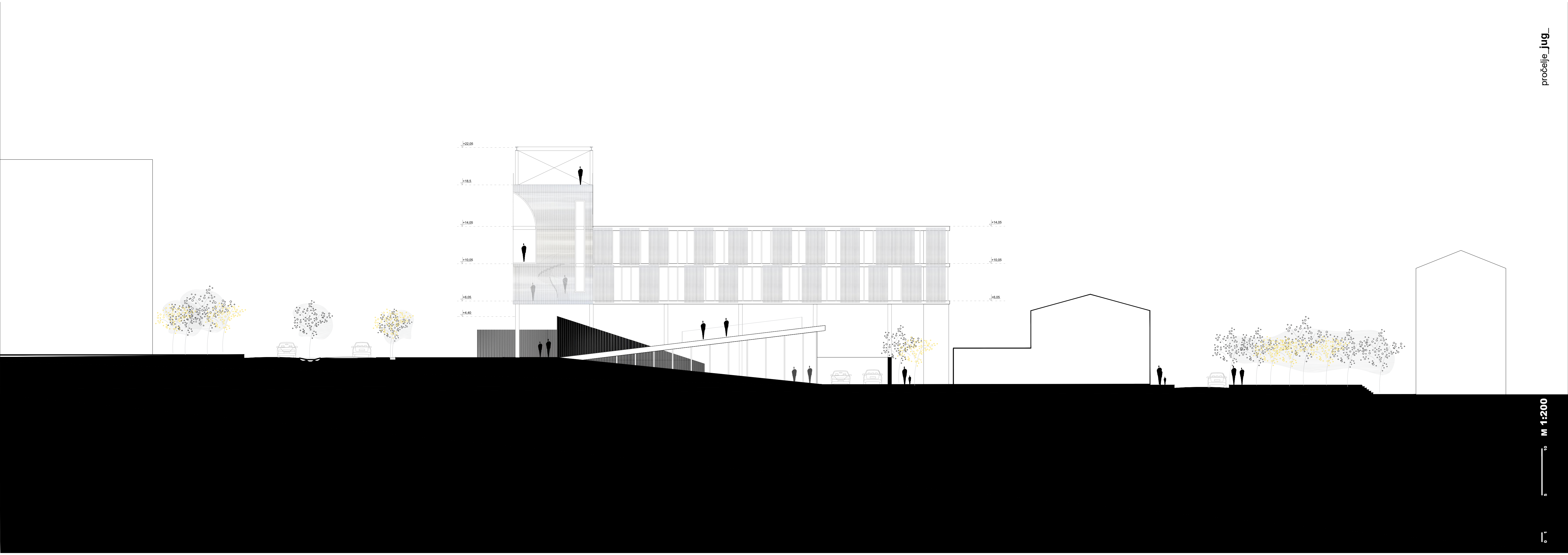
+6.00

+3.00

+0.00

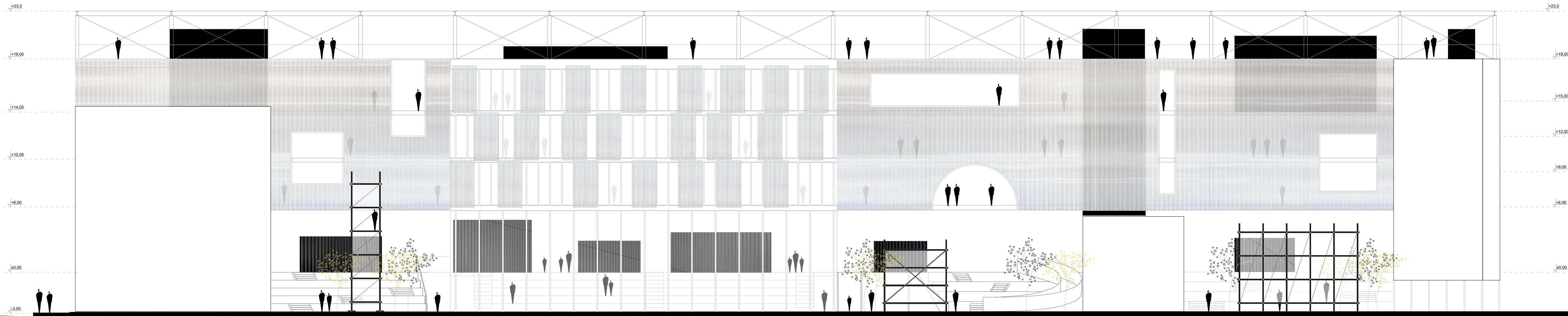
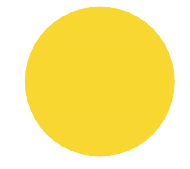
-3.00

+22.05
+18.5
+14.05
+10.05
+6.05
+4.40

+14.05
+10.05
+6.05

vani

unutra

detalj fasade_M 1:25

AB stup 30x30 cm
raspon 8x8m

aluminijaska potkonstrukcija_
profil 5x5x0,4 cm

aluminijaski profil obješenog stakla, vanjski zid

Schock Isokorb, termoizolacijski element
armaturom pričvršćen za AB ploču

AB greda

Mk1_pod međukatne konstrukcije između dva grijana prostora
microtopping, 2 cm
mikroarmirani cementni estrih 6 cm
PE folija 0,2 cm
zvučna izolacija, ekspanzirani polistiren 2 cm
AB ploča 25 cm

čelična kanalica u stropu_AB ploči
t=0,5 cm
_za otklopno-zaokretne stijenke/izložbe/platna

aluminijaska potkonstrukcija_
profil 5x5x0,4 cm

aluminijaska potkonstrukcija_
profil 5x5x0,4 cm

polukarbonatna obloga_troslojna_4 cm

čelična kanalica u podu_
t=0,5 cm
_za otklopno-zaokretne stijenke/izložbe/platna

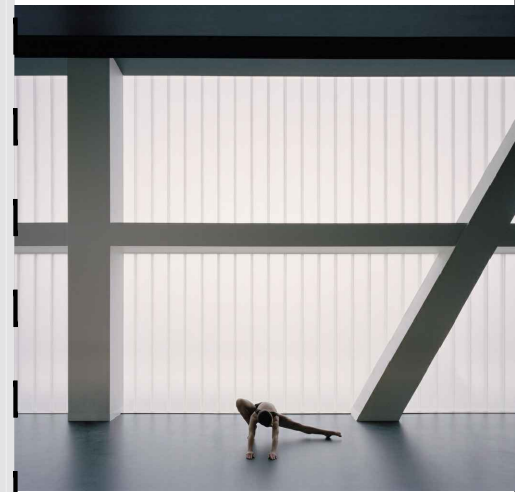
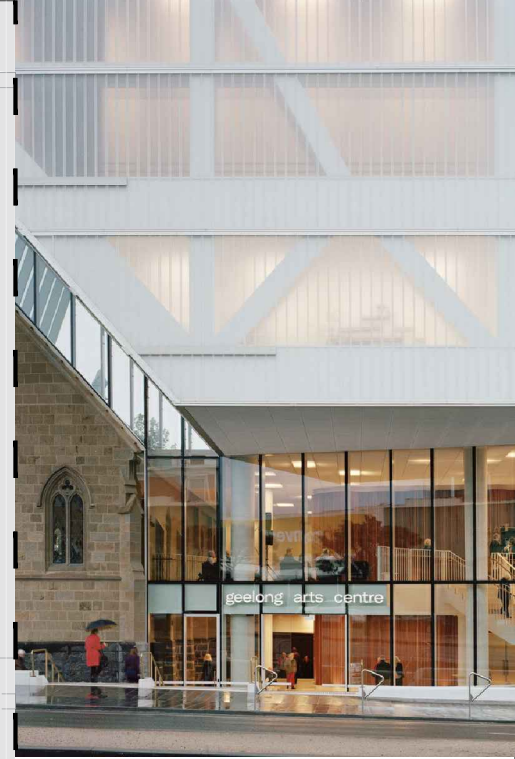
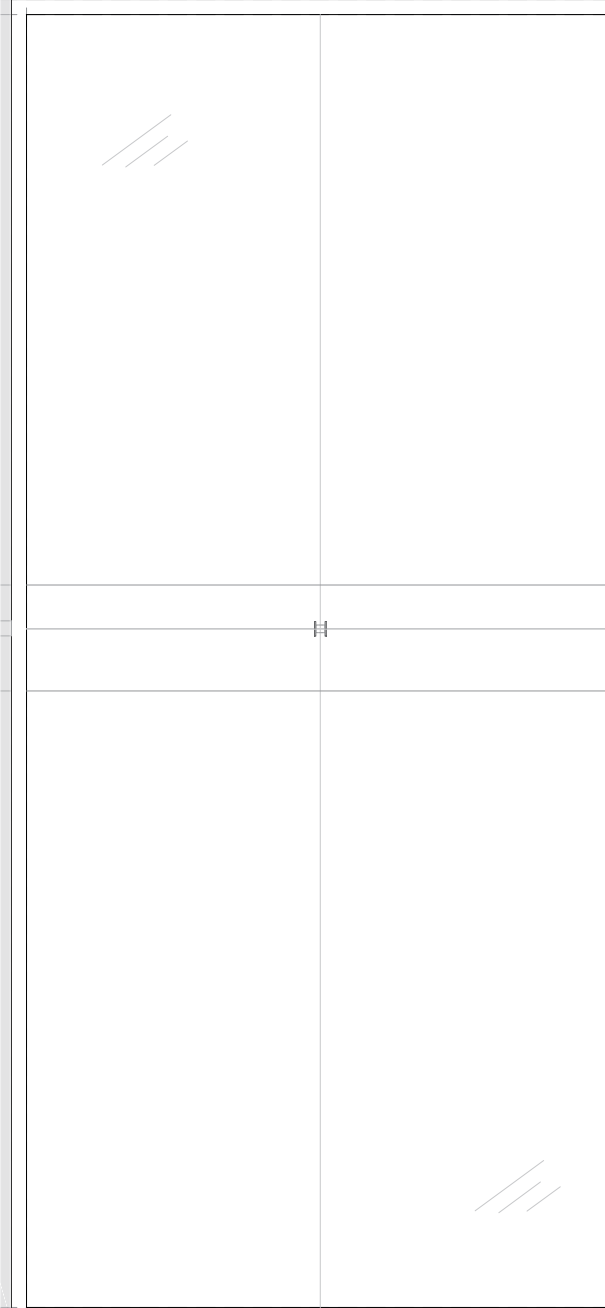
Schock Isokorb, termoizolacijski element
armaturom pričvršćen za AB ploču

AB greda

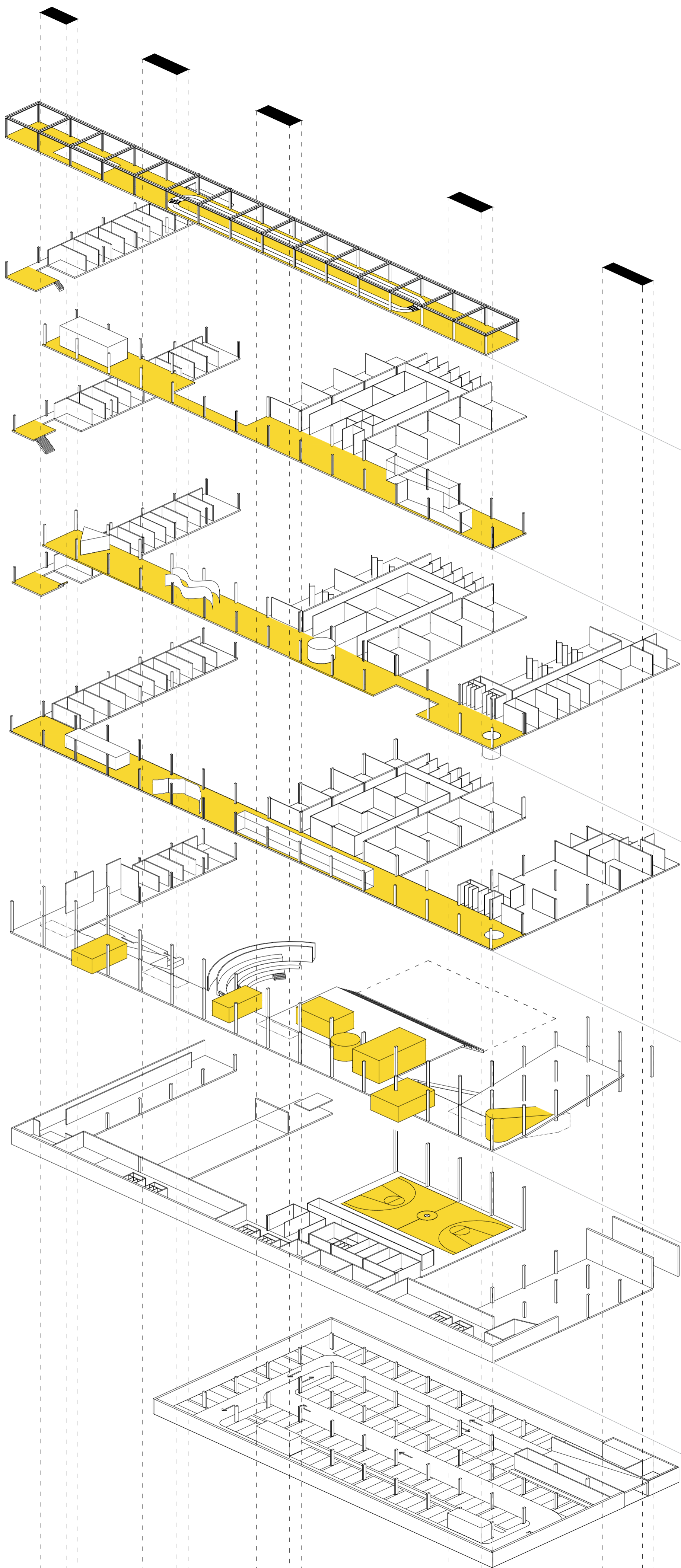
Mk1_pod međukatne konstrukcije između dva grijana prostora
microtopping, 2 cm
mikroarmirani cementni estrih 6 cm
PE folija 0,2 cm
zvučna izolacija, ekspanzirani polistiren 2 cm
AB ploča 25 cm

presjek

pogled

reference

4 aktivni krov
 staza za rolanje
 stakleni kubus teatra
 komunikacijske jezgre
 urbana oprema

3 treći kat
 amatersko kazalište
 coworking prostor
 prostor za individualni rad
 društvene igre
 gym
 joga

2 drugi kat
 igraonica za djecu
 galerija
 radio stanica
 snack bar

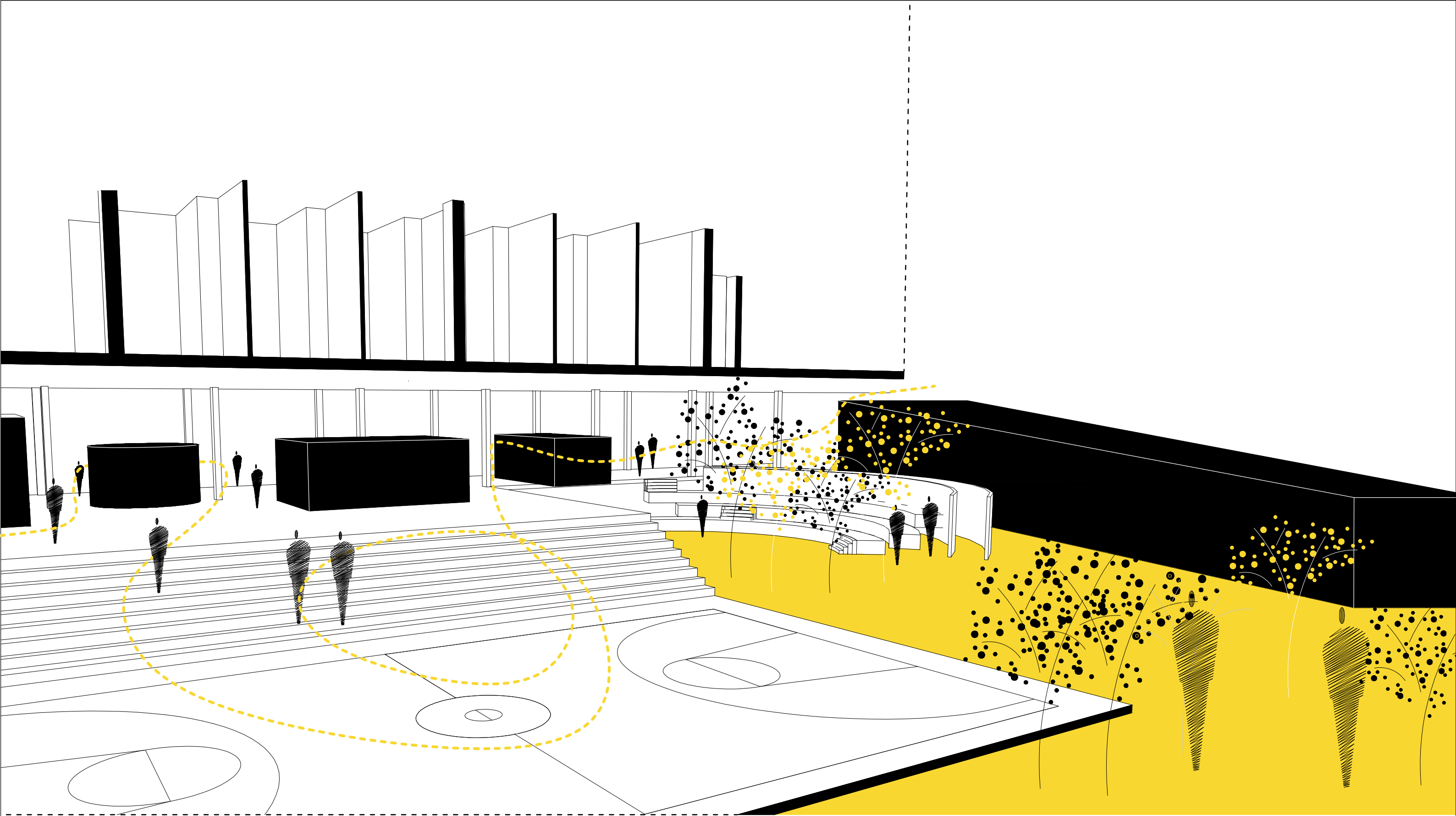
1 prvi kat
 gaming room
 čitaonica
 knjižnica
 administracija
 caffe bar

0 prizemlje
 art shop
 kiosk s novinama
 fan shop
 ulaz u dvoranu
 tattoo & piercing studio
 trgovina materijala
 ulaz u klub

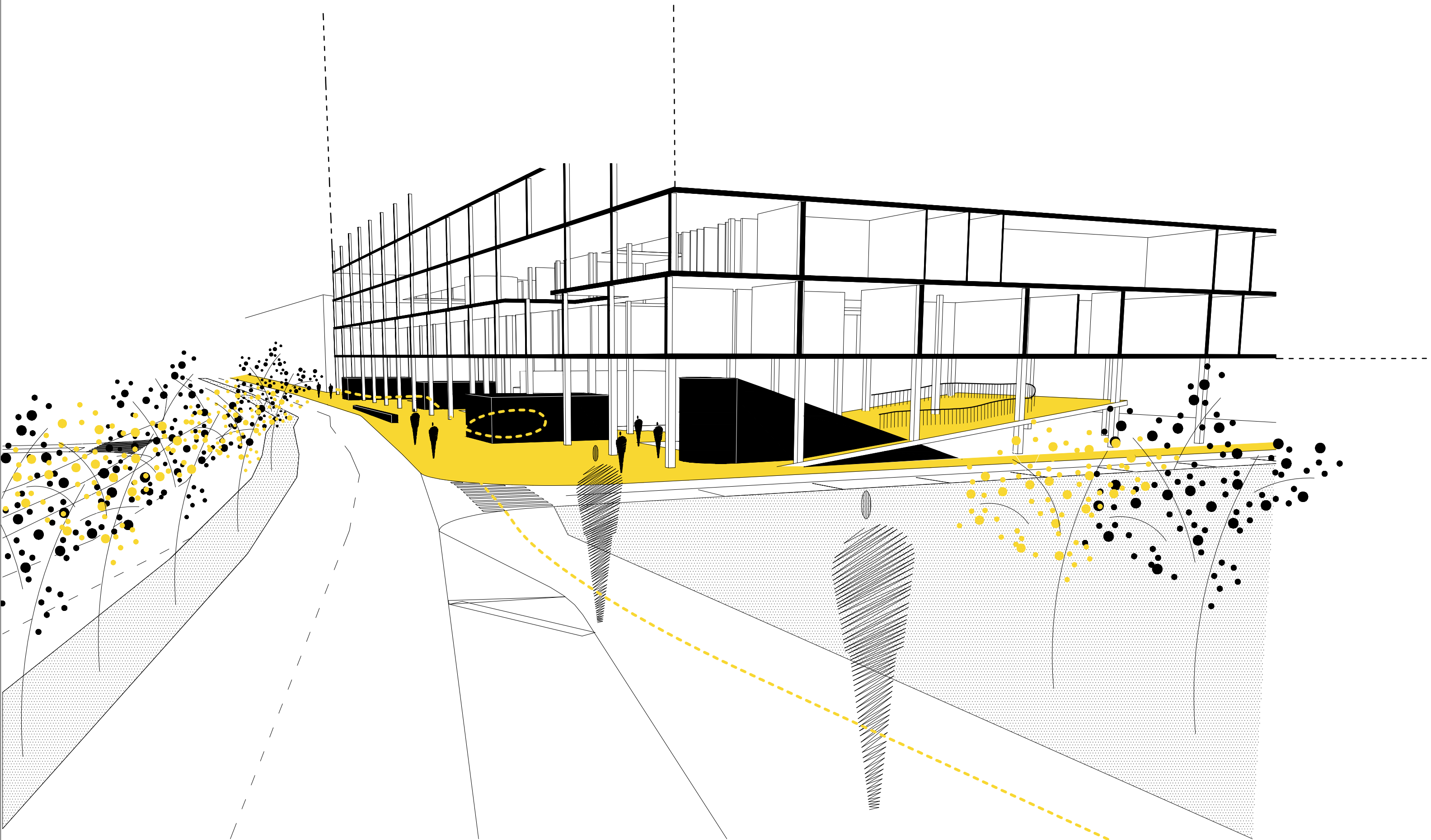
-1 suteran dvorište
 sportska dvorana

-2 garaža

presjek + prostorni prikaz kroz prizemlje_dvoranu_dvorište

prostorni prikaz iz pječačke vizure sa zapadne ulice